

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ, ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ, ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ

**Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος: Ο «σκακιστής», στρατηγός, διπλωμάτης και ηγέτης
του Βυζαντίου.**

(Θέματα υψηλής στρατηγικής – 13ος αιώνας)

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Δημήτρης Π. Καλούσης / ΑΜ: 1219Μ005

Αθήνα, 2020

Τριμελής Επιτροπή:

Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπων)

Κωνσταντίνος Υφαντής, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Αναπληρωτής Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Δημήτρης Π. Καλούσης, 2020

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Στη μνήμη του πατέρα μου Παναγιώτη

Στη μνήμη της αδερφής μου Μαίρης

Στη μητέρα μου Αναστασία

Εἰώθει δὲ λέγειν ὅτι φοβερώτερόν ἐστιν ἐλάφων στρατόπεδον ἡγουμένου λέοντος ἢ λεόντων ἐλάφου.

(Εἶχε εἰπωθεῖ ὅτι πολύ περισσότερον φόβον προκαλεῖ ἓνας στρατὸς ελαφίων τοῦ οὐοίου ηγεῖται λέων, παρά ἓνας στρατὸς λεόντων τοῦ οὐοίου ηγεῖται ἐλάφι.)

Πλουτάρχου *Ηθικά*,

[*Βασιλέων Αποφθέγματα καὶ Στρατηγῶν (Χαβρίας)*, II, 365, 18–19]

Just as the laws of physics governed the universe long before there were physicists to study them, so those who command nations in war are subject to the logic of strategy even if they know nothing of strategy.

(Ὅπως οἱ νόμοι τῆς φυσικῆς διέπουν τὸ σύμπαν πολὺ πρὶν ἐμφανιστοῦν οἱ φυσικοὶ ἐπιστήμονες γιὰ νὰ τοὺς μελετήσουν, τὸ ἴδιο συμβαίνει με ὅσους κυβερνοῦν τὰ ἔθνη κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ πολέμου: ὑπὸκεινται στὴ λογικὴ τῆς στρατηγικῆς, ἀκόμη κιὰν δὲν γνωρίζουν τίποτε γιὰ αὐτή.)

Edward N. Luttwak, *Strategy – The Logic of War and Peace*

Εισαγωγή	12
1. Μεθοδολογία – Αποσαφηνίσεις περί Στρατηγικής	13
2. Οι θεωρητικές αρχές της υψηλής στρατηγικής	14
2.1 Ιδεότυποι στη στρατηγική	15
2.2 Μεικτές μακροσκοπικές στρατηγικές	15
2.3 Τρόποι χρήσης της ισχύος από τον Μιχαήλ Η΄	16
3. Το διεθνές περιβάλλον πριν και ύστερα από την ανάκτηση του 1261	17
3.1 Ποια κατάσταση κληρονομεί ο Μιχαήλ Η΄– Εκμετάλλευση από τη Βενετία	17
3.2 Η κατάσταση στην ηπειρωτική και νησιωτική Ελλάδα	19
3.3 Δύση και Κωνσταντινούπολη	20
4. Οι πρώτες εκκαθαρίσεις του τοπίου από τον Μιχαήλ Η΄ ως αυτοκράτορα Νίκαιας	21
4.1 «Εκφάνσεις» ρεαλισμού – Προτεραιότητες του Μιχαήλ Η΄ στο πεδίο	21
4.2 Η πρώτη μεγάλη ανάσχεση	23
4.3 Εκστρατείες στην ηπειρωτική Ελλάδα - Συμμαχίες	23
5. Οι εσωτερικές δομές μετά από την ανάκτηση – Πώς δρα ο Μιχαήλ Η΄ ...	24
5.1 Η τριγωνική σχέση Γενουατών–Βενετών–Βυζαντινών	24
5.2 Η σημασία των παλιών εδαφών και η πρωτεύουσα	25

5.3 Οι δομές στην πρωτεύουσα	27
5.4 Τα μέτρα του Παλαιολόγου – Δράσεις	28
6. Κάρολος του Ανζού: Η Δυτική «υπερδύναμη» του 13 ^{ου} αιώνα απειλεί το Βυζάντιο	32
6.1 Περιγραφή της ισχύος του Καρόλου και η απειλή σε νούμερα	32
7. Παπική πολιτική: η επιρροή της στα μέσα του 13 ^{ου} αιώνα	35
7.1 Παράγοντες διένεξης στη Δύση	35
7.2 Πώς εμπλέκεται ο Μιχαήλ Η΄	35
8. Βασικές παράμετροι στη στρατηγική μελέτη της υστεροβυζαντινής περιόδου	37
8.1 Παράγοντες τριβής	38
9. Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος: Αυτοκράτορας με πολιτική προσωπικότητα ..	39
9.1 Σχεδιασμός πολιτικής στο Παλάτι των Βλαχερνών	39
9.2 Η Βασιλεία Μιχαήλ Η΄, προάγγελος της Παλαιολόγειας Αναγέννησης	40
9.3 Πρώτη δεκαετία στην ελεύθερη Κωνσταντινούπολη – Μέθοδοι Μιχαήλ Η΄.	41
10. Γεγονότα ως οιονεί παρακαταθήκη για τον τομέα Διεθνών Σχέσεων	43
10.1 Προάγγελοι του διεθνούς δικαίου;	43
10.2 «Μαστίγιο και καρότο»	45

10.3 Απαύγασμα υψηλής στρατηγικής: συμφωνίες, πόροι, «ήπια ισχύς»	46
11. <i>Εκλεκτική Συγγένεια</i> των στρατηγικών του Μιχαήλ Η΄ με σημερινές θεωρίες στρατηγικής	48
11.1 <i>Εκλεκτική συγγένεια</i> με θεωρία Χ. Παπασωτηρίου	49
11.2 <i>Εκλεκτική συγγένεια</i> με θεωρία E. Luttwak	51
12. Η ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης μόνον «τυχαία» δεν είναι	51
12.1 Σχέδια ανάκτησης της Πόλης	51
12.2 <i>Πόλεμος φθοράς</i> κατά των Λατίνων	52
13. Ο κύκλος εξουσίας του αυτοκράτορα και η ρεαλιστική του οπτική	53
13.1 Περί ρεαλισμού	53
14. Οι <i>Μεικτές</i> υψηλές στρατηγικές του Μιχαήλ Η΄ – Αξιολόγηση	56
14.1 Ανάλυση	56
14.2 Αξιολόγηση βάσει κριτηρίων	58
Προτάσεις – Συζήτηση	60
Συμπεράσματα	61
Βιβλιογραφία	64
Παραρτήματα	70

Πίνακες – Διαγράμματα – Γραφήματα

(Στο κύριο σώμα της Εργασίας)

Χάρτης 1: Το ευρωπαϊκό εμπόριο, 12 ^{ος} –13 ^{ος} αιώνας	18
Χάρτης 2: Η διαίρεση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας μετά το 1204	26
Γράφημα 1: Η Βυζαντινή Οικονομία: Εστίαση στη μεταβατική περίοδο Νίκαιας – Κωνσταντινούπολης, και στη Βασιλεία Μιχαήλ Η΄	31
Χάρτης 3: Οι Συμμαχίες του Καρόλου το 1269	34
Χάρτης 4: Η ανάπτυξη της διπλωματίας από τον Μιχαήλ Η΄	38
Χάρτης 5: Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία, το 1265	44
Χάρτης 6: Κοιτάσματα σε Πελαγονία, Φώκαια, Κιουτάχεια	47

(Στα Παραρτήματα)

A1. (Πίνακας): <i>Ιδεότυποι Μακροσκοπικών Υψηλών Στρατηγικών</i> . Σχεδίαση από τον συγγραφέα, βάσει της θεωρίας του Χ. Παπασωτηρίου	70
A2. (Πίνακας): « <i>Μεικτές</i> » <i>Μακροσκοπικές Υψηλές Στρατηγικές</i> . Σχεδίαση από τον συγγραφέα, βάσει της θεωρίας του Χ. Παπασωτηρίου	71
A3. (Πίνακας): <i>Κριτήρια Αξιολόγησης Υψηλής Στρατηγικής</i> . Σχεδίαση από τον συγγραφέα, βάσει της θεωρίας του Χ. Παπασωτηρίου	72
A4. (Πίνακας): <i>Κεντρικές Συστατικές Υποθέσεις του «Ρεαλισμού» στις Διεθνείς Σχέσεις</i> . Σχεδίαση από τον συγγραφέα, βάσει της θεωρίας του Κ. Υφαντή	72
A5. (Πίνακας): « <i>Swot Analysis</i> » για το εσωτερικό και εξωτερικό περιβάλλον της Κωνσταντινούπολης, 1259–1282. Σχεδίαση – Ανάλυση από τον συγγραφέα	73
A6. (Πίνακας): <i>Κατάλογος Προσωπικοτήτων, 13ος Αιώνας: Αυτοκράτορες, Βασιλείς, Ηγεμόνες, Πρίγκιπες, Δούκες, Δεσπότες, Πάπες</i> . Σχεδίαση από τον συγγραφέα	74
A7. (Εικόνα): <i>Η Μάχη της Πελαγονίας, 1259</i> . Σχεδίαση Χάρτη από τον συγγραφέα, βάσει πηγών. Πιθανές περιοχές της σύγκρουσης, με οριοθέτηση	75

A8. – B8. (Εικόνες & Φωτογραφίες): <i>Μέρος των τειχών της Κωνσταντινούπολης, διάταξη, και εναέρια λήψη</i>	76–77
A9. – B9. (Φωτογραφίες): <i>Η Χρυσή Πύλη των τειχών της Κωνσταντινούπολης. Εναέρια λήψεις</i>	78–79
A10. (Εικόνα): «Ορισμός» <i>Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου. Έγγραφο στα Μοναστηριακά Αρχαία και Έγγραφα Αγίου Όρους και Πάτμου</i>	80
A11. (Εικόνες): <i>Πλοία του βυζαντινού αυτοκρατορικού στόλου (I, II & III). Για λόγους σύγκρισης, και ένα πολεμικό (IV) του Βασιλείου της Αγγλίας, 13^{ος} αιώνας. Προσαρμογή – επεξεργασία εικόνων – κείμενο, από τον συγγραφέα</i>	81
A12. (Χάρτης & Εικόνα): <i>Χάρτης της Κωνσταντινούπολης με το σημείο που αλυσίδα έφραζε την είσοδο του Κεράτιου. Συνοικία Γενουατών, Γαλατάς, και εικόνα με την αλυσίδα. Προσαρμογή από τον συγγραφέα</i>	82
A13. (Πίνακας): <i>Χιλιομετρικές Αποστάσεις και Εκτιμώμενοι Χρόνοι Ταξιδίων, 13^{ος} αιώνας. Σχεδίαση – Κείμενο – Έρευνα από τον συγγραφέα</i>	83
A14. (Εικόνα): <i>Μολυβδόβουλλο Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου. Προσαρμογή από τον συγγραφέα</i>	84
A15. (Εικόνα): <i>Νέος Τύπος Αργυρού Τραχέος του Μιχαήλ Η΄. Τύπος 17</i>	85
A16. (Εικόνα): <i>Ο Βασιλεύς Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος: Μικρογραφία Γ. Κλόντζα, από Κώδικα CL. VII. 22 (φ. 59β), της Μαρκιανής Βιβλιοθήκης της Βενετίας, έτους 1590. Προσαρμογή από τον συγγραφέα</i>	86
A17. (Φωτογραφία): <i>Ανδριάντας του Καρόλου του Ανζού, στο Palazzo Reale της Νάπολης</i>	87

Περίληψη και λέξεις-κλειδιά

Περίληψη

Η μελέτη πραγματεύεται την Υψηλή Στρατηγική της ανασυσταθείσας Βυζαντινής Αυτοκρατορίας στην απαρχή του Νεώτερου Ελληνισμού, με αρχηγέτη τον πρώτο Αυτοκράτορα Παλαιολόγο, Μιχαήλ Η'. Με την ανάρρησή του στον θρόνο της Νίκαιας (1259), και ιδιαίτερα μετά την ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης (1261), ο ιδρυτής της Δυναστείας θα προσδώσει μία νέα ορμή στην ολοένα επιβραδύνουσα Αυτοκρατορία, η ζωή της οποίας θα παραταθεί για σχεδόν δύο αιώνες. Ο «σκακιστής» Αυτοκράτορας ξεδίπλωσε την υψηλή του στρατηγική σε μεγάλη έκταση του τότε γνωστού κόσμου.

Ο Μιχαήλ, αξιοποιώντας το σύνολο των διαθέσιμων μέσων, αναβάθμισε το κύρος της Αυτοκρατορίας, ισχυροποίησε τις δομές και τους θεσμούς, θεμελίωσε την *Παλαιολόγεια Αναγέννηση*, συγκράτησε με διπλωματικούς ελιγμούς τις πιέσεις από τα ανατολικά. Εν τέλει, κατάφερε να συρρικνώσει στο ελάχιστο την κυριαρχία Φράγκων και Ενετών στα ελληνικά εδάφη, και να ανασχέσει την ενορχηστρωμένη Δυτική απειλή από τη συμμαχία του Καρόλου Ανδεγαυού και του Παπικού Θρόνου. Η έρευνά μας ολοκληρώνεται με ιδέες-προτάσεις προς δυνητικούς ερευνητές της ελληνικής υψηλής στρατηγικής, την Πολιτεία και την Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδος.

Λέξεις-κλειδιά:

1. Δυναστεία Παλαιολόγων
2. Νεώτερος Ελληνισμός
3. Βυζαντινή Υψηλή Στρατηγική
4. Βυζαντινή Διπλωματία
5. Φραγκοκρατία – Λατινοκρατία
6. Μάχη Πελαγονίας

Abstract and key words

Abstract

The present study discusses the Grand Strategy of the restored Byzantine Empire at the beginning of Modern Hellenism whose chief leader was the first Palaeologus emperor, Michael VIII. With his accession to the throne of Nicaea (1259), and especially after the retrieval of Constantinople (1261), the founder of the dynasty will offer a new momentum to the ever slowing-down empire whose life will be extended for almost two centuries. The “chess player” Emperor deployed his grand strategy to a huge part of the world, known at the time.

Michael VIII, exploiting all the available means, upgraded the status of the Empire, intensified the infrastructure and the institutions, founded Palaeologian Renaissance and through diplomatic maneuvers managed to sustain pressure from the east. Finally, he managed to minimize the domination of the Franks and the Venetians on Hellenic regions and put a stop to the coordinated threat from the west through the alliance of Charles I of Anjou and the Pope. The study is concluded with ideas/suggestions for potential researchers of the Hellenic Grand Strategy, the State, and the Orthodox Church of Hellas.

Keywords:

1. The Palaiologos (Palaeologus) Dynasty
2. Modern Hellenism
3. Byzantine Grand Strategy
4. Byzantine Diplomacy
5. Frankish and Latin Era
6. Battle of Pelagonia

Εισαγωγή

Η Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία (δηλαδή το Βυζάντιο) του 4^{ου} και 5^{ου} αιώνα απέχει παρασάγγας από την αυτοκρατορία του 12^{ου} και 13^{ου}, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά στην επίσημη γλώσσα του κράτους,¹ καθώς και σε πληθώρα άλλων χαρακτηριστικών που απαρτίζουν τους ποιοτικούς δείκτες μίας κοινωνίας. Η διάρθρωση, επίσης, του στρατεύματος και η αντιμετώπιση *Βαρβάρων* εισβολέων είναι δυο χαρακτηριστικά που σηματοδοτούν τη διαφορά μεταξύ υστεροβυζαντινής και πρώιμης περιόδου. Η αυτοκρατορία είναι περισσότερο *ελληνική* και λιγότερο *ρωμαϊκή* (Αρβελέρ 2009: 156), μετασχηματιζόμενη —μετά από την υιοθέτηση του χριστιανισμού— σε *rax byzantina christiana*.

Το σύστημα διοίκησης ορίζεται από μία κεντρική, ελληνόφωνη, ορθόδοξη και ζωτικής σημασίας περιοχή, που βρίσκεται υπό την εποπτεία της Κωνσταντινούπολης, και από μια μεταβλητή, ακαθόριστη περιοχή, που υπόκειται σε σταδιακά μειούμενη βυζαντινή επιρροή (Watson, 2010: 201). Και εδώ έγκειται η πολυπλοκότητα του εγχειρήματος για τον ερευνητή: να καταδυθεί ίσως σε δαιδαλώδεις ατραπούς για να σχηματοποιήσει αξιόπιστη εικόνα.

Η διπλωματία επίσης είναι βαρύνον μέσο στην επιδίωξη του αποτελέσματος και οι Βυζαντινοί αναδεικνύονται δεξιότεχνες. Κατά τον E. Luttwak, η δυνητική τους ρώμη μέσω της διπλωματίας και της «ένοπλης πειθούς» (2009: 623) θεωρείται, τηρουμένων των αναλογιών, αξεπέραστη ακόμη και σήμερα. Το ίδιο συμβαίνει με την υψηλή τους στρατηγική, που είναι το μεγαλύτερο πλεονέκτημά τους, όντας άυλο και απρόσβλητο σε άμεση επίθεση. Οι εχθροί της αυτοκρατορίας δύνανται να νικήσουν τους στρατούς και τους στόλους της σε μάχη, αλλά δεν μπορούν να νικήσουν την υψηλή στρατηγική της (ό.π., σ. 33). Δεδομένης της γεωστρατηγικής θέσης της, που δυστυχώς περιστοιχίζεται από δεδηλωμένους ή πιθανούς εχθρούς, η επιβίωσή της στη χιλιόχρονη πορεία προβάλλει ως αξιοθαύμαστο φαινόμενο πολιτικής οντότητας και ιδεολογικής και οργανωτικής ευελιξίας (Haldon, 2004: 237). Αυτή η εντυπωσιακή μακροβιότητα προκαλεί το θεωρητικό ενδιαφέρον των ερευνητών.

¹ Η κοινή αποδοχή της ελληνικής γλώσσας ήταν μία από τις συνεκτικές δυνάμεις της αυτοκρατορίας, τουλάχιστον στα ύστατα χρόνια της (Nicol, 2012: 16). Βλ. τον πρόλογο του P. Αποστολίδη στο «Ή Χρονικό του Μορέως», όπου, αν και ο μισελληνισμός του αγνώστου συγγραφέα του *Χρονικού* είναι εμφανέστατος, αναδεικνύεται σαφώς και ρητώς η «ελληνικότητα» της εποχής: «...το τόσο αντιφατικό κατά της ριζικής υπόστασής μας μαρτυρεί μολισταύτα την ισχύ της πρώτης ορμής αυτού του αναγεννώμενου γένους...» και «...δεν υπάρχει εθνική συνείδηση που να μη βλάστησε κάτω από ξενική κατάκτηση και καταπίεση» (1989: I, IX).

Η μελέτη μας δεν πραγματεύεται το *όλον*, γι' αυτό αποτελεί *περιπτωσιολογία* υψηλής στρατηγικής όπως η τελευταία εκπορεύεται από τον Μιχαήλ Η' Παλαιολόγο (βλ. Εικόνα Α16) μετά την ανάκτηση της «Βασιλίδος των Πόλεων» το καλοκαίρι του 1261, δηλαδή πενήντα επτά έτη μετά την πρώτη Άλωση από τους «απειρόκαλους» Φράγκους Σταυροφόρους² της Τέταρτης Σταυροφορίας. Μίας Σταυροφορίας που παρεκκλίνει για να βάλει στο στόχαστρο την Κωνσταντινούπολη, την οποία χτυπά και κυριεύει, αναπάντεχα ακόμη και για τους ίδιους τους Σταυροφόρους, αλλάζοντας τον ρου της ιστορίας για πάντα. Η επόμενη μέρα θα βρει την άλλοτε κραταιά αυτοκρατορία συρρικνωμένη στη Νίκαια της Βιθυνίας, όπου μεταφέρεται η έδρα του Οικουμενικού Πατριαρχείου.

Στο *πολυπολικό* διεθνές σύστημα του 13^{ου} αιώνα, ένα σύστημα έντονα ρευστό, με τις εξωτερικές απειλές αυτή τη φορά να εκδηλώνονται από τους Δυτικούς (και όχι από Σελτζούκους ή Άραβες, όπως στο παρελθόν), και με σύμπληξη μετώπου συμμαχιών από τον Μιχαήλ Η' για να τους αντιμετωπίσει, το συμφυές θεωρητικό ενδιαφέρον για τον ερευνητή της Στρατηγικής και των Διεθνών Σχέσεων είναι μεγάλο. Αντίθετα, σε έναν διπολικό κόσμο, ο K. Waltz λέει πως η αβεβαιότητα μειώνεται και οι υπολογισμοί είναι ευκολότερο να γίνουν (2001: 351). Δεδομένων των διαθέσιμων μέσων που έχει η Κωνσταντινούπολη αφ' ενός, και της προσφερόμενης από τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία αρωγής αφ' ετέρου, ο Αυτοκράτορας έχει να φέρει εις πέρας ένα έργο titάνιο.

1. Μεθοδολογία – Αποσαφηνίσεις περί Στρατηγικής

Στη διεθνολογική και στρατηγική ανάλυση ένα σημείο που χρήζει προσοχής είναι η χρήση της ιστορίας, η οποία, αναπότρεπτα, συνιστά έναν τρόπο αξιολόγησης καθώς και δεξαμενή δεδομένων. Σύμφωνα με την επιχειρηματολογία του K. Κολιόπουλου

² Ο χαρακτηρισμός αποδίδει γλαφυρά την κοινή πεποίθηση ιστορικών και χρονικογράφων από τον 13^ο αιώνα έως σήμερα. Στον αντίποδα, ο Αμερικανός E. Swift αποδεικνύει πως οι Λατίνοι που είχαν τον θρόνο, προέβησαν σε δομικές επεμβάσεις βελτίωσης, με ανέγερση αντερεισμάτων στον Ναό της Αγίας Σοφίας (1935: 458, 466, 469). Φυσικά, αυτό δεν αναιρεί το γεγονός της συνεχόμενης λεηλασίας. Πάντως, ο Swift αναφέρει ότι οι πιο εκτεταμένες εργασίες για τοποθέτηση αντερεισμάτων έγιναν το 1317 από τον γιο του Μιχαήλ Η' Ανδρόνικο Β'.

Κάτι ακόμη που σχετίζεται με τον χαρακτηρισμό μας και το οποίο αναπόφευκτα μας οδηγεί σε προβληματισμό: γιατί τα περισσότερα έργα του Αριστοτέλη, σύμφωνα με τον D. Lindberg, άρχισαν να εμφανίζονται στην Οξφόρδη και στο Παρίσι (Σχολή των Τεχνών), κατά τις πρώτες δεκαετίες του 13^{ου} αιώνα; (1997: 305). Δηλαδή, αμέσως μετά το 1204, οπότε και τόσα συγγράμματα «εξαφανίστηκαν» δια παντός από την Κωνσταντινούπολη;

(2007: 32–33), όπου αναφέρεται, μεταξύ άλλων, και η θέση του Χ. Παπασωτηρίου για το ζήτημα, κάθε «ιστορική εμπειρία αποτελεί ‘εργαστήριο’ ελέγχου θεωρητικών υποθέσεων», ενώ «η ‘δευτερογενής’ ανάγνωση των διαθεσίμων πηγών από τους ιστορικούς μάς παρέχει πολλές δυνατότητες ‘τριτογενούς’ ανάλυσης στο πεδίο της διεθνολογίας και της στρατηγικής ανάλυσης» εν γένει, σε συνδυασμό με τις πρώτες πηγές, όπου αυτό είναι εφικτό (*περιπτωσιολογία* υψηλής στρατηγικής που αναφέραμε παραπάνω).

Ο Χ. Παπασωτηρίου αναφέρει σχετικά ότι στη στρατηγική «δεν μας απασχολούν ηθικά και φιλοσοφικά ζητήματα, αλλά η έκβαση. Στην υψηλή στρατηγική δε, συνυπολογίζουμε κάθε διαθέσιμη παράμετρο που δύναται να συνεισφέρει στην εικόνα, και αξιοποιούμε το σύνολο των μέσων» (Παπασωτηρίου, ΙΔΙΣ 2019). Οι υποκατηγορίες στην υψηλή στρατηγική είναι πολλές και αλληλεπιδρούν μεταξύ τους. Εδώ, χρησιμοποιούμε μέρος από την κωδικοποίηση της υψηλής στρατηγικής, όπως αναπτύσσεται στο έργο του Παπασωτηρίου *Βυζαντινή υψηλή στρατηγική: 6^{ος}–11^{ος} αιώνας*. Η κατάτμηση διευκολύνει την «αναγνώριση» των επιμέρους ζητημάτων που αναφύονται καθ’ όλη τη διάρκεια που βρίσκεται στο θρόνο ο Μιχαήλ Η΄, και αυτές εξετάζουμε κατά περίπτωση. Επιπροσθέτως, κάνουμε χρήση *αναχρονισμών*³ για να αποδώσουμε τις ενέργειές του, όπως επίσης και τις οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές των συνδυασμών υψηλής στρατηγικής αυτού τού «Νέου Κωνσταντίνου».⁴

2. Οι θεωρητικές αρχές της υψηλής στρατηγικής

Τα κράτη υποχρεώνονται από τις περιστάσεις που επικρατούν στο διεθνές σύστημα να χαράσσουν υψηλή στρατηγική. Ο L. Hart εκφράζει με έμφαση ότι είναι η ανθρώπινη φύση που μεταβάλλεται ελάχιστα απέναντι στον κίνδυνο μέσα σε ένα διαρκώς εξελισσόμενο, κατ’ επέκταση μεταβαλλόμενο, κοινωνικό πλαίσιο, όπου τα υλικά μέσα της στρατηγικής αλλάζουν μορφές (Παπασωτηρίου, 2004: 16). Συνάγεται από το παραπάνω ότι οι μόνιμες εκφάνσεις και πτυχές της στρατηγικής που έχουν διαχρονική αξία είναι αυτές που αφορούν στην ανθρώπινη φύση (ό.π.).

³ Για εμβάθυνση βλ. Κολιόπουλος (2007), σ. 38–39.

⁴ Στη βυζαντινή εικονογραφία απεικονίζεται μαζί με τον ομώνυμο προστάτη Άγιο του, αλλά στα από κράμα / χάλκινα *τραχέα* της Κωνσταντινούπολης απεικονίζεται μαζί με τον Άγιο Κωνσταντίνο (Γεωργιάδης, 2007: 307), καθώς τού είχε αποδοθεί ο τίτλος *Νέος Κωνσταντίνος*.

2.1 Ιδεότυποι στη στρατηγική

Πριν προχωρήσουμε στην περιγραφή αρχών, πρέπει να επισημάνουμε το εξής: κάποια από τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της υψηλής στρατηγικής που ισχύουν σήμερα, ίσως να μην ίσχυαν στην περίοδο που αναφέρεται η μελέτη. Σήμερα, για παράδειγμα, στη διαμόρφωση κάθε υψηλής στρατηγικής λαμβάνονται —ή πρέπει να λαμβάνονται— υπ’ όψιν κυρώσεις διεθνών οργανισμών, για περιπτώσεις παραβατικής συμπεριφοράς. Ο 13^{ος} αιώνας⁵ απέχει εκατονταετίες από την κυκλοφορία του *Leviathan* (Thomas Hobbes, πρώτη δημοσίευση: 1651). Το «όλοι εναντίον όλων» ταιριάζει ακόμη περισσότερο στην περίοδο βασιλείας του Μιχαήλ Η΄, εποχή αέναων διεκδικήσεων και συγκρούσεων. Κάτω από τέτοιες «προ-κρατικές συνθήκες», η συνέχιση της ύπαρξης των δρώντων σε ένα διεθνές σύστημα παρόμοιων συσχετισμών, βασίζεται —σύμφωνα με τον Χ. Παπασωτηρίου—, σε τέσσερις αρχέτυπες στρατηγικές που αποτελούν τους τέσσερις ιδεοτύπους (2004: 22):

A. Στρατηγική της στρατιωτικής ανάσχεσης-επέκτασης: Ο δρων στηρίζεται στις δικές του δυνάμεις, είτε για άμυνα είτε για επιβολή των δικών του θέσεων.

B. Στρατηγική των συμμαχιών: Ο δρων συμπράττει συμμαχικά με άλλους δρώντες με τους οποίους έχει κοινά συμφέροντα ή αντιμετωπίζει κοινές απειλές.

Γ. Στρατηγική των εξισορροπήσεων: Ο δρων εκμεταλλεύεται ισορροπίες μεταξύ άλλων δρώντων προς απίσχναση των δυνάμεων του αντιπάλου.

Δ. Στρατηγική του κατευνασμού: Ο δρων απαμβλύνει μια δυνητική απειλή μέσω μονομερών ή αμοιβαίων παραχωρήσεων, με σκοπό τη σταδιακή απομάκρυνσή του από το πεδίο αντιπαλότητας (ό.π., σ. 22–23).

Συνήθως, ο δρων συνδυάζει δύο ή περισσότερες από αυτές.

(Για μια πιο αναλυτική περιγραφή βλ. Πίνακα Α1)

2.2 Μεικτές μακροσκοπικές στρατηγικές

Το θεωρητικό πεδίο υψηλής στρατηγικής συμπληρώνεται με *μεικτές* μακροσκοπικές στρατηγικές που είναι συνδυασμοί δύο ή περισσότερων *ιδεατών* και συνιστούν τα

⁵ Αιώνας οπωσδήποτε σημαντικός για τη μετέπειτα πορεία του Ευρωπαϊκού Πολιτισμού (βλ., σχετικά, Lindberg [1997], *passim*).

θεωρητικά εργαλεία ανάλυσης. Οι συνδυασμοί πλεονεκτημάτων και μειονεκτημάτων των *μεικτών* μακροσκοπικών στρατηγικών, καθώς και η πολυμορφία τους, καθιστούν αδύνατη τη λεπτομερή και εκτενή τους παρουσίαση (ό.π.: 33), (βλ. Πίνακα Α2 στα Παραρτήματα).

Στην υψηλή στρατηγική, καμία έτοιμη «συνταγή», κανένας «αλγόριθμος» (αν χρησιμοποιήσουμε σημερινούς όρους), δεν εγγυάται αίσιο αποτέλεσμα. Σύμφωνα δε με τον θεωρητικό E. Luttwak, οι υψηλές στρατηγικές δεν είναι όλες ισοδύναμες (2009: 615), στοιχείο ευαπόδεικτο στον Πίνακα Α2.

2.3 Τρόποι χρήσης της ισχύος από τον Μιχαήλ Η΄

Διαχρονικά, οι Βυζαντινοί προσπαθούσαν να επιτύχουν «περισσότερα με λιγότερα». Ο βαθμός εξάρτησης κάθε υψηλής στρατηγικής από τη δαπανηρή στρατιωτική ισχύ, σε αντιδιαστολή προς την ικανότητα κινητοποίησης δυνητικής ισχύος μέσω της διπλωματίας, αποτελεί μέτρο σύγκρισης των διαφόρων υψηλών στρατηγικών και των συνδυασμών τους (ό.π., σ. 622–623). Ο E. Luttwak επισημαίνει ότι οι Βυζαντινοί διοικητές προσπαθούσαν να μην βασίζονται στη στρατιωτική δύναμη περισσότερο από όσο είναι απαραίτητο.⁶ Αυτό κατέστη στο μέγιστο βαθμό εφικτό επί Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου, του Έλληνα⁷ «σκακιστή αυτοκράτορα» της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας —μίας αυτοκρατορίας εξελληνισμένης σε μεγάλο βαθμό, στην πρωτεύουσα της οποίας η πολιτιστική ποικιλομορφία ήταν αρκετά ανεκτή.⁸

Όπως θα δούμε, ο Μιχαήλ Η΄ χρησιμοποιεί τη στρατιωτική ισχύ σε συνδυασμό με άλλες μεθόδους: Τα πρώτα χρόνια, χρησιμοποιεί τη στρατιωτική ισχύ περισσότερο, προφανώς για να «εκκαθαρίσει το τοπίο» της ηπειρωτικής Ελλάδας από απειλές και να εδραιώσει έτσι την εξουσία του, για να αφοσιωθεί απρόσκοπτα στον στόχο που είναι η επαναφορά της αυτοκρατορίας σε επίπεδο αντάξιο της προαιώνιας ιστορίας της. Και το επιτυγχάνει αυτό με επανάκτηση εδαφών. Στα κατοπινά χρόνια,

⁶ Η A. Cameron ασκεί κριτική στον E. Luttwak για τη συγκεκριμένη άποψη· φυσικά, πρόκειται για ιστορικό που μάλλον αγνοεί ή δεν έχει εμβαθύνει στο *The Logic of Strategy* και τη θεωρία περί *παραδοξότητας*. Βλ. Cameron (2007), σ. 101–102.

⁷ Είναι άξιο μνείας πώς προσφωνεί τον Μιχαήλ Η΄ ο Ουρβανός Δ΄ στην απαντητική επιστολή κατά τη διάρκεια διαπραγματεύσεων για την Ένωση: «Προς τον Παλαιολόγον, ενδοξότατον Αυτοκράτορα των Ελλήνων...» (Geanakoplos, 1969: 139). Για την ακρίβεια, ο Πάπας γράφει «Γραικών». Για το «Γραικός» βλ. Καραμπελιάς (2011), σ. 49–61 και Σαββίδης – Hendrickx, (2019) σ. 45–51.

⁸ Γράφει το 1159 κάποιος ραββίνος περιηγητής, ο Βενιαμίν: «...μεγάλη πολιτεία, πρωτεύουσα όλου του βασιλείου και κατοικείται από Έλληνες. [...] Είναι πολιτεία που δέχεται όλο τον κόσμο χωρίς διάκριση χώρας ή θρησκείας. Έμποροι καταφθάνουν από όλους τους τόπους» (Σιμόπουλος, 2016: 225).

παράλληλα με επιχειρήσεις για ανακατάληψη περιοχών στην Πελοπόννησο, και κυρίως εδαφών που κατείχαν οι «Λατίνοι»⁹ από το 1204, δημιουργεί ένα πλέγμα από υψηλή στρατηγική: διπλωματία και πειθώ, θρησκευτική και πολιτισμική επιρροή, στρατιωτική ισχύς. Αντιμετωπίζει αναμφίβολα με ζέση, πυγμή και αποτελεσματικότητα συνασπισμούς όπως των Δυτικών, που για δεύτερη φορά επιβουλεύονται την Κωνσταντινούπολη.

3. Το διεθνές περιβάλλον πριν και ύστερα από την ανάκτηση του 1261

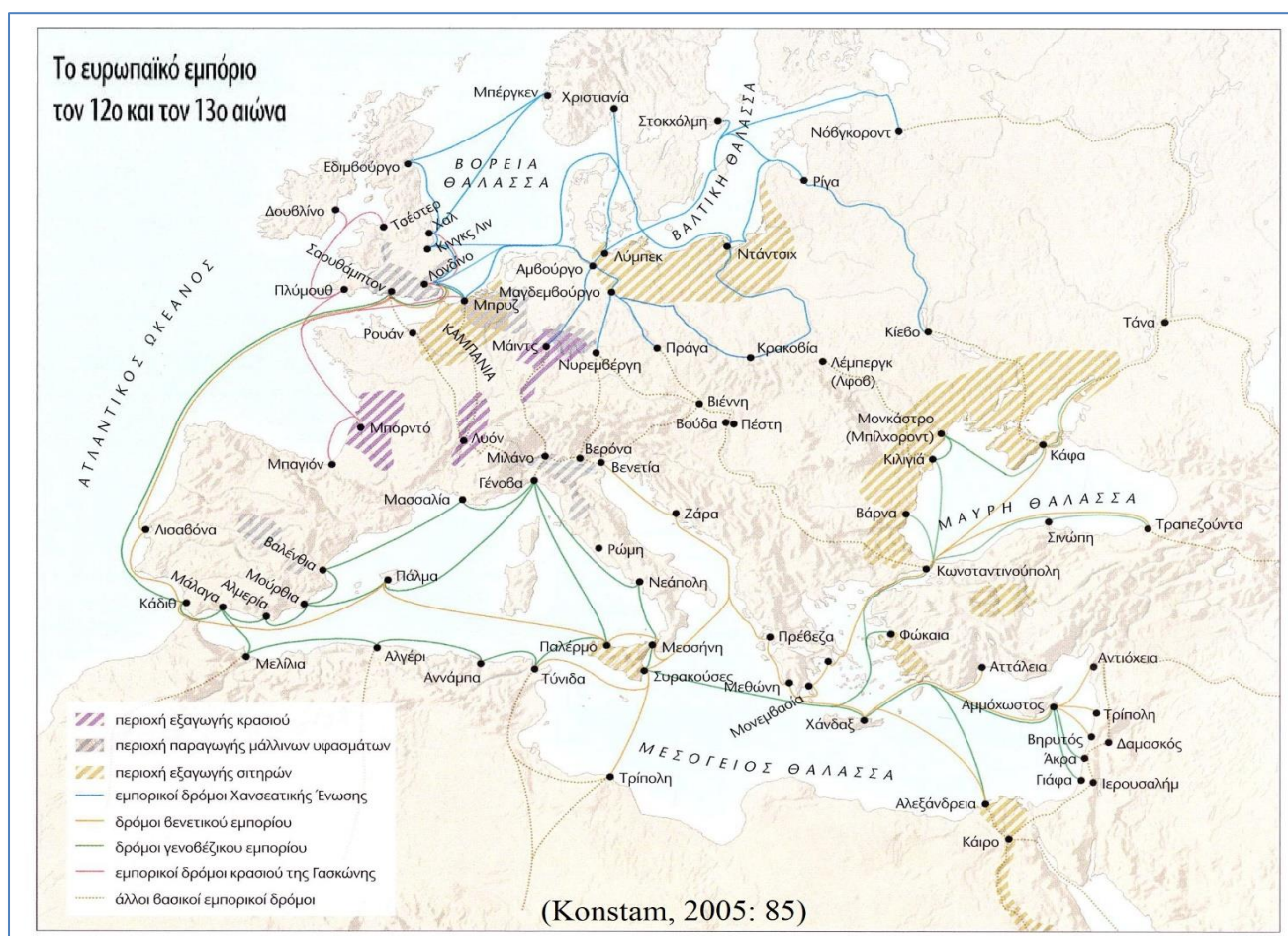
Μετά τον 11ο αιώνα οι διεθνείς παράμετροι αλλάζουν ριζικά λόγω της ανόδου της δυτικής Ευρώπης (Παπασωτηρίου, 2004: 36). Είναι απαρχή όσων θα ακολουθήσουν τους επόμενους δύο αιώνες. Πρέπει να σημειωθεί πως ήδη από τον 9^ο αιώνα —μετά από μεταρρυθμίσεις στη δομή και τα *Θέματα* του βυζαντινού στρατού— η κατεξοχήν αποστολή της υπεράσπισης της αυτοκρατορίας παρέμενε αμυντική, με κύριο μέλημα πρώτα την προστασία της Κωνσταντινούπολης και μετά της Μικράς Ασίας (ό.π., σ. 171). Και αυτό το αμυντικό *δόγμα* συνεχίστηκε εντεινόμενο, ιδίως μετά το 1261 και μέχρι την οριστική *πτώση* της Πόλης.

3.1 Ποια κατάσταση κληρονομεί ο Μιχαήλ Η΄ – Εκμετάλλευση από τη Βενετία

Οι επιδεινωμένες σχέσεις με τη Δύση —κατάλοιπο της δυναστείας των Κομνηνών— επιβαρύνει, εν τέλει, τη βασιλεία του Μιχαήλ. Κεντρικό στοιχείο της εκτεταμένης αυτής περιόδου είναι η προέλαση Σελτζούκων στη Μ. Ασία και οι καταλήψεις σημαντικών βάσεων στη νότια Ιταλία από Νορμανδούς (Cameron, 2017: 55). Ιδιαίτερα οι Κομνηνοί, σε αντίθεση με άλλες ενέργειες που αξιολογούνται θετικά για την αυτοκρατορία, παραμελούν το ναυτικό, εμπιστευόμενοι υπερβολικά τη συμμαχία με τη Γαληνοτάτη Δημοκρατία και εκμισθώνοντάς της τη διασφάλιση της θαλάσσιας κυριαρχίας (Diehl, 2007: 167–168). Επίσης, οι εμπορικές πόλεις του ιταλικού βορρά εκμεταλλεύονται όλο και περισσότερο την αυτοκρατορία προς ίδιον όφελος, με μία προϊούσα απληστία, και την απομυζούν —εξαιτίας και της λαθεμένης οικονομικής της πολιτικής— σαν να είναι μια χώρα κατακτημένη (ό.π., σ. 168)· αυτό της στερεί σημαντικούς πόρους, φυσικά, όχι μόνον οικονομικούς.

⁹ Στους «Λατίνους» συμπεριλαμβάνονται όλοι οι Δυτικοί που κατέχουν εδάφη της Ρωμανίας, π.χ., Φράγκοι, Βενετοί, Φλαμανδοί κ.ά. (βλ. Πίνακα Α6).

Στο πεδίο της Ανατολικής Ευρώπης και της Εγγύς Ανατολής, οι εισβολές των Μογγόλων κατά τον 13^ο αιώνα είναι τόσο εκτεταμένες, που οι ανταγωνισμοί και οι διενέξεις μεταξύ Ελλήνων και Λατίνων ωχριούν μπροστά τους (Nicol, 2012: 49). Εντούτοις, η μοίρα της ανατολικής Μεσογείου και της Κωνσταντινούπολης δεν διακυβεύεται άμεσα.

(Χάρτης 1 – Το ευρωπαϊκό εμπόριο, 12^{ος}–13^{ος} αιώνας)

Στον Μιχαήλ Παλαιολόγο παραδίδεται μία κατάσταση έχθρας μεταξύ Ελλήνων και Λατίνων, από την οποία θερίζει τις θύελλες που έσπειραν οι προκάτοχοι του θρόνου, ήδη από το 1170¹⁰. Το γεγονός αυτό παράγει αποτελέσματα αντίθετα προς τις

¹⁰ Χρυσόβουλλον του έτους 1170 προς Γενουάτες, αντίδραση Βενετών, διώξεις των πρώτων από τους τελευταίους, με αποκορύφωμα τη 12^η Μαρτίου του 1171 και την εντολή του αυτοκράτορα για σύλληψη των απανταχού «αναιδών» Βενετών. Μεταγενέστερα, η εξέλιξη αυτή θα πυροδοτούσε εκατέρωθεν αντιδράσεις (μεταξύ Βυζαντινών και Βενετών), με κατάληξη το μακελειό του Απριλίου 1182. Βλ. Nicol (2015), σ. 143–147. Τέτοια διαβήματα προς τον εχθρό θεωρούνταν από τους Βυζαντινούς στην Ελλάδα ως η πιο κατάπυστη προδοσία, ενώ για εκείνους της Νίκαιας οι παροχές, οι

γεωπολιτικές επιδιώξεις των Βυζαντινών. Επιπρόσθετα, τα δυτικοευρωπαϊκά κράτη αναπτύσσουν εξίσου αποτελεσματικά κοινωνικά συστήματα¹¹ ώστε να παρατάσουν στο πεδίο της μάχης στρατούς πολυπληθείς και άρτια εκπαιδευμένους (Haldon, 2004: 239), ενώ πολλά από τα οργανωτικά πλεονεκτήματα των Βυζαντινών ή τεχνολογικά όπλα —όπως αυτό του *υγρού πυρός*— αρχίζουν να φθίνουν ή αποτελούν εδώ και καιρό κοινό μυστικό.¹²

Μολαταύτα, ο ιστορικός και διαρκής προμαχικός ρόλος του Βυζαντίου απέναντι στις στιφοειδείς επιδρομές ή προελάσεις των εξ ανατολών εχθρών, θα συνεχιστεί καθ' όλη τη διάρκεια των αιώνων, από τον 13^ο έως την *τελική πτώση*.¹³ η μικρή αποχή από τον ρόλο αυτό θα διαρκέσει ελάχιστα: από την προετοιμασία της Τέταρτης Σταυροφορίας μέχρι τον θάνατο του Μιχαήλ Η' το 1282. Καθ' όλη την πρώτη δεκαετία,¹⁴ μετά τη δήωση του 1204, στον ελλαδικό χώρο της Αυτοκρατορίας, ηπειρωτικό και νησιωτικό, —εξαιρουμένου μέρους της Μικράς Ασίας, που πια ανήκει στο Σελτζουκικό Σουλτανάτο—, ισχύει η συμφωνία διαμελισμού του από Βενετούς και Σταυροφόρους ιππότες και βαρόνους (Nicol, 2012: 27). Πρόκειται για το *partitio terrarum imperii Romaniae*.

3.2 Η κατάσταση στην ηπειρωτική και νησιωτική Ελλάδα

Οι έμπειροι Βενετοί θαλασσοπόροι και δαιμόνιοι έμποροι της ανατολικής Μεσογείου οικειοποιούνται σημαντικές περιοχές της διαλυμένης πια αυτοκρατορίας (ό.π.) και καταλαμβάνουν παράκτιες περιοχές στρατηγικού και εμπορικού ενδιαφέροντος. Τα λιμάνια Μεθώνης και Κορώνης, η Κρήτη, και άλλα κομβικά νησιά σε Αιγαίο και

διπλωματικές χειρονομίες και οι κινήσεις τακτικής αποτελούσαν απλώς πρακτικά μέτρα (Nicol, 2012: 47).

¹¹ Μέχρι να ανδρωθεί η Δύση τον 8^ο αιώνα και να παρέλθει η εποχή με τα στίφη των ατάκτων και των επιδρομών τους, αυτή στηριζόταν στο Βυζάντιο για να αντλεί δύναμη και κύρος (Καραγιαννόπουλος, 2007a: 224–225). Ο Α. Konstam αναφέρεται στη μάχη των Σταυροφόρων στο Δορύλαιο (1147), τονίζοντας πως μετά το σφαγισμό της γερμανικής δύναμης του βασιλέα Κόνραντ Γ', καθώς και της φραγκικής εμπροσθοφυλακής από τους Σελτζούκους, αυτοί επιστρέφουν στη Νίκαια και στην προστασία του Βυζαντίου (2006: 92).

¹² Η χρήση του υγρού πυρός είναι πλέον εκτεταμένη και σε άλλες δυνάμεις. Στη μάχη του Βερατίου (1281) στάλθηκαν από τους Φράγκους μαζί με τεχνικό προσωπικό, χρήματα, άλογα και υλικά για την παρασκευή «ελληνικού πυρός» ("de igne Greco": Geanakoplos, 1969: 243).

¹³ Στο τελευταίο τέταρτο του 14^{ου} αιώνα, που οι Οθωμανοί προχωρούν σαν οδοστρωτήρας στα Βαλκάνια (Karlan, 2016: 353) και ο Μανουήλ Β' Παλαιολόγος κάνει απέλπιδες προσπάθειες να αντισταθεί, υπερασπίζει αυτόν ακριβώς τον προμαχικό ρόλο του Βυζαντίου που έχει σημείο αναφοράς στο μακρινό παρελθόν.

¹⁴ Χρησιμοποιούμε τον όρο «δεκαετία», γιατί, όπως μας πληροφορεί ο P. Lock, οι χρονολογίες κατακερματισμού και παραχώρησης γαιών σε Κεντρική Ελλάδα και Πελοπόννησο είναι ασαφείς, η χρονολογία κατάκτησης αόριστη, και υπάρχει μόνον ένα γενικό περίγραμμα κατάκτησης της ηπειρωτικής Ελλάδας από τους Λατίνους (1998: 135–136).

Ιόνιο, ανήκουν πλέον σε αυτούς. Στην Ήπειρο και την Ακαρνανία, ο προερχόμενος από την αριστοκρατία ακτήμων και νόθος γιος του Μιχαήλ Δούκα,¹⁵ λόγω συγκυρίας με τη λατινική κατάκτηση, δράττει την ευκαιρία να οικειοποιηθεί την περιοχή και να τη θέσει υπό έλεγχο (ό.π., σ. 29). Νωρίτερα στην Κεντρική Ελλάδα, ο Ιωάννης Α΄ Δούκας αν και αναγνώρισε την επικυριαρχία τού Παλαιολόγου αποδεχόμενος τίτλο του *Σεβαστοκράτορα*, στην πορεία θα αποδειχθεί σκληρός αντίπαλος παρεμβάλλοντας συνεχώς προσκόμματα στα σχέδια του Μιχαήλ Η΄ που αποβλέπουν στην ανάκτηση χαμένων βυζαντινών περιοχών (Ντάμπλιας, 2002: 65–68), κυρίως της Ελλάδας.¹⁶ Ο Σεβαστοκράτορας Δούκας θα συνάψει συμμαχίες με τους Δυτικούς.

3.3 Δύση και Κωνσταντινούπολη

Η κατάσταση στη Δύση είναι πιο περίπλοκη και περισσότερο ανταγωνιστική από ό,τι στο έδαφος της Ρωμανίας: η έριδα μεταξύ των σημαντικών μεσογειακών δυνάμεων, Αραγωνίων και Ανδεγαυών, έχει ένα στόχο: την επικράτηση στη Μεσόγειο. Η Αστική ζωή και το εμπόριο με την Ανατολή αναπτύσσονται ραγδαία με δημογραφική αύξηση και πληθυσμιακές πιέσεις, τέτοιες που, «βλέπουν» διέξοδο στα ανατολικά. Επίσης, το στέμμα της Αραγωνίας ακολουθεί επεκτατική πολιτική (Ντούρου-Ηλιοπούλου, 2019: 19–20) και ο έντονος βενετο-γενουατικός ανταγωνισμός έχει τεράστιο αντίκτυπο στη Βυζαντινή πολιτική και διπλωματία.

Στο διάστημα που μεσολαβεί από το 1259 έως την *ανάκτηση* του 1261 (βλ. Φωτογραφίες Α9–Β9), ο κλοιός στο γεωπολιτικό πεδίο σφίγγει γύρω από τη «νόθα πατρίδα» των Λατίνων. Την τακτική αυτή δεν είναι ο Παλαιολόγος που την ξεκινά. Το έδαφος είχε προλειάνει ο Ιωάννης Γ΄ Δούκας Βατάτζης, από τις πλέον μακρόβιες βασιλείες, που προβαίνει κατά το 1236 σε συνεχείς προσβολές της πρωτεύουσας πολιορκώντας την από ξηρά και θάλασσα. Ο Μιχαήλ Παλαιολόγος εφαρμόζει τις μεθόδους του Βατάτζη μεθοδικά και πολύ πιο εντατικά.¹⁷ Και ο Αλέξιος Στρατηγόπουλος, οποτεδήποτε αναλαμβάνει αποστολές μακριά από την περιοχή της Νίκαιας, με εντολή Παλαιολόγου λοξοδρομεί προς την Κωνσταντινούπολη για να παρενοχλεί, να εκφοβίζει και να τρομοκρατεί Λατίνους (Geanakoplos, 1969: 82). Η

¹⁵ (σ.σ. ο D. Nicol εννοεί τον δεσπότη Μιχαήλ Β΄ Δούκα, νόθο γιο του Μιχαήλ Α΄). Ο Νικηφόρος Γρηγοράς (1997: 73) τον αναφέρει ως νόθο γιο του πρώτου αποστάτη, Μιχαήλ Αγγέλου.

¹⁶ Εκείνη την εποχή, «Ελλάδα» χαρακτηρίζουν οι συγγραφείς-χρονικογράφοι τη σημερινή Κεντρική Ελλάδα.

¹⁷ Αναφέρει ο Ν. Γρηγοράς: «...να μην τους αφήνει περιθώρια να ξεμυτούν από τα τείχη, αλλά να είναι πάντοτε φοβισμένοι και σε επιτήρηση σαν σε ειρκτή» (1997: 104).

πολυδιάστατη στρατηγική του, σύντομα θα φέρει τα επιθυμητά αποτελέσματα: Η κομβικής σημασίας νίκη της Πελαγονίας, εκτός του ότι μεταβάλλει εντυπωσιακά την απειλή στη φραγκική Ελλάδα, δημιουργώντας σε αυτά τα εδάφη βάσεις εξόρμησης των αυτοκρατορικών δυνάμεων προς ανακατάληψη της Πελοποννήσου (Lock, 1998: 149), κυρίως, θα είναι ο βατήρας για το τελικό άλμα: την εκδίωξη των Λατίνων από τη *Βασιλίδα* των πόλεων.

4. Οι πρώτες εκκαθαρίσεις του τοπίου από τον Μιχαήλ Η΄ ως αυτοκράτορα Νίκαιας

4.1 «Εκφάνσεις» ρεαλισμού – Προτεραιότητες του Μιχαήλ Η΄ στο πεδίο

Σύμφωνα με τον J. Mearsheimer, υπάρχει ένα απόφθεγμα που έχει κάποια δόση αληθείας: «Η μοίρα των κρατών βρίσκεται στη γεωγραφία τους» (2007: 543). Το πολιτικο-στρατιωτικό δόγμα της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, δηλαδή των Ελλήνων¹⁸ του 13^{ου} αιώνα, κατανοεί τον διεθνή περίγυρο ως απειλή πολύπλευρη και ιεραρχεί προτεραιότητες για την αντιμετώπιση αυτής της απειλής. Ο επικεφαλής Μιχαήλ, ως θιασώτης της *Realpolitik*, αντιλαμβάνεται —ίσως ενστικτωδώς και ίσως όσο ελάχιστοι— την αξία του *ρεαλισμού* στην πολιτική τέχνη. Από πού απορρέει ο ισχυρισμός αυτός;

Εξετάζοντας τις «εκφάνσεις» του *ρεαλισμού*, εντοπίζουμε βασικά του στοιχεία στην πολιτική τού Παλαιολόγου. Αυτή βρίσκεται μεταξύ *στρατηγικού ρεαλισμού* στα ζητήματα περί διπλωματίας, και *αμυντικού ρεαλισμού*¹⁹ στην αντιμετώπιση των απειλών που προέρχονται από τον Δυτικό Κόσμο. Οπωσδήποτε υπάρχουν και αναλαμπές *επιθετικού ρεαλισμού*, αλλά ο Αυτοκράτορας ως συνετός και σκεπτικιστής αρκείται μέχρι ενός κρίσιμου σημείου, και δεν προχωρά σε αχαρτογράφητα ύδατα. Χρησιμοποιεί τις δυνάμεις της αυτοκρατορίας με φειδώ, σε συνδυασμό με διπλωματία ή εξαναγκασμό²⁰ ένα ακόμη ενδεικτικά ποιοτικό στοιχείο στρατηγικής

¹⁸ Ο Κ. Δημαράς αναφέρει πως «μετά το 1261 μπορούμε να πούμε ότι Βυζάντιο και Ελλάδα συμπίπτουν», και ο Νικηφόρος Βλεμμύδης (13^{ος} αι.) «ονομάζει το βυζαντινό κράτος *έλληνίδα επικράτειαν*» (Καραμπελιάς, 2011: 471 & 462).

¹⁹ Στη διάκριση μεταξύ *αμυντικού* – *επιθετικού* βλ. Υφαντής (2012), σ. 129· για τον *κλασικό ρεαλισμό* βλ. Jackson – Sorensen (2006), σ. 114· για τον *στρατηγικό ρεαλισμό* του Schelling βλ. (όπ., σ. 127).

²⁰ Υπάρχει παράδοση στον ρεαλισμό των Βυζαντινών: από τη διατύπωση του Μαυρίκιου στα *Τακτικά [Στρατηγικόν]*, VIII.2.60, όπως επισημαίνεται από τον Ν. Κουράκη (2012: 45–46)], συνάγεται πως οι

—από τα πολλά που σκιαγραφούν τον Μιχαήλ Παλαιολόγο—, είναι ότι δεν εποφθαλμιά ξένα εδάφη ή περιοχές που δεν συνδέονται ιστορικά με το Βυζάντιο.²¹ Αν και ο Μιχαήλ γαλουχήθηκε στον μικρόκοσμο της εξόριστης αυτοκρατορίας, έχει άριστη αντίληψη για τη δομή εξουσίας του ευρύτερου κόσμου και της πολιτικής κατάστασης στη διεθνή σφαίρα, όντας καταξιωμένος διπλωμάτης (Nicol, 2015: 231–232). Οι νησιωτικές κτήσεις των Λατίνων είναι ο διακαής του πόθος: εποφθαλμιά την Εύβοια περισσότερο όλων (Geanakoplos, 1969: 179). Το νησί έχει τεράστια γεωστρατηγική και εμπορική σημασία, όπως και να το δει κανείς. Εποπτεύει θαλάσσια περάσματα που καταλαμβάνουν μεγάλη έκταση, ενώ η βόρεια πλευρά του γειτνιάζει με το σημαντικό λιμάνι του Αλμυρού και τη Δημητριάδα.

Πρώτη προτεραιότητα του Παλαιολόγου μετά την ανάρρηση στο θρόνο της Νίκαιας (1259) καθίσταται η επανασύσταση ναυτικού (βλ. Εικόνες Α11), εμπορικού στόλου και στρατού. Ο πρώτος στόχος από τους τρεις είναι ο πιο χρονοβόρος και θα χρειαστεί χρόνια για να ολοκληρωθεί. Ο Μιχαήλ διαβλέπει στο μέλλον.²² Ο αυτοκρατορικός στόλος έχει απωλέσει την αίγλη του παρελθόντος και ο Παλαιολόγος δεν μπορεί να βασίσει την ισχύ τού αναγεννημένου κράτους στον παλιό στόλο,²³ για τον οποίο ενδέχεται να υπάρχουν προβλήματα τεχνικής φύσης που καθιστούν τις εργασίες ανακατασκευής ασύμφορες. Χρειάζεται νέα, περισσότερα πλοία. Μέχρι στιγμής, έχει εξασφαλίσει υποστήριξη από Γενουάτες που τού παρέχουν προστασία από τη θάλασσα με το ναυτικό τους, όμως αυτούς δεν τους εμπιστεύεται τυφλά (γνώμη του που θα αποδειχτεί σωστή το καλοκαίρι του 1263).²⁴ Βέβαιον είναι ότι έχει

αυτοκράτορες της υστεροβυζαντινής περιόδου είναι πολύ πιθανό να ακολουθούν κάποιες από τις συμβουλές και τις στρατηγικές που αναφέρονται σε αυτά τα πονήματα.

²¹ Συνάγεται από τις καταγραφές των Ακροπολίτη, Γρηγορά και Παχυμέρη.

²² Δυστυχώς, χρόνια μετά, ο γιος του Ανδρόνικος Β΄ θα ακολουθήσει παραινήσεις συμβούλων περί «μάταιης δαπάνης για πλοία, αφού δεν υφίσταται πλέον απειλή από τον Κάρολο» (η απειλή είχε ήδη εξουδετερωθεί από τον Μιχαήλ Η΄). Ο Ανδρόνικος παραμελεί το ναυτικό, το οποίο συρρικνώνεται στο ελάχιστο. Ο Ν. Γρηγοράς τονίζει ότι, μετά από αυτή την απόφαση του Ανδρόνικου, οι Λατίνοι παίρνουν δύναμη και εξοπλίζονται, αυξάνοντας θεαματικά τη θαλάσσια ισχύ τους. Οι πειρατικές τριήρεις ενσκήπτουν άφοβα και στην ίδια την πόλη, και τα νησιά υποφέρουν από πειρατικές επιδρομές (1997: 186–187).

²³ Το 1235, είκοσι πέντε βενετικές γαλέρες εκδίδωσαν από την Άβυδο εκατό πολεμικά πλοία της Νίκαιας, και το 1241 στη θάλασσα του Μαρμαρά μία μοίρα δεκατριών πολεμικών πλοίων, πάλι από τη Βενετία, κατέλαβε ή εκδίδωξε είκοσι πέντε πλοία της Νίκαιας, που είχαν βάλει ρότα να αποκλείσουν την Κωνσταντινούπολη (Nicol, 2015: 221).

²⁴ Η σύμμαχία με την Κωνσταντινούπολη αποδείχτηκε θνησιγενής. Στα ανοικτά των Σπετσών ένα σύνολο από 48 αυτοκρατορικά και γενοβέζικα πλοία ναυμάχησε με 32 βενετσιάνικα. Η ναυμαχία κατέληξε σε ταπείνωση των Γενοβέζων, με τον στόλο τους να σκορπίζει κατά τρόπο ατιμωτικό, χάνοντας έτσι το σεβασμό του αυτοκράτορα που χρηματοδοτούσε τις περιπολίες τους (Norwich, 1999: 486). Ο Παλαιολόγος δεν θα επιτρέψει να περάσει το γεγονός χωρίς συνέπειες. Οι Γενοβέζοι σύντομα θα εισπράξουν τα επίχειρα.

πεισθεί πως αν δεν έχει τον έλεγχο και τη ναυτική κυριαρχία, δεν γίνεται να κρατήσει με ασφάλεια την Κωνσταντινούπολη.

4.2 Η πρώτη μεγάλη ανάσχεση

Η πρώτη μεγάλη και καθ' όλα ενορχηστρωμένη απόκρουση της πίεσης του δυτικού συνασπισμού θα συμβεί το 1259 στη μάχη της Πελαγονίας (βλ. Εικόνα Α7). Πίσω από τη συμμαχία Ηπείρου – Δύσης εναντίον του Μιχαήλ, όπως πίσω και από κάθε μηχανορραφία κατά της Κωνσταντινούπολης στα χρόνια που έπονται, βρίσκεται πάντοτε ο Φράγκος βασιλέας (βλ. Φωτογραφία Α17). Η νικηφόρα έκβαση στην Πελαγονία, αποτελεί την πρώτη ανάσχεση μεγάλης κλίμακας και διάρκειας, απέναντι στα επεκτατικά σχέδια της Δύσης και των συμμάχων της στην ηπειρωτική Ελλάδα. Όμως η μάχη της Πελαγονίας δεν θα είναι η *αποφασιστική μάχη*. Παρέχει απλώς στον Μιχαήλ Η' πολύτιμο χρόνο να οργανώσει τη στρατηγική του σε διάφορα επίπεδα, και τη δυνατότητα να πάρει πίσω πολλές περιοχές που ανήκαν στην Κωνσταντινούπολη· ορισμένα από αυτά τα εδάφη θα χαθούν ξανά. Η μόνιμη όμως απειλή μίας ακόμη Σταυροφορίας σαν του 1204, που σίγουρα θα αποτελείωνε την Κωνσταντινούπολη, προέρχεται αποκλειστικά από τον Κάρολο.

4.3 Εκστρατείες στην ηπειρωτική Ελλάδα - Συμμαχίες

Μάχες μικρότερης έντασης θα ακολουθήσουν στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας κατά Ελλήνων αποστατών ηγεμόνων οι οποίοι έχουν ξεστρατίσει από την πολιτική γραμμή της Κωνσταντινούπολης.²⁵ Παράλληλα, ο απεσταλμένος του Μιχαήλ Η', *Πρωτοστράτορας* Αλέξιος Δούκας Φιλανθρωπηνός, αποβιβάζει στη Μονεμβασία στρατό που αποτελείται από Έλληνες Μικρασιάτες, Κουμάνους και Τούρκους (Geanakoplos, 1969: 177). Πολιορκεί την Πελοπόννησο, ενώ εισχωρεί στην Αχαΐα όπου προβαίνει σε επιθέσεις. Κατά τα έτη 1263–1264, με ορμητήριο τη Μονεμβασία, ο αυτοκρατορικός στρατός επιδεικνύει τέτοια επιθετικότητα κατά των Φράγκων, που τους διώκει ανηλεώς σε όλα τα μέτωπα (Lock, 1998: 149). Σε αυτή την περίπτωση, η ναυτική στρατηγική συμπληρώνει τη χερσαία, προς επίτευξιν χερσαίων στόχων.²⁶ Οι επιδρομές του αυτοκρατορικού στρατού συνεχίζονται μεταξύ 1270–1272 στον

²⁵ Π.χ., ο «Δεσπότης» της Ηπείρου Μιχαήλ και ο Σεβαστοκράτορας Ιωάννης Δούκας της Θεσσαλίας.

²⁶ Ο ρόλος του ναυτικού της εποχής είναι διττός: μεταφέρει το στράτευμα ή μάχεται παράλληλα με τον στρατό, πάντοτε κοντά στις ακτές. Ο J. Keegan αναφέρει πως ο πόλεμος στην επιφάνεια του νερού ήταν πάντα δαπανηρότερος από τον πόλεμο στη στεριά (1997: 144), ενώ δεν πρέπει να μας διαφεύγει ότι οι γαλέρες ήταν εξαρτημένες από τον ανεφοδιασμό, και τα κωπήλατα σκάφη είναι μόνον θερινό όπλο (ό.π. σ., 149, 145).

Μορέα, αφού ο Κάρολος Ανδεγαυός είναι προσωρινά απασχολημένος στη σταυροφορία της Τύνιδας (1270).²⁷

Τα βήματα του αυτοκράτορα είναι προσεκτικά: Αξιολογεί ξεχωριστά κάθε κατάσταση, κάθε δυνατικό επακόλουθο και αναλόγως πράττει. Δεν αφήνει πρόκληση αναπάντητη: η συμμαχία του με την Ουγγαρία το 1272, ώστε να δημιουργήσει αντίβαρο στη Σερβία που είχε συμπράξει με τους Ανδεγαυούς (Ostrogorsky, 2015: 142), αποτυπώνει την οξύνοια και το εκτόπισμά του, και όπως τονίζουμε συνεχώς, το ρεαλιστικό τρόπο που αντιμετωπίζει ανάλογες προκλήσεις. Παρόμοιες στρατηγικές ακολουθεί και σε πληθώρα άλλων περιπτώσεων: καταφεύγει στη μέθοδο *μεταφοράς βαρών* στη διαμάχη Βούλγαρων και Τατάρων, την ίδια στιγμή που συμμαχεί με Μογγόλους και Μαμελούκους. Είναι χαρακτηριστική η περίπτωση του παιχνιδιού που παίζει στους Τούρκους, λίγα χρόνια πριν, καθώς γνωρίζεται καλά μαζί τους από την περίοδο που ήταν στρατηγός στη Νίκαια: για να εξασφαλίσει τα ασιατικά σύνορα από προελαύνοντες Μογγόλους, θα δώσει άσυλο στον Σουλτάνο του Ικονίου, Σελτζούκο Kaykaus II, ο οποίος θα φτάσει στη Νίκαια καταδιωκόμενος από τους Μογγόλους. Ταυτόχρονα, ο Παλαιολόγος θα κλείσει μυστική συμφωνία μαζί τους, εξασφαλίζοντας έτσι την ουδετερότητά τους με μία δέσμευση: να «κρατήσει» τον Σουλτάνο Kaykaus στην αυλή του (Geanakoplos, 1969: 73).

5. Οι εσωτερικές δομές μετά από την ανάκτηση – Πώς δρα ο Μιχαήλ Η΄

5.1 Η τριγωνική σχέση Γενουατών–Βενετών–Βυζαντινών

Πρέπει να σημειώσουμε πως της Πρώτης Άλωσης²⁸ προηγούνται παροχές προνομίων (*Χρυσόβουλλα*)²⁹ από κάποιους αυτοκράτορες προς τους Λατίνους,³⁰ που, δυστυχώς

²⁷ Κατήγαγε δυο λαμπρές νίκες κατά του Εμίρη. Η «απασχόληση» έχει να κάνει με θέματα *τριβής* (friction) στο πεδίο. Ο Α. Βασίλιεφ αναφέρει πως μια τρομερή καταιγίδα που ενέσκηψε, κατέστρεψε μεγάλο μέρος του στόλου του (1995: 293). Έτσι, τα σχέδιά του, που προέβλεπαν άμεση εισβολή στο Βυζάντιο, πήγαν για λίγο πίσω.

²⁸ Από τους Σταυροφόρους της Τέταρτης Σταυροφορίας τον Απρίλιο 1204.

²⁹ Το *Χρυσόβουλο* ή *Χρυσόβουλλον* είναι το πιο επίσημο έγγραφο που εκδιδόταν από τη γραμματεία των Βυζαντινών αυτοκρατόρων (Snezhana, 2008).

³⁰ Η ολέθρια δυναστεία των Αγγέλων με τον Αλέξιο Γ΄ Άγγελο, παραχωρεί στα τέλη του 1198 στο δόγη Δάνδολο τα Επτάνησα, όπου σε αυτά τα προνομιά, λόγω θέσης, εδάφη, οι Βενετοί απολαμβάνουν πλήρους εμπορικής ελευθερίας (Σαββίδης, 2007: 75). Από την άλλη, οι Βυζαντινοί δεν ενδιαφέρονταν για το εξωτερικό εμπόριο, παρά μόνον για το εσωτερικό, που από τη φύση του δεν ήταν ικανό να «απογειώσει» τη βυζαντινή οικονομία. Αργότερα, και αυτό πέρασε στα χέρια των ιταλικών πόλεων με

για το Βυζάντιο, μακροπρόθεσμα θα βοηθήσουν να επιτευχθεί ο ειδικός σκοπός των Σταυροφορών. Στη Συνθήκη του Νυμφαίου το 1261, γίνονται παραχωρήσεις μεγάλης έκτασης: οι Γενουάτες, που θεωρούνται λιγότερο σημαντικοί ως σύμμαχοι απ' όσο οι Βενετοί, πετυχαίνουν φορολογικές απαλλαγές και καταφέρνουν να τους δοθούν *σκάλες*³¹ στην Πρωτεύουσα και στο σύνολο των βυζαντινών λιμένων, παραμονές ανάκτησης της Πόλεως (Καραγιαννόπουλος, 2007b: 161). Φυσικά, ο Μιχαήλ δεν τούς τα παρέχει δωρεάν. Ως αντάλλαγμα, λαμβάνει ρητές υποσχέσεις για πολεμική βοήθεια στην ανάκτηση της Πρωτεύουσας. (Σήμερα γνωρίζουμε πως με τον τρόπο που πάρθηκε το 1261 η Κωνσταντινούπολη, δεν χρειάστηκε η βοήθεια της Γένουας, και έτσι η Συνθήκη δεν εφαρμόστηκε, τουλάχιστον, κατά το μεγαλύτερο μέρος).

Ενώσω η ετεροβαρής τριγωνική σχέση Γενουατών–Βενετών–Βυζαντινών εξισώνεται, με ρυθμιστή πάντα την Κωνσταντινούπολη, οι δυο πρώτοι έρχονται σε υπέρτερη θέση συγκριτικά με τους Βυζαντινούς εμπόρους, που αδυνατούν πλέον να καταβάλλουν τους φόρους. Οι τελευταίοι, ως γηγενείς που διεκδικούν ευνοϊκότερη αντιμετώπιση, υφίστανται αδυσώπητο ανταγωνισμό από τους επήλυδες.³²

5.2 Η σημασία των παλιών εδαφών και η πρωτεύουσα

Ο διακαής πόθος των βυζαντινών για μία επιστροφή της αυτοκρατορίας στο προ τού 1204 *status quo*, είναι τώρα πραγματικότητα (ό.π., σ. 160–161). Το δύσκολο έως ανέφικτο γι' αυτούς, είναι να επαναφέρουν τη βυζαντινή επικράτεια στην κατάσταση που βρισκόταν στις αρχές του 11^{ου} αιώνα, εποχή αίγλης και τελευταίων λάμψεων της αυτοκρατορίας. Ο Μιχαήλ Παλαιολόγος, πιστεύει πως μπορεί να πάρει πίσω το σύνολο των εδαφών του που είναι υπό Λατινικό ζυγό. Οι πολεμικές επιχειρήσεις που διεξάγει στο Μοριά κατά Φράγκων, οι εκστρατείες κατά Ελλήνων ηγεμόνων που συμμαχούν με Δυτικούς, καταδεικνύουν τις βλέψεις και τις φιλοδοξίες του που είναι δικαιολογημένες ως έναν βαθμό. Και είναι δικαιολογημένες, καθότι η πρωτεύουσα ανέκαθεν αποτελούσε πολιτιστικό, διπλωματικό, στρατιωτικό και οικονομικό *κέντρο* της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, όποια εδαφική έκταση και αν είχε η τελευταία, αφού τα όρια της επικράτειάς της μεταβαλλόταν συνεχώς.

τις λεγόμενες «προσαρτήσεις» ή τις εμπορικές παροικίες. Να σημειωθεί πως το 1182, υπήρχαν περί τους 60.000 Λατίνους μόνον στην Κωνσταντινούπολη (Σαρηγιάννης, 2018: 64–65).

³¹ Αποβάθρες για φορτοεκφόρτωση των εμπορευμάτων του στόλου τους.

³² Ο φορτισμένος όρος χρησιμοποιείται εδώ εσκεμμένα: έτσι τους αντιμετωπίζουν, καχύποπτα, ιδίως κατά τη συμβίωσή τους στην Κωνσταντινούπολη, όπου οι Λατίνοι διαμένουν σε ξεχωριστές, «δικές» τους συνοικίες. Από το 1204 και έπειτα, δυναμώνει το υποβόσκον μίσος μεταξύ τους.

Σε κάποιες από τις κοινωνίες της αυτοκρατορίας, η φεουδαλική οργάνωση —ως επακόλουθο αλληπάλληλων Σταυροφοριών—, ισχυροποίησε πόλεις στην περιφέρεια όπως η Μονεμβασία, οι οποίες ανέπτυσαν ευρύτατα το εμπόριο, που επέφερε με τη σειρά του μίας μορφής ανεξαρτησία από την πρωτεύουσα, με αυτοδιοίκηση και φορολογικές απαλλαγές (Σαρηγιάννης, 2018: 174). Πάντως, τα προνόμια ορισμένων αυτόνομων περιοχών και η αποστασιοποίησή τους από την κεντρική εξουσία, δεν δημιουργούσε «πόλεις-κράτη», τουλάχιστον όσον αφορά στην Ανατολή. Και το σημαντικότερο, πάντοτε είχε όρια: δηλαδή ουδέποτε η Αυτοκρατορική Εξουσία αμφισβητήθηκε και δεν αυτονομήθηκαν πόλεις (ό.π., σ. 174, 176). Ξεχωριστή περίπτωση αυτή του *Σεβαστοκράτορα* Ιωάννη Δούκα της Θεσσαλίας, που κατέστησε αυτόνομη την περιοχή για κάποιο μικρό διάστημα και πολέμησε τον Μιχαήλ Η΄.

Αρχές 13ου αιώνα: Η αυτοκρατορία της Νίκαιας αποκομμένη από τους άλλους δύο Βυζαντινούς θύλακες. Με πράσινο χρώμα οι κτήσεις της Βενετίας, που από ψαροχώρι του 8ου αιώνα μετατρέπεται σε ναυτική υπερδύναμη.

Image credit: CC BY-SA 3.0 / Προσαρμογή και ελληνική απόδοση από τον συγγραφέα [1219M005].

(Χάρτης 2 – Η διαίρεση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας μετά το 1204)

5.3 Οι δομές στην πρωτεύουσα

Μετά πενήντα επτά έτη κατάληψης της βυζαντινής μητρόπολης από τους Δυτικούς, ο Μιχαήλ αντικρύζει τώρα μία κατάσταση οικτρή: ενόσω η ανέχεια ταλαιπωρούσε Λατίνους και Φράγκους στην πρωτεύουσα, εξαιτίας της ανικανότητας των δικών τους ηγετών,³³ οι πρώτοι κάλυπταν τα ελλείματά τους πουλώντας λείψανα, κειμήλια³⁴ και μολύβι από τη στέγη του παλατιού³⁵ (Lock, 1998: 31). Το παλάτι, σύμφωνα με τον Ν. Γρηγορά, έχει τώρα γεμίσει καπνό και σκόνη, ενώ η Βασιλεύουσα φαντάζει όχι μόνο παραμελημένη αλλά τόσο κατεστραμμένη σαν να μην πίστευαν οι Λατίνοι ότι επρόκειτο να παραμείνουν σε αυτή τη «νόθα» πατρίδα μέχρι τέλους (Γρηγοράς, 1997: 107–108, 106). Ο κορυφαίος τη τάξει θεσμικός παράγων, και πρώτος Αυτοκράτορας της Δυναστείας των Παλαιολόγων, πρέπει να αντιμετωπίσει την διάλυση των πάντων: οι Λατίνοι, έχουν λιώσει όλα τα πολύτιμα μέταλλα, χρυσό, ασήμι, χαλκό, και έχουν μεταφέρει στην πατρίδα τους μέρος από τα χρυσά μωσαϊκά. Ο πλούτος που είδε από κοντά και τον περιγράφει με δέος ο Ροβέρτος του Κλαρί, ένας Δυτικός Ιππότης, εξανεμίστηκε για πάντα:

Το παλάτι των Βλαχερνών, είναι αδύνατο να το περιγράψουμε ή να ιστορήσουμε τον πλούτο και τα πολύτιμα που είχε [...] η πόλη είχε πλούσια μοναστήρια, πλούσιες εκκλησίες, και τόσα άλλα θαυμαστά...

Για την Αγία Σοφία:

...πλουσιοστόλιστες κολόνες με πετράδια [...] στο θυσιαστήριο, χυμένα όλα μαζί πολύτιμα πετράδια θρυμματισμένα παντού. Η τράπεζα του θυσιαστηρίου ήταν ολόκληρη από χρυσάφι, ενώ σε όλη την εκκλησία κρεμόντουσαν εκατό περίπου πολυέλαιοι. Η αμπάρα της μεγάλης πύλης ήταν όλη από ασήμι και πάνω από το θυσιαστήριο ένας «ουρανός» όλος από συμπαγές ασήμι. Δεν υπήρχε στρόφιγγας, σύρτης μήτε άλλο σιδερικό που να μην ήταν από ασήμι.

Για τη Χρυσή Πύλη:

Πάνω από τη Χρυσόπορτα υπήρχαν δυο ελέφαντες χυμένοι σε χαλκό, τόσο μεγάλοι που ήταν κάτι το θαυμαστό (1990: 158–159, 161).

³³ Εξαίρεση αποτελεί ο Ερρίκος (1206–1216), αδελφός και διάδοχος του Βαλδουίνου· βλ. Lock (1998), σ. 31.

³⁴ Ήταν πολλά και μεγάλης αξίας. Ακόμη και έναν αιώνα μετά από την *ανάκτηση*, ο βυζαντινός κλήρος είχε δημιουργήσει τελετουργικά επίδειξης λειψάνων στους Δυτικούς επισκέπτες και τους ευγενείς, βλ. Σιμόπουλος (2016), σ. 266–267.

³⁵ Το αφαιρούσαν και από τις στέγες των εκκλησιών για να κόψουν νόμισμα (Nicol, 2012: 36).

Ο Ροβέρτος, ένας φτωχός Ιππότης από την Αμιένη στη βόρεια Γαλλία, είναι φυσικό να εντυπωσιαστεί. Όμως η καταστροφή είχε συντελεστεί· η συνεχιζόμενη λεηλασία καθ' όλη τη διάρκεια της κατοχής εξανέμισε αυτό τον αμύθητο πλούτο.

5.4 Τα μέτρα του Παλαιολόγου – Δράσεις

Ο Μιχαήλ Η΄ καλείται όχι μόνο να αντιμετωπίσει τις εντεινόμενες εξωτερικές απειλές, αλλά και να εκκινήσει ένα σύστημα διοίκησης εξ ολοκλήρου νέο, ώστε να χτίσει την οικονομία (δηλαδή το «τέταρτο όπλο της άμυνας» κατά τον J. Mearsheimer) από μηδενική βάση. Εξαιτίας συνθηκών εκτάκτου ανάγκης, προέχουν η αποκατάσταση της ασφάλειας και η σταθεροποίηση της κοινωνικής ζωής, κατά το δυνατόν σε μεγαλύτερο μέρος της αυτοκρατορίας. Και προβαίνει στον ακόλουθο χειρισμό:

Αναδιοργανώνει τον στρατό, με στόχο να ανακτήσει απολεσθέντα εδάφη στο μεγαλύτερο μέρος της ηπειρωτικής Ελλάδας, τη Μακεδονία, τη Θεσσαλία, τις Νέες Πάτρες³⁶ και τη Βλαχία,³⁷ και φυσικά, τον κομβικό Μοριά. Αν αυτές οι περιοχές περάσουν στα χέρια του, θα δημιουργήσει μια «ασπίδα», έναν προμαχώνα σε σχήμα τόξου που θα περικλείει εδάφη από την Αδριανούπολη μέχρι τον Αλμυρό στη Θεσσαλία, την Εύβοια, και από κει στα άκρα της Πελοποννήσου, τη Μεθώνη και την Κορώνη, που, λόγω της στρατηγικής τους θέσης, εποπτεύουν τα πιο σημαντικά θαλάσσια περάσματα. Η Κρήτη «κείται μακράν»³⁸ για τις δυνάμεις του, είναι «εκτός βεληνεκούς» των Βυζαντινών. Για την ώρα, δεν υπάρχει η παραμικρή πρόθεση από τον αυτοκράτορα για μία τέτοια επιχείρηση.³⁹

Στις προσπάθειες που κάνει για αναδόμηση του κράτους, χρησιμοποιεί κάθε μέσο· και το περιβάλλει με τέτοιον ιδεολογικό μανδύα που να ενισχύει τον αυτοκρατορικό ρόλο.⁴⁰ Αφού τυπογραφία δεν υπάρχει ακόμη, και η προπαγάνδα —ιδιαίτερα εκτός

³⁶ Η σημερινή Υπάτη, στους πρόποδες του όρους Οίτη, ένα από τα σημαντικότερα κέντρα της εποχής και «προστάτιδα της Ορθοδοξίας», σύμφωνα με τον Κ. Κοτσίλη· βλ. (2019), σ. 11.

³⁷ Κατά τους Μέσους Χρόνους, η περιοχή βορείως του Σπερχειού ποταμού ονομαζόταν έτσι, και κατά την Επανάσταση του 1821, τα γύρω χωριά ήταν γνωστά ως Βλαχοχώρια (Σιμόπουλος, 2016: 223).

³⁸ Μια έκφραση που έγινε σήμα κατατεθέν στη γεωπολιτική εδώ και τέσσερις δεκαετίες, και η οποία καταδεικνύει τον ρόλο της απόστασης στις χερσαίες και ναυτικές επιχειρήσεις, που τον 13^ο αιώνα ήταν σημαντικότερα παράμετρος.

³⁹ Βλέπε παραπάνω τα σχέδιά του για το ναυτικό (κεφ. 4.1).

⁴⁰ Αμέσως το 1261, αλλάζει την εικονογραφική θεματική των χρυσών *υπέρπυρων* για να καταδείξει με τη γονυκλισία την ευγνωμοσύνη του προς τον Χριστό επειδή ευοδώθηκαν οι προσδοκίες των Βυζαντινών για απελευθέρωση της Κωνσταντινούπολης (Γεωργιάδης, 2007: 309). Και δέεται μέσα στα τείχη της πόλης για να αποδείξει ότι η πρωτεύουσα προστατεύεται από την Παναγία (ό.π.).

Κωνσταντινούπολης— είναι χρονοβόρα, χρησιμοποιεί έξυπνα ένα μέσο με το οποίο ο λαός έρχεται σε καθημερινή επαφή: το νόμισμα (βλ. Εικόνα Α15). Η εικονογραφία στα παλαιολόγια νομίσματα⁴¹ λειτουργεί ενισχυτικά υπέρ της ιδεολογίας και της πολιτικής τού αυτοκράτορα (Γεωργιάδης, 2007: 309). έχει δε η κίνηση αυτή σημαίνοντα ρόλο στην έξωθεν καλή μαρτυρία του βασιλέα Μιχαήλ πέρα από τα όρια της αυτοκρατορίας. Τα βυζαντινά νομίσματα, τα οποία βρίσκονται ψηλά στις διεθνείς εμπορικές συναλλαγές, παρουσιάζουν τον Μιχαήλ Η' «ἐλέφ Θεοῦ» Αυτοκράτορα απέναντι στο χριστιανικό «αντίπαλον δέος» που είναι η Δυτική Εκκλησία και ο Πάπας.⁴²

Από τις πρώτες κιόλας μέρες, ο Παλαιολόγος δίνει εντολή να καθαριστεί η πόλη και να καλλωπιστεί έως εκεί που είναι εφικτή μία επέμβαση τέτοιας έκτασης, καθώς η εγκατάλειψη την έχει καταστήσει σε πολλά σημεία μη επισκευάσιμη. Παραγγέλλει να γίνουν άμεσα επισκευές στους ναούς, τουλάχιστον σε εκείνους που γλύτωσαν από τη λαίλαπα της Δ' Σταυροφορίας, και φροντίζει να γεμίσει τα άδεια σπίτια⁴³ με ανθρώπους (Γρηγοράς, 1997: 108). Ο Μιχαήλ φέρνει Έλληνες Τσάκωνες⁴⁴ από την Πελοπόννησο στην Κωνσταντινούπολη, ώστε να την ενοικήσουν σε ειδικό τμήμα της πόλεως· αυτό συμβαίνει χάριν της απόσπασης των εδαφών που κατείχε ο πρίγκιπας Γουλιέλμος της Αχαΐας (Geanakoplos, 1969: 102). Για να εδραιωθεί αυτή η μετεγκατάσταση, η αυτοκρατορική διακυβέρνηση επιτάσσει κατάσχεση οικιών «δικαιώματι κατακτήσεως», ενώ εξαιρούνται οι οικίες των αρχόντων οι οποίες τους επιστράφηκαν (ό.π., σ. 102). Πρόκειται για μία απόφαση που συμπεριλαμβάνεται στα πλάνα του αυτοκράτορα για συνεννόηση, ειρήνη και συνεργασία στο εσωτερικό, αυτή τη φορά με τους ισχυρούς που θέλει να έχει με το μέρος του.

Παράλληλα, για να επέλθει εκκλησιαστική ειρήνη στο ποίμνιο, με σκοπό να επιτύχει στήριξη από τον πατριαρχικό θρόνο (ο θρόνος στο μεταξύ χηρεύει), ο Παλαιολόγος ανακαλεί τον μητροπολίτη Αρσένιο από το παράλιο μονύδριο του Πασχασίου όπου ησυχάζει από το 1260, και για να φανεί γενναιόδωρος, παρασημοφορεί τον Αλέξιο

⁴¹ Η πρώτη παλαιολόγια νομισματική περίοδος ξεκινά επί Μιχαήλ Η': Εκδίδονται χρυσά *υπέρπυρα*, χάλκινα από κράμα *τραχέα* (1/12 αξίας χρυσού *υπέρπυρου*), και χάλκινα *τεταρτηρά* (1/384 χρυσού *υπέρπυρου*) (Γεωργιάδης, 2008: 78). Τα *κεράτια* έχουν αξία 1/24 του χρυσού *υπέρπυρου* και τα χάλκινα *στάμενα* έχουν αξία 1/192 του χρυσού *υπέρπυρου* (ό.π.).

⁴² Ο Πάπας έχει ενεργό ρόλο στην πολιτική της Δύσης, σε αντίθεση με τον Πατριάρχη, του οποίου η ανάμειξη στις κρατικές υποθέσεις είναι λιγότερο παρεμβατική.

⁴³ Ο πληθυσμός της πόλης, σε σχέση με το παρελθόν, είχε μειωθεί αισθητά.

⁴⁴ Ο Ν. Γρηγοράς αναφέρει πως πρόκειται για «Λάκωνες», οι οποίοι, λόγω παραφθοράς, μετονομάστηκαν στην απλή γλώσσα σε «Τ(ζ)σάκωνες» (1997: 117–118)

Στρατηγόπουλο, έμπιστό του και πρώτο αξιωματικό. Στα άμεσα σχέδιά του είναι και η ανύψωση του ηθικού όλων: Διοργανώνει εκδηλώσεις με παρελάσεις και ύμνους (Γρηγοράς, 1997: 109) αποδίδοντας τιμές στους Θεληματάριους που βοήθησαν στην ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης.

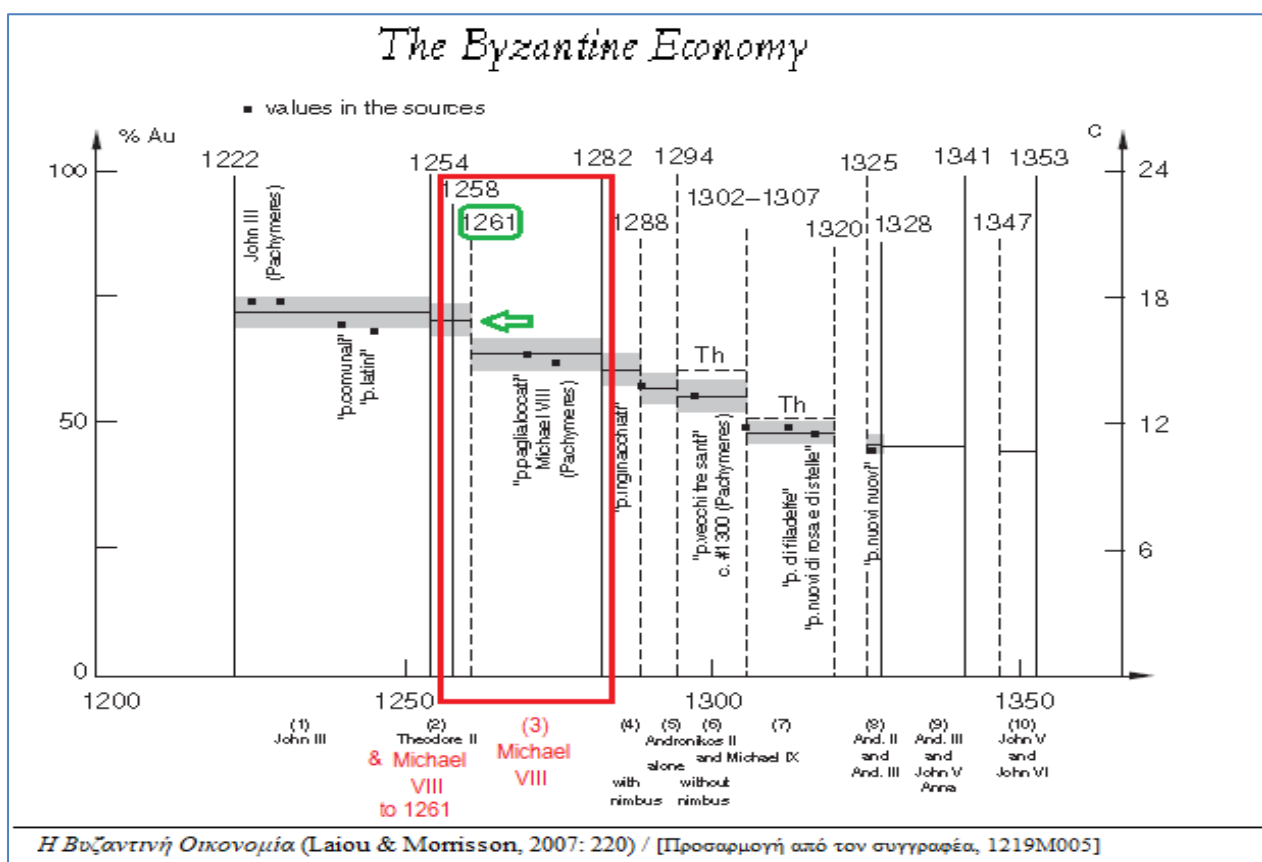
Μεγάλη σημασία δίνει στο μεγαλοπρεπή Ναό της Αγίας Σοφίας, που τον κοσμεί με ιερά σκεύη και με κάθε λογής θησαυρούς, αφού μετά το 1204 όλα είχαν κλαπεί (Geanakoplos, 1969: 103). Τα μοναστήρια, δέχονται εξίσου μεγάλη φροντίδα: δίνει εντολή να αποκατασταθούν στην πρότερη κατάσταση, και χορηγεί αμέσως οικονομική βοήθεια και γαίες (ό.π.). Με αυτό το τελευταίο μέτρο, ανανεώνει τα δικαιώματα εγγείου ιδιοκτησίας κάποιων μοναστηριών (βλ. Εικόνα Α10), αμέσως μόλις πληροφορείται για παράπονα μοναχών που κάνουν λόγο για επιθέσεις χωρικών που διεκδικούν αυτές τις γαίες.⁴⁵

Στο δικαϊκό σύστημα επανιδρύει το *Βασιλικόν Σέκρετον* (τον θεσμό αυτόν τον είχε αρχικά επαναφέρει στη Νίκαια). Πρόκειται για το παλαιό βασιλικό δικαστήριο, του οποίου οι αποφάσεις δεν ήταν δυνατόν να εφεσιβληθούν. Το δικαστήριο είχε περιπέσει σε αδράνεια,⁴⁶ αλλά τώρα έχει ισχύ «χάρη στον θαυμαστό» Μιχαήλ (Κωνσταντινίδη, 2011: 447, 450–452). Ο Αυτοκράτορας είχε υποσχεθεί να συστήσει ένα ανώτατο, δίκαιο και αδιάφθορο δικαστήριο. Τοποθετεί επικεφαλής τον Μιχαήλ Κακό, έναν αδέκαστο γνώστη της νομοθεσίας, τον επονομαζόμενο και Συναχηρείμ, που τον ορίζει *πρωτοασηκρήτη*, παρέχοντάς του γραμματείς για να μπορεί να δικάζει αδιάφθορα και αμερόληπτα (ό.π. σ. 450). Είναι και εδώ εμφανής η βούληση και η αποφασιστικότητα του αυτοκράτορα που θέλει να ισχυροποιήσει τους νέους κρατικούς θεσμούς, αποκαθιστώντας την ίδια στιγμή τις γέφυρες με το ένδοξο παρελθόν πριν από τη Λατινοκρατία (βλ. Εικόνα Α14).

⁴⁵ Βλ. την σε αυστηρό ύφος εντολή του Μιχαήλ Η' σχετικά με τις διενέξεις μεταξύ χωρικών και μοναχών στην Πάτμο. Ο αυτοκράτορας απευθύνεται στην ανεψιά του *πρωτοσεβαστή* Μαρία Κομνηνή Λασκαρίνα, επικαλείται δε παλαιότερο *Χρυσόβουλλον* του ιδίου, καθιστώντας επίκαιρη την εντολή (Εικόνα Α10). Το ίδιο πράττει και ο γιος και διάδοχος Ανδρόνικος Β' το 1289: παραχωρεί γαίες στο μοναστήρι Λυκουσάδας (Lock, 1998: 177), που βρίσκεται κοντά στο Φανάρι του σημερινού Δήμου Ιθώμης, στη Θεσσαλία. Πιστεύουμε πως αυτές οι παροχές στα μοναστήρια αποτελούν περισσότερο πολιτική από μέρους του Μιχαήλ για να έχει τον κλήρο με το μέρος του, και λιγότερο ένδειξη της —αδιαφιλονίκητης, πάντως— ευσέβειάς του.

⁴⁶ Η μόνη εκδήλωση της Επιστήμης του Δικαίου μετά το 1261, σύμφωνα με τον Κ.Γ. Πιτσάκη, είναι η λειτουργία απονομής της δικαιοσύνης. Το νομοθετικό έργο έχει εγκαταλειφθεί μέσα στις δικαστικές έριδες, τα οικονομικά προβλήματα, τον διαρκή εξωτερικό κίνδυνο και την έλλειψη συνοχής του κράτους (1971: ι').

Όλες οι ενέργειες οργάνωσης και αποκατάστασης του κράτους που περιεγράφησαν, με ορόσημο το έτος 1261, επιφέρουν σταδιακά —και αναγκαστικά— υποτίμηση του *υπέρπυρου*. Ο Παλαιολόγος, δεν σπατάλησε δημόσιο χρήμα σε ανώφελα έργα, χλιδή ή έκλυτο βίο. Η μικρή υποτίμηση του υπέρπυρου —σε σχέση με ό,τι επακολουθεί στον 14^ο αιώνα με τους εμφύλιους— δικαιολογείται απόλυτα από τις προσπάθειες για την οργάνωση του κράτους και της ασφάλειάς του.⁴⁷ Δικαιολογούνται και τα —διόλου ευκαταφρόνητα— έξοδα για τις πολλές διπλωματικές αποστολές στα επόμενα χρόνια.⁴⁸

(Γράφημα 1 – Η Βυζαντινή Οικονομία: Εστίαση στη μεταβατική περίοδο Νίκαιας – Κωνσταντινούπολης, και στη Βασιλεία Μιχαήλ Η')

⁴⁷ Ο Ν. Γρηγοράς τονίζει πως «...η δαπάνη για πλοία επιβαρύνει τον βασιλικό προϋπολογισμό σχεδόν περισσότερο από οτιδήποτε άλλο» (1997: 186).

⁴⁸ Η μεταλλική περιεκτικότητα των χρυσών *υπέρπυρων* της Νίκαιας μειώθηκε από τα 16 στα 15 *κεράτια* λόγω χρηματοδότησης για επισκευή των τειχών της Κωνσταντινούπολης, μοναστηριών και εκκλησιών (Γεωργιάδης, 2007: 232). Αξίζει να υπογραμμίσουμε τον λόγο της υποτίμησης από τα 15 στα 14 *κεράτια*: αποστολή χρυσών *υπέρπυρων* σε καρδινάλιους, καθώς και στη Σικελία, για λόγους προπαγάνδας υπέρ του Πέτρου Γ' της Αραγονίας και υπονόμευσης του Καρόλου του Ανζού. Σύμφωνα με τον Marin Sanudo Torsello, καθώς επίσης και τον Runciman, ο Μιχαήλ Η' έστειλε περίπου 180.000 χρυσά *υπέρπυρα* ή 30.000 ουγγιές χρυσού το 1279–1280, ενώ είχε υποσχεθεί 60.000 τον χρόνο μέχρι το τέλος του πολέμου (1281–1282) (ό.π.).

Το διάγραμμα για τη βυζαντινή οικονομία αποτυπώνει τη διαφορά μεταξύ Νίκαιας και Κωνσταντινούπολης κατά τη μετάβαση μεταξύ 1259–1261. Είναι εύλογο για τη συρρικνωμένη αυτοκρατορία της Νίκαιας να συγκεντρώνει πολύ πιο εύκολα πλούτο, αφού καταφανώς έχει πολύ λιγότερα έξοδα.

6. Κάρολος του Ανζού: Η Δυτική «υπερδύναμη» του 13^{ου} αιώνα απειλεί το Βυζάντιο

Μετά την *ανάκτηση-ορόσημο* το καλοκαίρι του 1261 η κατάσταση στο γεωπολιτικό πεδίο της Ρωμανίας άγεται από την υψηλή στρατηγική της Κωνσταντινούπολης. Η τελευταία, προσπαθεί να επουλώσει πληγές από τη σχεδόν εξηντάχρονη κατοχή. Πρώτο μέλημα του Παλαιολόγου, η επανάκτηση χαμένων εδαφών και η δημιουργία «χωρικής ασπίδας» που να προστατεύει τη βυζαντινή επικράτεια —και ειδικά την πρωτεύουσα— από κάθε επιβουλή. Η πολιτική συνεχούς διεύρυνσης και επέκτασης «ασφαλών εδαφών», σε συνδυασμό με την υψηλή στρατηγική, έναν στόχο έχουν: την αποτροπή απέναντι στο αντίπαλο δέος της ευρύτερης Μεσογείου, που ακούει στον μεγαλοπρεπή τίτλο: *Κάρολος Α΄, Κόμης του Ανζού, Κόμης της Προβηγκίας, Βασιλεύς της Νεάπολης, Κυρίαρχος Σικελίας*⁴⁹ και αδελφός του *Βασιλέως της Γαλλίας Λουδοβίκου Θ΄*. Ο Κάρολος⁵⁰ έχει επεκτατικές βλέψεις στη Μικρά Ασία, ιδίως δε στην Ανατολική Μεσόγειο (Read, 2003: 381): Επιθυμεί εκεί μία δική του αυτοκρατορία.

6.1 Περιγραφή της ισχύος του Καρόλου και η απειλή σε νούμερα

Μετά τη Μάχη του Μπενεβέντο το 1266, που ο Κάρολος Ανδεγαυός σκοτώνει τον βασιλέα της Σικελίας Μανφρέδο, τα σχέδιά του γίνονται άμεση απειλή για το Βυζάντιο, η οποία εντείνεται τον επόμενο χρόνο, αμέσως μετά τη Συνθήκη του Βιτέρμπο. Αυτή η —καθοριστική για τους Ανδεγαυούς— συνθήκη τούς επιτρέπει να αναμειχθούν σε περιοχές που δικαιωματικά ανήκουν στη βυζαντινή επικράτεια, ενώ παρέχει δικαιώματα επέμβασης στη Ρωμανία από τον Κάρολο, ως διάδοχο του

⁴⁹ Από το 1266.

⁵⁰ Ο Norwich περιγράφει τον Ανδεγαυό ως «ψυχρό και σκληρό, φιλόδοξο και συμφεροντολόγο, τυπικό παράδειγμα νεότερου γιου που δεν μπορεί να συγχωρήσει τη μοίρα, επειδή γεννήθηκε δεύτερος» (1999: 487).

πριγκιπάτου Αχαΐας μετά το θάνατο του Γουλιέλμου Βιλεαρδουνίνου (Ντούρου-Ηλιοπούλου, 2012: 109).

Το Βιτέρμπο είναι η απαρχή ενός σχεδίου εκστρατείας εναντίον του Μιχαήλ Παλαιολόγου για αποκατάσταση στον θρόνο του πάλαι ποτέ «αυτοκράτορα» Κωνσταντινούπολης Βαλδουίνου (ό.π.). Ο Ανδεγαυός, χωρίς ούτε ένα έτος στον θρόνο, προσπαθεί να δημιουργήσει κλοιό γύρω από τον Μιχαήλ Η΄, συνδυάζοντας *σκληρή ισχύ* και συμμαχίες: καταλαμβάνει πρώτα την Κέρκυρα και τμήμα ακτών της Ηπείρου (Norwich, 1999: 488), και κατόπιν προχωρεί, έως το 1269, με συμμαχίες εναντίον της Κωνσταντινούπολης (βλ. Χάρτη 3). Οι Δυτικοί, όπως γνωρίζουμε, έχουν φιλόδοξα σχέδια για το Βυζάντιο και οι προθέσεις τους διαφαίνονται στη μία εκ των δύο Συνθηκών⁵¹ που συνάπτουν Μάιο του 1267: Ο Κάρολος και οι διάδοχοι αναλαμβάνουν υποχρέωση να οργανώσουν —σε βάθος επταετίας— στρατό δυο χιλιάδων ιππέων. Στόχος, η παλινόρθωση της Λατινικής Αυτοκρατορίας (ό.π.), με έδρα την Κωνσταντινούπολη.

Για να αντιληφθούμε τη δεινή θέση του Βυζαντινού Αυτοκράτορα, θα περιγράψουμε τις σχέσεις και την εξάπλωση της κυριαρχίας του βασιλέα Καρόλου, που φτάνει στο απόγειό της λίγα χρόνια αργότερα:

Κατά τα μέσα του 13ου αιώνα, είναι ένας από τους πιο ισχυρούς ηγεμόνες της ευρωπαϊκής ηπείρου που έχει στην κατοχή του τη νότια Ιταλική χερσόνησο μαζί με τη Σικελία, την Αλβανία, καθώς και περιοχές σε Ιόνιο, Αχαΐα, Προβηγκία, Ανδεγαυία, Φορκαλιέ, Μαιν΄ είναι κυρίαρχος Τύνιδας και γίνεται εκ νέου Συγκλητικός στη Ρώμη. Ο Ούγγρος Βασιλεύς και «ὁ ἔχων μόνον τὸν τίτλον» Αυτοκράτορας Κωνσταντινούπολης είναι γαμπροί του (Norwich, 1999: 499). Οι συμμαχίες του απλώνονται από τη Γαλλία και τη Βενετία έως την Ουγγαρία, τη Σερβία, τη Βουλγαρία και το Δεσποτάτο της Ηπείρου.⁵² Τον Πάπα Μαρτίνο Δ΄ τον έχει υποχείριό του (εκτός από τον Νικόλαο Γ΄,⁵³ οι περισσότεροι Πάπες είναι το ίδιο δουλικοί απέναντί του). Προσηλωμένος στο σχέδιό του, ναυπηγεί τριακόσια πλοία

⁵¹ Η μία αφορά σε επιγαμία, μέσω της οποίας το Πριγκιπάτο της Αχαΐας συμφωνείται να δοθεί προίκα στον Φίλιππο, γιο του Καρόλου, μετά τον θάνατο του Πρίγκιπα Γουλιέλμου Βιλεαρδουνίνου (ό.π.).

⁵² Σύμφωνα με τους Α. Σαββίδη & Β. Hendrickx, το αντίπαλο αυτόνομο κράτος της Ηπείρου λανθασμένα χαρακτηρίζεται ως «δεσποτάτο», αφού ο ιδρυτής του ποτέ δεν έφερε τον τίτλο του «Δεσπότη» (2019: 76).

⁵³ Το κοσμικό του όνομα ήταν Τζιοβάνι Γκαετάνι Ορσίνι και ανήκε σε ισχυρή οικογένεια, από τις πιο παλιές της Ρώμης.

στην Προβηγκία, στη Νεάπολη και σε λιμάνια της Αδριατικής, ενώ, παράλληλα, παραγγέλλει επιπλέον εκατό στα σικελικά ναυπηγεία⁵⁴ (ό.π.).

(Χάρτης 3. Οι Συμμαχίες του Καρόλου το 1269)

Όπως καταδεικνύουν τα στοιχεία, η δύναμη του στόλου και η μεταφορική του ικανότητα για εκστρατεία είναι τεράστιες για την εποχή. Περίπου «27 χιλιάδες ιππότες με τα άλογά τους και πλήρη εξοπλισμό» (μας πληροφορεί ο Norwich, με κάποια μικρή δόση υπερβολής),⁵⁵ θα ικανοποιήσουν τη φιλόδοξη εκστρατεία ζωής του Καρόλου. Ο Ανδεγαυός είναι ο «επιτιθέμενος», καθώς διαθέτει ισχυρό κίνητρο και ικανότητα για να εδραιώσει την εξουσία του βασιλείου του. Αποβλέπει στην επιβολή του ως μοναδικού περιφερειακού ηγεμόνα από τη Μεσόγειο έως τον Εύξεινο Πόντο. Ο Παλαιολόγος παρακολουθεί κάθε του κίνηση λαμβάνοντας μέτρα. Και θα

⁵⁴ Βλ. σχόλιο για στόλο, κεφ. 5.4.

⁵⁵ Ο Ιππότης είναι πολεμιστής πολύ βαριά οπλισμένος, που το ικανό του επιτελείο πολυάριθμων ακολούθων τον ενισχύει σαν σύγχρονο άρμα μάχης, και τον βοηθάει να επιτελέσει το έργο του (Konstam, 2005: 156). Μπορούμε, δηλαδή, με ασφάλεια να υπολογίζουμε μια δύναμη ιπποτών μεταξύ 4500–6500 ατόμων κατά προσέγγιση, με αντίστοιχο αριθμό αλόγων πλήρους θωράκισης.

απαντήσει με σειρά επεισοδίων, που θα εκπλήξουν δυσάρεστα τον Κάρολο και τους συμμάχους του.

7. Παπική πολιτική: η επιρροή της στα μέσα του 13^{ου} αιώνα

7.1 Παράγοντες διένεξης στη Δύση

Ο Παπισμός και η δυναστεία των Γερμανών Βασιλέων Χοενστάουφεν βρίσκονται σε αντιπαλότητα από τα τέλη του 1230. Αυτή η συγκρουσιακή δυναμική εξακολουθεί κατά τα επόμενα χρόνια, ανεξαρτήτως του ποιος είναι επικεφαλής σε κάθε πλευρά. Αιτία διαμάχης είναι η διεγκυστίνδα μεταξύ των δύο πόλων εξουσίας για την επιβολή στα πνευματικά και κοσμικά πράγματα της Ευρώπης, και ειδικά της Μεσογείου. Οι παράγοντες αυτής της διένεξης είναι:

(α) Όλος ο Βορράς της ιταλικής χερσονήσου υπάγεται διοικητικά στην Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία.

(β) Οι Χοενστάουφεν έχουν επιρροή στο Νότο, και συγκεκριμένα, στο Βασίλειο της Σικελίας.

(γ) Είναι ενεργή η συμμαχία Χοενστάουφεν και δυναστείας Γιβελλίνων⁵⁶ στον ιταλικό Βορρά (Lower, 2018: 35).

Έτσι, Αγία Έδρα και Παποσύνη βρίσκονται σε κλοιό. Πώς εμπλέκεται ο γενάρχης της δυναστείας των Παλαιολόγων στη διένεξη, και πώς μπορεί να επωφεληθεί;

7.2 Πώς εμπλέκεται ο Μιχαήλ Η΄

Οι Χοενστάουφεν συνιστούν υπαρξιακή απειλή για τον Παπισμό· και όλοι οι επόμενοι Πάπες⁵⁷ στηρίζουν οικονομικά τις εκστρατείες κατά των Χοενστάουφεν, δεσμεύοντας πόρους που προορίζονται για Σταυροφορίες. Στα μέσα του 13^{ου} αιώνα, ο Παπισμός καθορίζει την πολιτική των Σταυροφοριών, καθώς ελέγχει τις πηγές χρηματοδότησης: κληροδοτήματα, δωρεές, φόρους από εισοδήματα εκκλησιών. Σε

⁵⁶ Στις περιοχές της Κεντρικής και της Βόρειας Ιταλίας ερίζουν για την εξουσία δύο οίκοι – πολιτικές παρατάξεις. Οι Γουέλφοι, υποστηρικτές των θέσεων του Πάπα και των Ανδεγαυών, και οι Γιβελλίνι που βρίσκονται με το μέρος του Γερμανού αυτοκράτορα της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.

⁵⁷ Ο Α. Konstam υποστηρίζει πως στον 14^ο αιώνα η διαμάχη ανάμεσα στους κοσμικούς ηγέτες της Ευρώπης και τον Πάπα φτάνει στο αποκορύφωμά της...» (2005: 117).

αντίθεση με ό,τι συμβαίνει τον προηγούμενο αιώνα, που πολλοί ευρωπαϊκοί οίκοι και αριστοκρατικές οικογένειες χρηματοδοτούν Σταυροφορίες (ό.π.). Έτσι, ο Ποντίφικας κρατάει το κλειδί της Σταυροφορίας που ετοιμάζει ο Κάρολος κατά του Μιχαήλ Η'. Επιπλέον, Λατίνοι ηγεμόνες και Κάρολος δεν είναι οι μοναδικοί επίδοξοι μνηστήρες της Κωνσταντινούπολης. Αυτοί μισούν τον Έλληνα Αυτοκράτορα και τον βλέπουν άκρως ανταγωνιστικά. Αλλά και η παπική πολιτική δεν πάει πίσω: αντιμετωπίζει κάθε σχισματικό Βυζαντινό ως εχθρό της, και αποβλέπει σε μια κοσμοκρατορία (*dominium mundi*) (Ντούρου-Ηλιοπούλου, 2012: 137). Μετά από την ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης, η Ρώμη αντιμετωπίζει τον Παλαιολόγο ως σφετεριστή του τίτλου, ισχυριζόμενη πως δικαιωματικά ανήκει στον έκπτωτο Λατίνο αυτοκράτορα, τον Βαλδουίνο Β' (ό.π.).

Επίσης, η Ρώμη, τυφλωμένη από τις κοσμικές τάσεις φιλαρχίας, θεωρεί πως μπορεί να αποκτήσει εκκλησιαστική κυριαρχία στην Ανατολή, αν πάρει με το μέρος της την πολιτική εξουσία της Κωνσταντινούπολης (Αραμπατζής, 2005: 232). Δυστυχώς για την ίδια, ο Πάπας Γρηγόριος Ι' δεν θα καταλάβει, ούτε μια στιγμή, το διπλωματικό παιχνίδι του Μιχαήλ Η', παρά τις αναφορές των απεσταλμένων του στην Κωνσταντινούπολη (ό.π.). Αντίθετα με τον Γρηγόριο Ι', οι πιο πολλοί Πάπες εποφθαλμιούν την Κωνσταντινούπολη χωρίς να τρέφουν μίσος για τον Έλληνα Αυτοκράτορα, παρά μόνον διακατέχονται (όπως ο Πάπας Ουρβανός Δ') από φυσική επιθυμία να ξαναδούν τη βυζαντινή πρωτεύουσα υποταγμένη στη Ρώμη (Norwich, 1999: 486). Μία Ρώμη, για την οποία το πλέον ακανθώδες ζήτημα είναι η Ένωση των Εκκλησιών.⁵⁸

Δεν είναι ο Μιχαήλ Η' εκείνος που επινόησε ως διαπραγματευτικό ατού την Ένωση. Πρόκειται για πάγια τακτική της βυζαντινής διπλωματίας, ένα «δόλωμα» προς τη Ρώμη, το οποίο και ανασύρεται κατά περιόδους. Το ίδιο συμβαίνει σε κατοπινές

⁵⁸ Η πρόθεση του αυτοκράτορα, διαμέσου του αυτοκρατορικού Τόμου, είναι να μεταπείσει τους Ιεράρχες, το ποιμνίο, και ιδιαίτερα τους οπαδούς του Αρσενίου, να υποχωρήσουν μπροστά στην επιτακτική ανάγκη για ειρήνη με τη Ρώμη (Αραμπατζής, 2005: 185–186). Η αιτιολόγηση ήταν αμιγώς πολιτική και αφορούσε το γενικό καλό. Στον Τόμο του Μιχαήλ Η' —ο οποίος «περί ειρήνης διείληπται», η ειρήνη χαρακτηρίζεται «καλόν» και «κοινωφελές» (ό.π.). Όμως, η ουσία της διαφοράς μεταξύ Εκκλησίας και Αυτοκράτορα έγκειται στην ερμηνεία της έννοιας και στο πώς εκλαμβάνεται από το κάθε μέρος: «κατά κόσμον» *εἰρήνη* από τη μεριά του αυτοκράτορα, «κατά Θεόν» από τη μεριά της Εκκλησίας (ό.π., σ. 187). Το ζήτημα είναι πιο περίπλοκο από ό,τι φαίνεται: η διίστική αντίληψη δεν χωρά στην εξήγησή του και θα οδηγούσε σε λανθασμένα συμπεράσματα. Σε κείμενο (*Απολογία*) του Αγίου Όρους (1273), υπάρχει η πληροφορία πως ζητήθηκε η γνώμη τους, και φυσικά έτσι συνέβη με τον Τόμο που μιλάει για πλήρη ειρήνη με τους «Ιταλούς» (ενν.: «Παπικούς»). Η απολυτότητα των απόψεών τους φαίνεται καθαρά: «...οι Άγιοι προτρέπουν [...] τους μη Ορθοδόξους να τους κρατάμε σε απόσταση» (Άγιος Ιωσήφ, 2018: 5, 14, 16).

εποχές,⁵⁹ με αυτοκράτορες-πιόνια του εκάστοτε Πάπα, Βασιλέα, ή Σουλτάνου: Ιωάννης Ε΄ Παλαιολόγος, Ιωάννης ΣΤ΄ Καντακουζηνός και Ανδρόνικος Δ΄ Παλαιολόγος είναι οι αυτοκράτορες εκείνοι που κατά τη διάρκεια του 14^{ου} αιώνα θα συρρικνώσουν την —καχεκτική από τις εμφύλιες έριδες— αυτοκρατορία. Ο γενάρχης τους, πρώτος Αυτοκράτορας Παλαιολόγος, καταβάλλει προσπάθειες να αναβαθμίσει τις σχέσεις με τον Παπισμό, χωρίς να αποδεχτεί όρους υποτέλειας. Κραδαίνει το ισχυρό χαρτί της «ομολογίας πίστεως» για την Ένωση, για να κερδίσει χρόνο· και χρησιμοποιεί επιτυχώς την ελκτική δύναμη αυτού του διαπραγματευτικού όπλου: Θα ανασχέσει, έστω για κάποια χρόνια, την κεντρικότερη απειλή που ακούει στο όνομα *Κάρολος του Ανζού*.

8. Βασικές παράμετροι στη στρατηγική μελέτη της υστεροβυζαντινής περιόδου

Η μελέτη και η ανάλυση της υψηλής στρατηγικής είναι αντικείμενο της σύγχρονης εποχής. Δεν θα μπορούσε να αποτελεί μέρος της διαδικασίας λήψης αποφάσεων κατά τον 13^ο αιώνα. Οι μακρόπνοες πολιτικές είναι μάλλον εξαίρεση παρά κανόνας. Σύμφωνα με τον Clausewitz, οι εκάστοτε αλλαγές επηρεάζουν την τακτική, η οποία με τη σειρά της επηρεάζει τη στρατηγική. Ο Πρώτος στρατηγός και θεωρητικός προειδοποιεί: «Όσοι προσπαθούν να αντλήσουν διαχρονικά διδάγματα από την πολιτική και τη στρατιωτική ιστορία, πρέπει να είναι επιφυλακτικοί· να αποφεύγονται *αναχρονισμοί* στο πεδίο της στρατηγικής, ώστε να μην εξάγονται λανθασμένα συμπεράσματα».⁶⁰

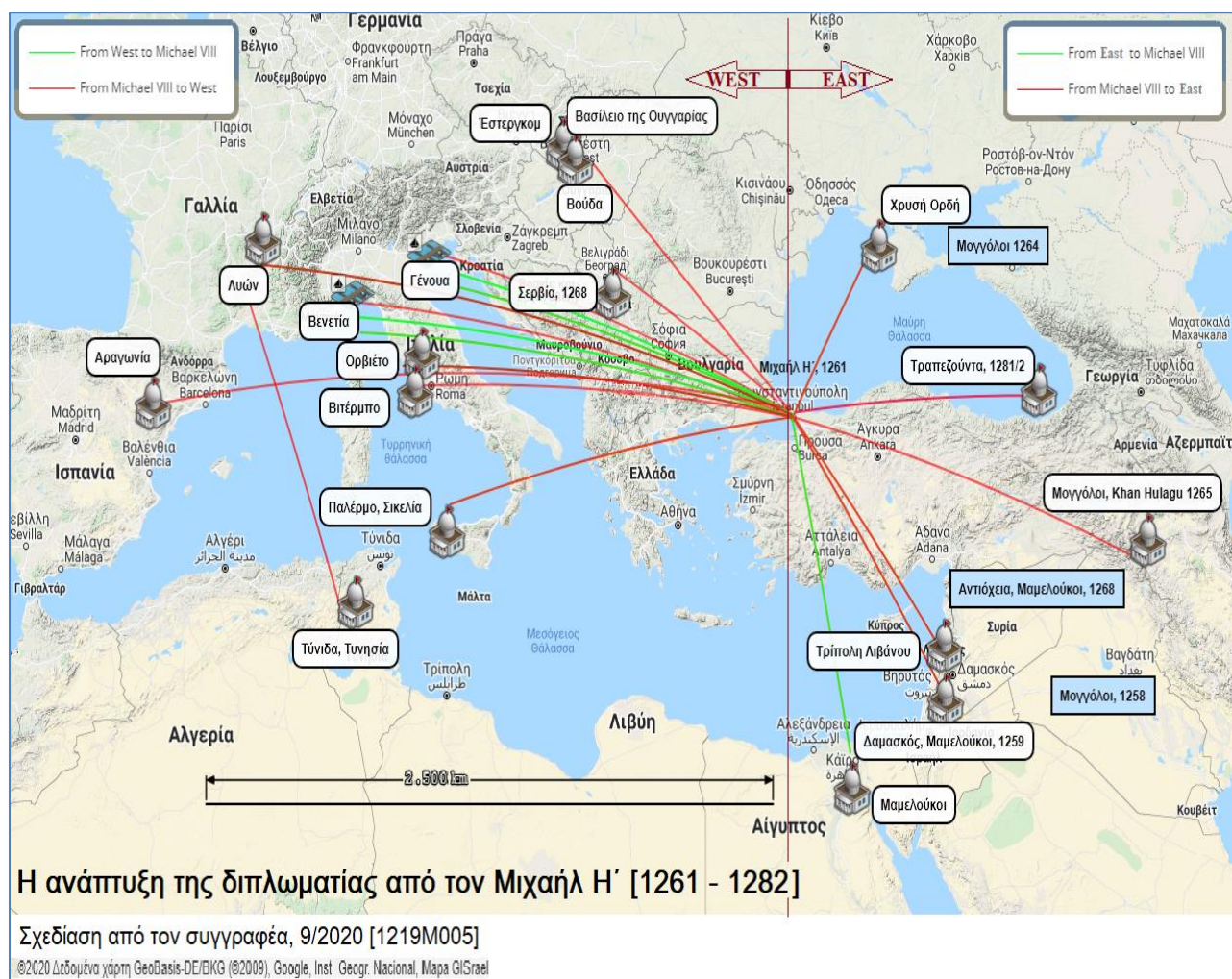
Οι ανωτέρω επισημάνσεις κρίνονται απαραίτητες, καθώς ανάγουμε τη «στρατηγική» του αυτοκράτορα Παλαιολόγου στη σύγχρονη θεωρία. Επιπρόσθετα, όταν μελετούμε τέτοιου είδους ζητήματα, δεν πρέπει να διαλανθάνει την προσοχή μας η μεταβλητή *χρόνος* που είναι κρίσιμης σημασίας.

⁵⁹ Το αποκορύφωμα είναι η Σύνοδος Φερράρας – Φλωρεντίας (1438-39).

⁶⁰ Παρατίθεται από τον Κ. Κολιόπουλο, ο οποίος προειδοποιεί συμπληρωματικά ότι μία εσφαλμένη μέθοδος μπορεί να οδηγήσει στο εξής: «Οι δρώντες του παρελθόντος προέβαιναν σε σχεδιασμούς στρατηγικής, που στην πραγματικότητα, ήταν τακτικώς ανέφικτοι για αυτούς».

8.1 Παράγοντες τριβής

Οι Βυζαντινοί διαθέτουν ταχυδρομικό δίκτυο⁶¹ και ο χρόνος μετρά σχεδόν το ίδιο για όλες ανεξαιρέτως τις αποστολές, είτε πρόκειται για ανταλλαγή επιστολών μεταξύ επισκόπων, μονών, εμπόρων, είτε για διπλωματικές αποστολές που έχουν, συν τοις άλλοις, αποστολή να παραδώσουν την επίσημη αλληλογραφία στην Κεφαλή της Καθολικής Εκκλησίας, στο Ορβιέτο⁶² ή στο Βιτέρμπο⁶³ (αναλόγως της θέσης της Παπικής Έδρας).

(Χάρτης 4. Η ανάπτυξη της διπλωματίας από τον Μιχαήλ Η΄)

⁶¹ Αναφέρει ο Ακροπολίτης: «Εγώ τότε ήμουν υπεύθυνος για την αλληλογραφία και για κάθε πόλη και περιοχή που κυριευόταν...» (2003: 139).

⁶² Ο Γάλλος Πάπας Μαρτίνος Δ΄ και πολέμιος του Μιχαήλ Η΄, που εκλέχτηκε με τη βοήθεια του Καρόλου, είχε επιλέξει να κατοικήσει εκεί (Nicol, 2015: 263–264).

⁶³ Την εποχή της Συνόδου της Λυών για την Ένωση των Εκκλησιών (1274), οι Πάπες διέμεναν στο Βιτέρμπο (Geanakoplos, 1969: 195). Επίσης, η Έδρα της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας θα βρίσκεται (1305–1377), κατά το Δυτικό Σχίσμα, στη γαλλική πόλη Αβινιόν (Konstam, 2005: 122).

Οι διάυλοι επικοινωνίας με την Κωνσταντινούπολη ως αφετηρία, εκτείνονται σε διαφορετικές κατευθύνσεις: στον Πάπα, στους ηγεμόνες της Βλαχίας, στον Μορέα — και ειδικά στον Μυστρά—, στην Αραγονία, στη Ρωσία, στους Άραβες και Μαμελούκους της Κομητείας της Τρίπολης (Βόρειος Λίβανος), μέχρι και στις νομαδικές φυλές της Χρυσής Ορδής.

Οι μεγάλοι χρόνοι ανταπόκρισης και οι καθυστερήσεις που ενσκήπτουν (βλ. Πίνακα Α13), αποτελούν υπολογίσιμους παράγοντες *τριβής* που επηρεάζουν αρνητικά τη διπλωματία, ιδιαίτερα σε περιόδους κρίσεων. Οι τηλεπικοινωνίες διά καμινοβιγλών⁶⁴ δεν χρησιμεύουν στη διπλωματία: η μετάδοση παρατεταμένων μηνυμάτων καθίσταται ανέφικτη, ενώ τα δίκτυα «τοπικής» εμβέλειας εκτείνονται μόλις λίγες εκατοντάδες χιλιόμετρα.⁶⁵

9. Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος: Αυτοκράτορας με πολιτική προσωπικότητα

9.1 Σχεδιασμός πολιτικής στο Παλάτι των Βλαχερνών

Στο στενό περιβάλλον του Παλαιολόγου υπάρχει επιτελείο έμπιστων ανθρώπων που —μαζί με τα καθήκοντά τους σε θέματα πολέμου ή διπλωματίας— συμμετέχουν ως σύμβουλοι εσωτερικών υποθέσεων. Ο Αυτοκράτορας ακούει εισηγήσεις και συζητάει τα κρίσιμα ζητήματα, γι' αυτό και τοποθετεί, ορισμένους από αυτούς, επικεφαλής των πολεμικών επιχειρήσεων σε Πελαγονία, Θεσσαλία, Μορέα, Δημητριάδα (ναυμαχία Παγασητικού), Βεράτιο. Όμως, η ανακολουθία στην εφαρμογή των εντολών του (όπως συνέβη στην εκστρατεία των Νέων Πατρών και στη ναυμαχία της Δημητριάδας, με διοικητές τον Σεβαστοκράτορα Ιωάννη⁶⁶ και τον Πρωτοστράτορα Φιλανθρωπινό αντίστοιχα), είναι ζήτημα που του έχει κοστίσει σε ανθρώπινους και υλικούς πόρους.

⁶⁴ Οι *καμινοβίγλες* στο Βυζάντιο ήταν τροποποιημένο σύστημα των αρχαίων φρυκτωριών, πολύ πιο βελτιωμένες. Βλ. Λάζος (1997), σ. 53.

⁶⁵ Χρησιμοποιούνται περισσότερο ως σύστημα έγκαιρης προειδοποίησης, και όχι τόσο για άλλο σκοπό, αφού δύσκολα διασφαλίζουν το απόρρητο των μηνυμάτων στην αλυσίδα μετάδοσης. Η αξιοπιστία τους επίσης πάσχει, αφού εξαρτάται από καιρικές συνθήκες, συγχρονισμό, επιδεξιότητα και αφοσίωση χειριστών.

⁶⁶ Ο Ιωάννης κατήγαγε και σημαντικές νίκες. Πριν από την καταλυτική συνδρομή του στη ναυμαχία της Δημητριάδας (Παγασητικός) που έληξε υπέρ Βυζαντίου, «πέταξε τα διακριτικά του». Ο Ν. Γρηγοράς αναφέρει πως «έζησε την υπόλοιπη ζωή του χωρίς αξιώματα» (1997: 137–138).

Πανθομολογουμένως ικανός και δραστήριος στρατηγός την περίοδο της νεότητάς, ο Αυτοκράτορας εκτιμά ότι είναι περισσότερο χρήσιμος στην Κωνσταντινούπολη, στο Παλάτι των Βλαχερνών. Από εκεί χαράσσει πολιτική και οργανώνει διπλωματικές αποστολές (κατά τη διάρκεια της βασιλείας του, αντήλλαξε εκατοντάδες επιστολών με ηγέτες σε Ανατολή και Δύση). Προκρίνει αυτό, παρά να αναλώνει τα χρόνια του βρισκόμενος σε εκστρατείες —μία συνήθεια που θα ξαναθυμηθεί προς τη δύση της ζωής του.⁶⁷

9.2 Η Βασιλεία Μιχαήλ Η΄, προάγγελος της Παλαιοιολόγιας Αναγέννησης

Η εικόνα υψηλής στρατηγικής της Κωνσταντινούπολης αποτελείται από πολλές στρατηγικές, με πολλούς εμπλεκόμενους, σαν κομμάτια κάποιου παζλ που πρέπει ο Αυτοκράτορας να λύσει. Διαπιστώνουμε στην πορεία ότι αυτή εμφανίζεται ανάγλυφα, από την οικονομία και τη διπλωματία, έως και τις προσπάθειες για εσωτερική και εξωτερική νομιμοποίηση. Βασικό κομμάτι της συναρμογής αυτής είναι και η Παιδεία, η οποία προάγεται με το Πανεπιστήμιο Κωνσταντινούπολης, όπως και η Έρευνα,⁶⁸ που διεξάγεται, ωστόσο, από ανεξάρτητους μελετητές. Νομοτελειακά, όλα θα οδηγήσουν στην *Παλαιοιολόγια Αναγέννηση*.⁶⁹ Ο βυζαντινολόγος H. Hunger αναφέρει ότι, με εντολή του Αυτοκράτορα, το 1270–1275 ο Γ. Ακροπολίτης διδάσκει

⁶⁷ Ενώ είχε επιστρέψει από εκστρατεία στην Ανατολία (Νοέμβριος 1282), ηγήθηκε νέας, στην ηπειρωτική Ελλάδα. Πριν φτάσει στον προορισμό, άφησε την τελευταία του πνοή στη Θράκη, στα 58 του.

⁶⁸ Η Έρευνα δεν διεξαγόταν με τη σημερινή μέθοδο. Επρόκειτο για Ιστορία. Παρουσιαζόταν, δηλαδή, ως αποτέλεσμα ιστορικής διερεύνησης από ανθρώπους που, εκτός από τη γνώση, είχαν οικονομική δυνατότητα και διαθέσιμο χρόνο.

Σύμφωνα με τον Χ. Λάζο, από τον 13^ο αιώνα μπορούμε να μιλήσουμε για αναγέννηση της Αστρονομίας στο Βυζάντιο και αξιοθαύμαστη ανάπτυξη ενδιαφέροντος για τα συνακόλουθα αστρονομικά όργανα παρατήρησης και μέτρησης του χρόνου. Στην εξέλιξη αυτή η επιστημονική έρευνα με την κρατική στοχοθεσία συμβαδίζουν (2005: 33–34).

⁶⁹ Εννοούμε εδώ ότι ο Μιχαήλ Η΄ έθεσε τις βάσεις για την άνθηση των γραμμάτων κατά την περίοδο του γιου του Ανδρόνικου Β΄, ο οποίος —ειδικά σε αυτόν τον τομέα— συνέχισε την πολιτική του πατέρα του. Παρεμπιπτόντως, δεν θα λέγαμε το ίδιο για άλλους τομείς.

Η Α. Σκλαβενίτη μάς μεταφέρει τη θέση του Ν. Gaul πως επί Ανδρόνικου Β΄ Παλαιοιολόγου τονώθηκε το ενδιαφέρον για την Παιδεία, καθώς ο ίδιος ο αυτοκράτορας συγκέντρωσε στην αυλή του πλήθος ελλογίμων, προσφέροντάς τους πολλά αξιώματα (2018: 144). Σύμφωνα με τον Δ. Μόσχο, πολλά από τα στοιχεία που ορίζουν την άνθηση της Παιδείας ανάγονται στον 13^ο αιώνα. Διαπνέονται, μεταξύ άλλων, από ανεξάρτητο ερευνητικό πνεύμα, που σταδιακά αναπτύσσεται και κορυφώνεται με τη διαμάχη μεταξύ «φυσικών» αριστοτελικών και «μαθηματικών» πλατωνικών–νεοπλατωνικών (1997: 21). Τα παραπάνω επικυρώνουν την επικρατούσα άποψη που θέλει την επιστήμη να κάνει βήματα εμπρός, όταν σε ένα περιβάλλον ευδοκιμούν διαφορετικές απόψεις. Ακόμη και ο δηλωμένα «τουρκόφιλος» ιστορικός Μιχαήλ Κριτόβουλος παραδέχεται (κάπου στο 1467, σε φάση που συγκρίνει την α΄ Άλωση με την τελική β΄ Άλωση) ότι, από τότε που η Κωνσταντινούπολη «κατάφερε και έδιωξε τους τυράννους της Λατίνας [...], έγινε κέντρο ανάπτυξης της παιδείας και της επιστήμης...» (1999: 173). Αυτά τα στοιχεία αποκτούν τεράστιο ενδιαφέρον, αν αναλογιστούμε ότι ακόμη και τον 9^ο αιώνα το «βαθύ Βυζάντιο» εξακολουθούσε να βλέπει με μεγάλη δυσπιστία τις επιστήμες (Νικολαΐδης, 2018: 133).

στο αυτοκρατορικό πανεπιστήμιο⁷⁰ όχι μόνον φιλοσοφία, αλλά νικομάχεια αριθμητική και ευκλείδεια γεωμετρία (2010: 47), και ο Γ. Παχυμέρης επιστήμες στη Μεγάλη του Γένους Σχολή. Οι D. Lindberg & M. Shank υποστηρίζουν πως η λαμπρότερη περίοδος της αστρονομικής γραμματείας στο Βυζάντιο εμφανίζεται υπό τον Μιχαήλ Η΄ (2013: 196). Αυτή η επιστημονική γνώση θα διαχυθεί σταδιακά τον 15^ο αιώνα σε όλη τη Β. Ιταλία, και θα καταυγάσει με την ακτινοβολία της τη Δυτική Ευρώπη.

9.3 Πρώτη δεκαετία στην ελεύθερη Κωνσταντινούπολη – Μέθοδοι Μιχαήλ Η΄

Σχεδόν τριακόσια ογδόντα χρόνια από τη Συνθήκη της Βεσφαλίας, σε Ευρώπη και Μέση Ανατολή επικρατεί ένα σύστημα πολυπολικό και μη ισορροπημένο. Όπως υποστηρίζει ο J. Mearsheimer, σε τέτοιου τύπου συστήματα εμπεριέχονται τρεις ή περισσότερες μεγάλες δυνάμεις, μία εκ των οποίων δυνητικός ηγεμόνας (2007: 539). Όπως αναφέραμε, ρόλο «δυνητικού ηγεμόνα» κατέχει εδώ ο Κάρολος Ανδεγαυός. Εφόσον η αμοτεροβαρής συνεργασία μεταξύ ηγεμονιών είναι ένα αξίωμα που ορίζει τους κανόνες του παιχνιδιού, και έννοιες όπως «Ένωση», «Οργανισμός» ή «Διεθνής Συνεργασία» δεν υφίστανται, ο Μιχαήλ Παλαιολόγος ρίχνει το βάρος της εξωτερικής πολιτικής στη διπλωματία, την οποία και κατευθύνει σε διμερείς σχέσεις, με συμφωνίες⁷¹ και συμμαχίες που χτίζει τη μία μετά την άλλη. Όταν όμως οι περιστάσεις καθιστούν αναγκαία τη ρήξη με τους συμμάχους του, δεν διστάζει το πράττει με τους Γενουάτες, το καλοκαίρι του 1263.

Εντοπίζουμε τρία καθοριστικά σημεία στις μεθόδους του Μιχαήλ Η΄:

(α) Στη διπλωματία του υιοθετεί προγενέστερα στοιχεία.⁷² Η διαφορά από τους προκατόχους έγκειται στον τρόπο: κάνει στρατηγικές κινήσεις συντεταγμένες και όχι μεμονωμένες.

(β) Προς γνώσιν και συμμόρφωσιν συμμάχων που αθετούν συμφωνίες —και εδώ μιμείται παλαιότερους— προβαίνει σε αποκλεισμούς ή εκδιώκει συγκεκριμένες

⁷⁰ Ο Γ. Ακροπολίτης ήταν κοινωνός της υψηλής στρατηγικής του Μιχαήλ Η΄, αλλά, κατόπιν, σύμφωνα με τον Ε. Νικολαΐδη, απαλλάχθηκε από τα διοικητικά του καθήκοντα, για να μπορεί να διδάσκει στη ««σχολή φιλοσοφίας» (2018: 172).

⁷¹ Π.χ., η συνθήκη με τους Μογγόλους της Χρυσής Ορδής το 1272, και η στρατιωτική-εμπορική συμφωνία με τους Μαμελούκους της Αιγύπτου το 1281.

⁷² Π.χ., σε πολλά αντιγράφει τον Ιωάννη Γ' Δούκα Βατάτζη (1221–1254). (Η δυναστεία των Αγγέλων εξαιρείται λόγω κακοδιοίκησης).

πληθυσμιακές ομάδες από την πρωτεύουσα. Ιδίως οι Λατίνοι, περνούν από τα «καυδιανά δίκρανα».

(γ) Ακολουθεί μεθόδους επιβράβευσης —και εδώ παρόμοιες με κάποιους προκατόχους— όπως φοροαπαλλαγές, παροχή προνομίων με *Ορισμό* ή *Χρυσόβουλλα*, πάντοτε όταν οι συνθήκες το επιτάσσουν.

Τα παραπάνω σημεία ελάχιστα αποκλίνουν από τις νουθεσίες του Κεκαυμένου στο *Στρατηγικόν*.⁷³ Το έργο είχε γραφτεί περίπου 180 έτη νωρίτερα από την εποχή αναγόρευσης του Μιχαήλ ως Αυτοκράτορα Νίκαιας. Ενδέχεται, κάποια από τα κεφάλαια που απευθύνονται στον αυτοκράτορα, σε στρατηγούς και τοπάρχες, να ήταν γνωστά στους κύκλους της Αυλής. Άλλωστε, και ο ίδιος ο συγγραφέας είχε αναλάβει δημόσια αξιώματα, κατά τεκμήριο στρατιωτικά, και ανήκε στην οικογένεια Κεκαυμένων (Τσουγκαράκης, 1996: 17). Μεταφέρουμε επιγραμματικά κάποιες από τις νουθεσίες του Κεκαυμένου προς τον Αυτοκράτορα:

Να κυβερνάς με δικαιοσύνη. Να βλέπεις και να αντιμετωπίζεις με το ίδιο μάτι, τόσο τους υψηλά ιστάμενους, όσο και τους υπόλοιπους. Να επιβραβεύεις και να εξυψώνεις τους ικανούς· τους στρατιώτες σου να τους φροντίζεις πολύ και να μην περικόπτεις τον μισθό τους, γιατί ο στρατιώτης που πληρώνεται από σένα σου πουλάει το αίμα του. Η πρωτεύουσα να είναι έτοιμη για κάθε κίνδυνο. Φρόντισε να έχεις αποθηκευμένα πολλά γεννήματα για το παλάτι και την πόλη σου, για πέντε ή έξι χρόνια. Να έχεις πολλά όπλα και βέλη και δόρατα και θώρακες και κράνη, όπως και ασπίδες και σπαθιά κι ό,τι χρειάζεται στον πόλεμο. Να φροντίζεις πάντοτε ο στόλος να είναι πανέτοιμος και να μην του λείπει τίποτα, γιατί ο στόλος είναι η δόξα της Ρωμανίας. Ο Αυτοκράτορας είναι για όλους τύπος και υπογραμμός και όλοι αποβλέπουν σ' αυτόν και μιμούνται τη διαγωγή του (Κεκαυμένος, 1996: 244–262).

Ο Μιχαήλ Η΄ ακολουθεί κατά γράμμα τις νουθεσίες αυτές, είναι δε εκπληκτική η ομοιότητα με ενέργειες, όπως η ανασύσταση του στόλου, καθώς και συμπεριφορές που χαρακτηρίζουν τη στάση της ζωής του, από τη στέψη και μετά (δεν δίνει το παραμικρό δικαίωμα, προσηλωμένος στο καθήκον). Ο Ν. Γρηγοράς σκιαγραφεί τον Παλαιολόγο ως εξής:

⁷³ Το έργο είναι αυθεντικό και γράφτηκε μεταξύ 1075–1078 μ.Χ., αλλά για την ταυτότητα του συγγραφέα δεν υπάρχουν παρά εικασίες. Επίσης, ο τίτλος *Στρατηγικόν* είναι πιθανό να προστέθηκε μεταγενέστερα από κάποιον αντιγραφέα. Το έργο γράφτηκε σαν εγχειρίδιο ζωής (μάλλον για τους γιους του συγγραφέα), αλλά κατόπιν πρέπει να έγινε ευρύτερα γνωστό· οι πηγές περί αυτού είναι ισχνές. Ο Κεκαυμένος αναφέρει ότι ο ίδιος χρημάτισε επικεφαλής (προφανώς στρατηγός) του *Θέματος* Ελλάδος, όπως και ο παππούς του το 980 (Τσουγκαράκης, 1996: 16–17). Ο τελευταίος προστάτευσε αποτελεσματικά την έδρα του Λάρισα από επιδρομές του Βούλγαρου Τσάρου Σαμουήλ Β', ο οποίος την κατέλαβε κάποια χρόνια μετά. Οπότε, είναι λογικό οι νουθεσίες του να επηρέασαν αυτοκράτορες.

Ήταν συνετός, ικανός στο να αποφασίζει και να λέει τα πρόποντα, είχε ευπρεπή όψη, με κάποια εμβρίθεια και παράστημα ηγεμονικό, ορμητικός στις πράξεις αλλά και πολύ γενναιοδωρός...

Και τον συγκρίνει με άλλους Βυζαντινούς Αυτοκράτορες:

...κι ακόμα αν έμενε μακριά από καινοτομίες στα εκκλησιαστικά θέματα [εννοεί την Ένωση], θα υπερέβαινε κατά πολύ τους προκατόχους του στο θρόνο, σε όλους τους τομείς που επιδέχονται εγκώμια (Γρηγοράς, 1997: 168–169).

Βεβαιώνει ότι ο Κομνηνός Μιχαήλ Παλαιολόγος, λόγω καταγωγής,⁷⁴ γεννήθηκε «διπλός» Παλαιολόγος, και από τον πατέρα του και από τη μητέρα του. Αποδίδει δε γλαφυρά την εικόνα του:

Είχε ιλαρότητα στο πρόσωπο, εκλεπτυσμένους τρόπους, καλοσυνάτη συμπεριφορά, και επιπλέον, γενναιοδωρία (ό.π., σ. 91–92).

Η παραπάνω μικρή ανάλυση κατατείνει στον εντοπισμό των βασικών στοιχείων που συνθέτουν την προσωπικότητα του Μιχαήλ, η οποία διαμορφώνεται στη Νίκαια της Βιθυνίας, περιοχή πλήρως αποσταθεροποιημένη και κατακερματισμένη. Και αυτή η αποσταθεροποίηση απλώνεται από τη Χερσόνησο του Αίμου προς τη Μικρά Ασία, και από εκεί σε ολόκληρη την Ανατολική Μεσόγειο. Τα γεγονότα που έχουν φέρει τη Βαλκανική και τη νοτιοανατολική Ευρώπη στην κατάσταση αυτή, είναι πολλά: ο ανταγωνισμός και οι παρατεταμένες πολεμικές επιχειρήσεις για δημιουργία λατινικών ηγεμονιών στη Μέση Ανατολή, η δημιουργία του Δεύτερου Βουλγαρικού Κράτους το έτος 1186, οι συνέπειες της Τέταρτης Σταυροφορίας και ο έλεγχος του θαλάσσιου εμπορίου (Μόσχος, 1997: 11), κυρίως από τη Βενετία και τη Γένουα, με το μικρότερο μερίδιο να αναλογεί στην Πίζα.

10. Γεγονότα ως παρακαταθήκη για τον τομέα Διεθνών Σχέσεων

10.1 Προάγγελοι του Διεθνούς Δικαίου;

Στο κεφάλαιο 13.1, αναλύουμε τη ρεαλιστική αντίληψη που έχει ο Αυτοκράτορας για τη διεθνή σκηνή. Μέσα από την οπτική τού πώς πρέπει να αντιμετωπίζει την άναρχη διεθνή συμπεριφορά όλων των άλλων («κρατών» σήμερα), καταβάλλει τέτοιες προσπάθειες για διαμεσολάβηση ή επίλυση διαφορών, που σήμερα φαντάζουν μακρινοί προάγγελοι του διεθνούς δικαίου. Ο Μιχαήλ Παλαιολόγος προτείνει —και

⁷⁴ Γονείς του η θυγατέρα του Αλέξιου Παλαιολόγου που νυμφεύθηκε τον Ανδρόνικο Παλαιολόγο.

ενίστε πετυχαίνει— συμβιβαστικές λύσεις, προτάσσοντας διπλωματία μετριασμού των εντάσεων, η οποία πραγματώνεται σε συμφωνίες κύρους, συνθήκες ή ανακωχή.⁷⁵

(Χάρτης 5. Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία, το 1265)

Ο Ε. Ρούκουνας χαρακτηρίζει τη διπλωματία που ασκείται στα τέλη του Μεσαίωνα ως «υποτυπώδες διεθνές δίκαιο» (2019: 7). Αυτή η μορφή δικαίου περιοριζόταν σε καθορισμένους και αυστηρούς κανόνες στις διπλωματικές αποστολές, στο Έθιμο και στις Συνθήκες· επίσης, αυτό το υποτυπώδες δίκαιο έβρισκε πρόσφορο έδαφος στα

⁷⁵ Αξιοσημείωτη η πρόταση ανακωχής με την Ήπειρο: Ο Μιχαήλ ως αυτοκράτορας Νίκαιας κατέβαλε μεγάλες προσπάθειες προς αποφυγήν της ρήξης, κάνοντας προτάσεις στο Μιχαήλ Β΄ της Ηπείρου, λίαν ευνοϊκές (Καλονάρος, 1989: 133). Πιστεύουμε πως η ευόδωση μιας τέτοιας συμφωνίας ίσως να αποσοβούσε κάθε ενδεχόμενο ένοπλης σύγκρουσης, που τελικά δεν αποφεύχθηκε στην Πελαγονία. Συνήψε συμφωνίες κύρους με δύο Μαμελούκους Σουλτάνους της Αιγύπτου, και τις Συνθήκες του Νυμφαίου και της Λυών. Περί *Εθίμου* (βλ. αμέσως παρακάτω και κεφ. 10.2), αναφέρουμε τον χαιρετισμό των πλοίων στον Κεράτιο και την απονομή τίτλων σε Λατίνους.

λεγόμενα «δύο ξίφη του Χριστού» (τον Πάπα και τον Αυτοκράτορα) (ό.π.). Εκεί ακριβώς, στην *Pax Christiana*, βρισκόταν η διεθνής ισορροπία, η ειρήνη που επιδίωκε ο Παλαιολόγος με την *Ενωτική* πολιτική. Πιστεύουμε, βρίσκει απόλυτη εφαρμογή στο πρόσωπο του Έλληνα Αυτοκράτορα, και δη, πολύ πριν η Δυτική Ευρώπη υιοθετήσει ανάλογο βηματισμό.

Τελικά, είναι ο σκοπός της «πολιτικής Μιχαήλ» προς συμμάχους τόσο αλτρουιστικός όσο φαίνεται; Σίγουρα όχι. Η Υστεροβυζαντινή Περίοδος απέχει σχεδόν οκτώ αιώνες από εμάς· και αυτό πρέπει να το λαμβάνουμε υπ' όψιν. Ο Αυτοκράτορας, αν και γενναιόδωρος όταν βρίσκεται σε καθεστώς συμμαχίας με τους Λατίνους, είναι ταυτόχρονα καχύποπτος· υπάρχει βεβαρημένο παρελθόν με αυτούς, που χαρακτηρίζεται από αντιπαραθέσεις, ρήξεις και συγκρούσεις. Είναι ο λόγος για να στρέψει τη Βενετία κατά της Γένουας —και αντιστρόφως—, μια στρατηγική που συχνά ακολουθεί.

10.2 «Μαστίγιο και καρότο»

Κατά τον D. Nicol, ο Παλαιολόγος πιστεύει πως εξυπηρετούνται τα συμφέροντά του διά των διπλωματικών συμφωνιών με τις δημοκρατίες του ιταλικού Βορρά, τις μόνιμως ευρισκόμενες σε διαμάχη (2015: 246). Βενετία και Γένουα ερίζουν επί μακρόν για την επικράτηση στη Μεσόγειο, ιδιαίτερα για τα νερά του Αιγαίου και του Ευξείνου Πόντου απ' όπου διέρχονται εμπορικοί δρόμοι.

Την έριδα αυτή εκμεταλλεύεται ο Μιχαήλ Η', για να εφαρμόσει πολιτική συμφωνιών και προνομίων, σύμφωνα με τη μέθοδο «μαστίγιο και καρότο»: το 1267 προσφέρει στους Γενουάτες το οχυρωμένο προάστιο του Γαλατά ως εμπορική συνοικία και χώρο κατοικίας (βλ. Χάρτη & Εικόνα Α12). Θέτει όρο να γκρεμίσουν τα τείχη και τα πλοία τους να χαιρετούν κάθε φορά που πλέουν μπροστά στο ανάκτορο των Βλαχερνών. Ο *podestà* (ποτεστάτος)⁷⁶ τους, επίσης, ως υποτελής στον αυτοκράτορα, υποχρεώνεται να κάνει βαθιά υπόκλιση όποτε τον καλούν στην Αυλή (Nicol, 2015: 243–244).

Εξίσου προσεκτικός είναι με τους Βενετούς, ίσως και περισσότερο: την άνοιξη του 1268, συνάπτει συνθήκη μαζί τους, μετά βίας πενταετή —σε αντίθεση με παλαιότερες συνθήκες που είχαν μόνιμη ισχύ—, ενώ τους υποχρεώνει να πληρώνουν ενοίκιο για εγκαταστάσεις ή αποβάθρες (ό.π., σ. 245). Επεμβαίνει στο δικαίό τους σύστημα (οι

⁷⁶ Ο διοικητής στις γενουατικές κτήσεις της Ρωμανίας (Γαλατάς και Χίος), (Snezhana, 2008).

Βενετοί δικάζονται από Bailo [Βάιλο]⁷⁷ που είναι ομοεθνής τους), και, όταν πρόκειται για περιστατικά ανθρωποκτονίας, ορίζει «οι υποθέσεις να εκδικάζονται ενώπιον του» (ό.π.).

10.3 Απαύγασμα υψηλής στρατηγικής: συμφωνίες, πόροι, «ήπια ισχύς»

Ένα πρώτο αξιοσημείωτο στοιχείο στις συμφωνίες —για τα δεδομένα του 13^{ου} αιώνα— είναι η έγγραφη δέσμευση του Μιχαήλ προς Βενετούς, που ορίζει πως οι ναυαγοί θα δέχονται κάθε βοήθεια από τους ανθρώπους και τον στόλο του αυτοκράτορα (ό.π.). Ένα δεύτερο, εξίσου σημαντικό στοιχείο, βρίσκεται στη συμφωνία που συνάπτει το 1281 με τον σουλτάνο της Αιγύπτου Qalawun (1279–1290): βάζει ειδική ρήτρα διασφάλισης (*proviso*), μέσω της οποίας απαγορεύει στους Αιγυπτίους να παίρνουν για σκλάβους χριστιανούς από τη Μαύρη Θάλασσα (Laiou & Mottahedeh, 2001: 189, 191). Οι συμφωνίες με την Αίγυπτο είναι περισσότερο πολιτικές παρά οικονομικές (ό.π., σ.190), σε αντίθεση με τις οικονομικού χαρακτήρα που συνάπτει με τη Γένουα.

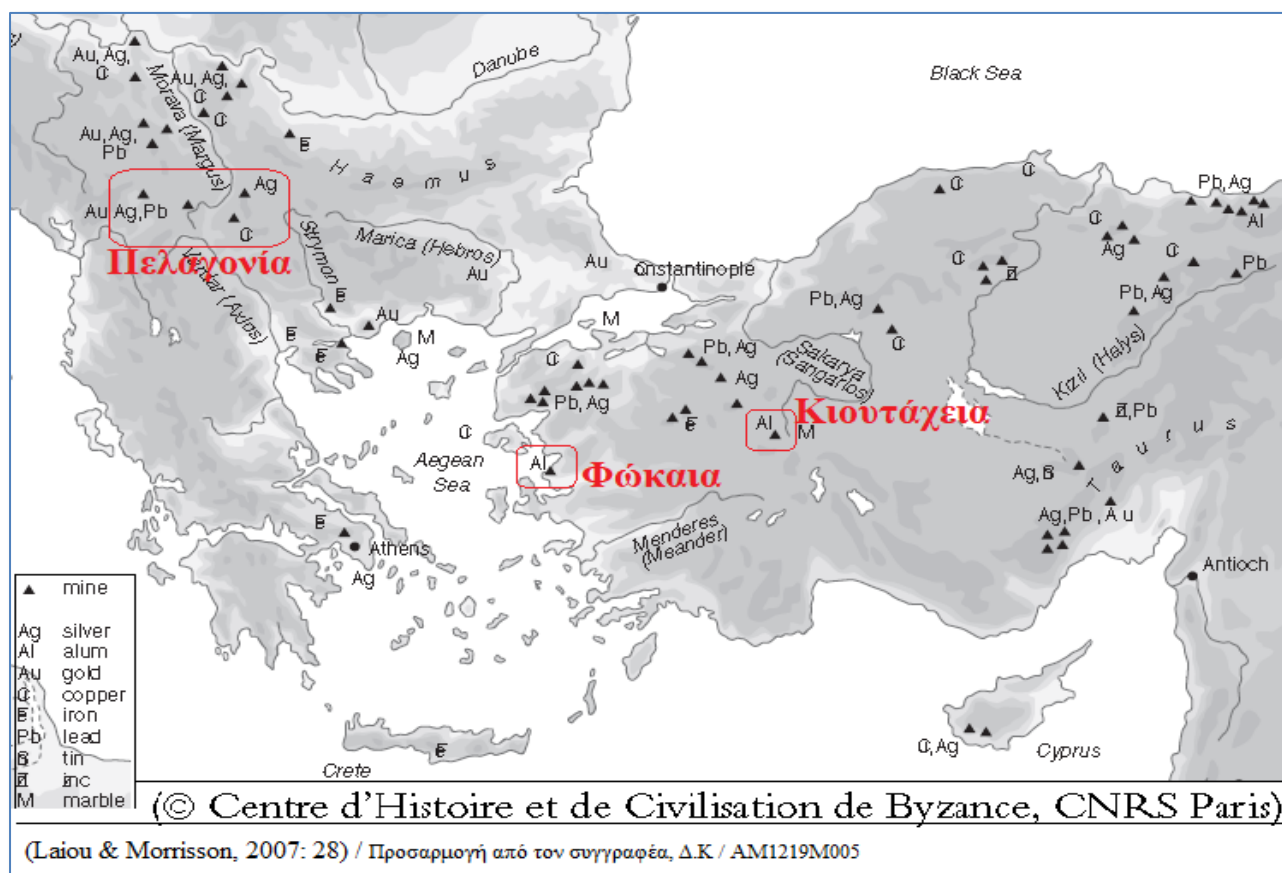
Το 1275, ο Μιχαήλ Παλαιολόγος δίνει «εργολαβικά» σε οικογένεια Γενουατών τα κοιτάσματα αλουνίτη⁷⁸ Φώκαιας και Κιουτάχειας, που προορίζονται για τις ανάγκες της κλωστοϋφαντουργίας στην κεντρική Ευρώπη (Laiou & Morrisson, 2007: 173). Καταβάλλει προσπάθειες για εισροή εσόδων στα ταμεία του κράτους από κάθε πηγή, καθώς η ανάγκη κάλυψης εξόδων είναι επιτακτική για την υψηλή στρατηγική: άμυνα, διπλωματία, προπαγάνδα στο εξωτερικό, όπως η χρηματοδότηση του ναυτικού τού Πέτρου Γ' της Αραγονίας. Ο τελευταίος θα πολεμήσει τον Κάρολο Ανδεγαυό, που, στο μεταξύ, έχει καταλάβει τη Σικελία ως ορμητήριο προς ίδρυση μίας «Μεσογειακής Αυτοκρατορίας» και, κατ' επέκταση, αφανισμό του Βυζαντίου.

Αυτή την πρακτική «επιδότησης» του Παλαιολόγου προς τους συμμάχους του, τη συναντάμε αιώνες αργότερα: στις συμφωνίες Καρδινάλιου Ρισελιέ και Γουσταύου Β'

⁷⁷ Ο αντιπρόσωπος (πρέσβης) της Βενετίας στην Κωνσταντινούπολη (ό.π.).

⁷⁸ Στυπτηριάτης λίθος. Εξόρυξη αλουνίτη (AL) γινόταν ήδη στην Αίγυπτο, αλλά της Μ. Ασίας ήταν ο ποιοτικότερος όλων. Το ορυκτό αυτό σταθεροποιεί τις βαφές και προσδίδει λάμψη στα χρώματα. Η μόδα των έντονων χρωμάτων είναι ανερχόμενη στις αρχές του ευρωπαϊκού Ύστερου Μεσαίωνα (Laiou & Morrisson, 2007: 173).

Αδόλφου της Σουηδίας (17^{ος} αιώνας), όπως και στην προσέγγιση του Φρειδερίκου Β΄ της Πρωσίας από τη Βρετανική Αυτοκρατορία (18^{ος} αιώνας).⁷⁹

(Χάρτης 6. Κοιτάσματα σε Πελαγονία, Φώκαια, Κιουτάχεια)

Εξετάζοντας τον χάρτη με τις περιοχές κοιτασμάτων μολύβδου και αργύρου της Πελαγονίας, πιστεύουμε ότι η εκστρατεία του 1259 εκεί είχε διττό σκοπό. Έχουμε αναφέρει τον κύριο λόγο εκστρατείας (κεφ. 3.3 & 4.2), αλλά δεν πρέπει να ξεχνάμε την παράδοση που έχουν οι Βυζαντινοί στην επεξεργασία μετάλλων και άλλων ορυκτών για πολεμικές ανάγκες. Ζήτηση για πρώτη ύλη υπάρχει και για τα νομισματοκοπεία Μαγνησίας, Νικομήδειας, Θεσσαλονίκης και Κωνσταντινούπολης. Αυτά τα ορυκτά είναι ζωτικής σημασίας για την αυτοκρατορία, την οποία ανέκαθεν εποφθαλμιούσαν διάφοροι ηγεμόνες, σουλτάνοι, ή βασιλείς.

Εν κατακλείδι, τα στοιχεία που αναφέραμε φωτίζουν άπλετα το ζήτημα «αντίληψη ισχύος και χρήση αυτής», σε μια εποχή που στίφη Νορμανδών και Μογγόλων

⁷⁹ Για τις δύο περιπτώσεις 17^{ου} & 18^{ου} αιώνα, βλ. ανάλυση των G. Platias & C. Koliopoulos, *Grand Strategy a Framework for Analysis*, pp. 1 – 21, London: Hurst, 2010.

περιτριγυρίζουν κατά καιρούς τη Μεσόγειο, με μοναδικό μέσο «διαπραγμάτευσης» το ατσάλι και τη «σκληρή» ισχύ. Ο πρώτος Αυτοκράτορας Παλαιολόγος είναι ο αρχιτέκτονας μίας πρωτόλειας μορφής «ήπιας ισχύος», με πλεονεκτήματα μεν, αλλά και εγγενείς αδυναμίες.

11. Εκλεκτική Συγγένεια των στρατηγικών του Μιχαήλ Η΄ με σημερινές θεωρίες στρατηγικής

Η υψηλή στρατηγική του Μιχαήλ Η΄ παρέχει ένα ιδανικό θεωρητικό πεδίο για τον ερευνητή που εγκύπτει σε ζητήματα στρατηγικής για την υστεροβυζαντινή περίοδο. Παρακάτω παρουσιάζουμε τη σύνδεση επιμέρους στρατηγικών του αυτοκράτορα με συγκεκριμένες θεωρίες στρατηγικής, έχοντας λάβει υπ' όψιν:

(α) Τον αξιωματικό χαρακτήρα της έννοιας *παράδοξη – μη γραμμική λογική*⁸⁰ στη στρατηγική ανάλυση του E. Luttwak, το γεγονός, δηλαδή, πως αυτή ενυπάρχει στη διεθνή πολιτική, ακόμη και στην περίπτωση που «ο πόλεμος σε οποιαδήποτε μορφή φαίνεται απίθανο να συμβεί» (2001: 207).

(β) Τη θέση του Χ. Παπασωτηρίου⁸¹ περί στρατηγικής, που ορίζει σαφώς πως «μια νίκη σε έναν πόλεμο είναι εφικτό να επιτευχθεί, ακόμη και χωρίς μάχες» (Παπασωτηρίου, ΙΔΙΣ 2019).

⁸⁰ Παραδείγματος χάριν, μία δύναμη που προωθείται ταχέως σε έναν πόλεμο καλείται να επιλέξει ανάμεσα σε δύο δρόμους, έναν καλό και έναν κακό: (α) Ο πρώτος δρόμος είναι ευθύς και καλά στρωμένος, (β) Ο δεύτερος δρόμος είναι στενός, με κλίση και κακοτράχαλος. Μόνο στην παράδοξη σφαίρα της στρατηγικής, ένας δύσβατος δρόμος μπορεί να είναι καλή επιλογή, ακριβώς επειδή είναι δύσβατος, και επομένως, στην (α) περίπτωση μπορεί να χρειαστεί λιγότερες δυνάμεις για άμυνα, στη (β) περίπτωση ενδέχεται να έχει αφεθεί αψύλακτος από τον εχθρό. Με την ίδια «λογική», ο βατός δρόμος μπορεί να είναι κακή επιλογή, ακριβώς επειδή αναμένεται να χρησιμοποιηθεί από τον αντίπαλο, αφού είναι καλύτερος, βατός, συνεπώς πιο εύκολος (Luttwak, 2001: 3 – 7). Εδώ απαντά η παράδοξη λογική της στρατηγικής, η οποία φυσικά έχει και πολλές άλλες παρόμοιες εκφάνσεις.

⁸¹ Ο Χ. Παπασωτηρίου αποστασιοποιείται από τον Clausewitz, ο οποίος υποστηρίζει ότι με τις μάχες αποβλέπουμε στην επίτευξη πολιτικών σκοπών. Μεταφέρουμε ακροθιγώς:

Είναι χαρακτηριστική η περίπτωση του George Washington, που, ενώ έχασε μάχες, αποφάσισε, από το 1777 και μετά, να μην δίνει μάχες. Το σκεπτικό του ήταν πως αν έχει ανέπαφο τον στρατό και δεν δίνει μάχες, κάποια στιγμή οι αντίπαλοι θα εξουθενωθούν με ποιον τρόπο; Με επιδρομές, με πόλεμο φθοράς, και όχι σε μία αποφασιστική μεγάλη μάχη. Συνειδητά ο Washington, επιλέγει μια στρατηγική που δεν δίνει τη μεγάλη μάχη (Παπασωτηρίου, ΙΔΙΣ, 2019).

Φυσικά, για τη στενή έννοια της στρατηγικής, ο Παπασωτηρίου αναφέρει πως ισχύει ο ορισμός:

Χρήση ή απειλή χρήσης ένοπλης βίας για την επίτευξη ενός πολιτικού σκοπού έναντι ενός αντιπάλου (ό.π.). Και τονίζει πως εμείς οφείλουμε να ασχολούμαστε με αντίπαλες θελήσεις που χρησιμοποιούν ή απειλούν να χρησιμοποιήσουν ένοπλη βία (ό.π.).

(γ) Αντιπαραβάλλουμε τα (α) & (β) με την «πρισματική» στρατηγική του Μιχαήλ Η΄, και ανακαλύπτουμε, μέσα από τα γεγονότα που ακολούθησαν την Πελαγονία (1259) έως το τέλος της βασιλείας του (1282), *εκλεκτική συγγένεια* με την αξιωματική στρατηγική ανάλυση των Χ. Παπασωτηρίου και Ε. Luttwak αντίστοιχα.

11.1 *Εκλεκτική συγγένεια με θεωρία Χ. Παπασωτηρίου*

Ακολουθώντας, έχουμε τρία στοιχεία *εκλεκτικής συγγένειας* με τη θέση Παπασωτηρίου (β).

- ✓ Ο πόλεμος *φθοράς* γύρω από την Κωνσταντινούπολη από τον Μιχαήλ Η΄, με αποκλεισμούς, επιδρομές, δολιοφθορές και με παρενοχλήσεις βενετικών πλοίων στη Θάλασσα του Μαρμαρά. Όλα ξεκινούν κατά το 1258/1259, όταν ο Παλαιολόγος ορκίζεται Αυτοκράτορας Νίκαιας, και φτάνουν μέχρι το καλοκαίρι του 1261.
- ✓ Η σταδιακή μείωση μαχών έναντι διπλωματικών αποστολών, που αυξάνονται μετά το 1261, κυρίως προς τη Δύση.
- ✓ Η εξουδετέρωση του Καρόλου, που δεν επιτελέστηκε με *αποφασιστική μάχη* ή με κατά μέτωπον συγκρούσεις μεγάλης κλίμακας, αλλά προήλθε από συνδυασμούς πολέμου *φθοράς*, διπλωματίας, κατασκοπείας, χρηματισμού και προπαγάνδας.

Επιγραμματικά, η στρατηγική του Παλαιολόγου απαντά στις ακόλουθες φάσεις:

(α΄) Στην Πελαγονία, με την απόκρουση των Δυτικών συμμάχων και την αιχμαλώτιση του αρχηγού τους Βιλεαρδουίνου, τον οποίο και θα «χρησιμοποιήσει» τρία χρόνια αργότερα, ως Αυτοκράτορας πλέον στην Κωνσταντινούπολη, για να διαπραγματευτεί —και τελικά να κερδίσει— την παραχώρηση από τους Λατίνους των γεωπολιτικών «ματιών και αφτιών» της Γαληνοτάτης: τη Μεθώνη και την Κορώνη. Επίσης, στις κατακτητικές επιχειρήσεις στις οποίες προβαίνει στην ηπειρωτική Ελλάδα, καθώς και στην ανάσχεση των Βουλγάρων σε Έβρο και Ανατολική Θράκη.

(β') Στις επίπονες⁸² και εκουσίως ατέρμονες διαπραγματεύσεις με τους Πάπες για την Ένωση των Εκκλησιών (τα «δύο ξίφη του Χριστού» είχαν εκατέρωθεν φιλόδοξα σχέδια «αιώνιας ειρήνης»), και στις εντέχνως μακρόχρονες ενέργειες για αποφυγή σύγκρουσης στο πεδίο με τις δυνάμεις του Καρόλου. Ενέργειες που αδιαλείπτως συνεχίζονταν μεταξύ 1266 και 1281.

(γ') Στις επιχειρήσεις στον Μορέα, κατά τις οποίες ο αυτοκρατορικός στρατός του Μυστρά και της Μονεμβασίας επωφελείται από τον θάνατο του Γουλιέλμου Β' Βιλεαρδουίνου (1278), για να αναλάβει ξανά δράση εναντίον των αχυρανθρώπων του Καρόλου, Βαϊλών της Αχαΐας. Στην πολιορκία του Βερατίου⁸³ (Αύγουστος 1280 – Απρίλιος 1281), κομβικού σημείου της Εγνατίας Οδού, κατήγαγε για δεύτερη φορά μεγαλειώδη νίκη απέναντι στον δυτικό συνασπισμό, αιχμαλωτίζοντας τον Hugues de Sully,⁸⁴ αρχηγό του ανδεγαυικού στρατού. Ο Μιχαήλ Η' έδωσε οδηγίες (όπως συνέβη και στη Σύγκρουση της Πελαγονίας) να αποφύγει ο στρατός «μάχη εκ παρατάξεως» και να βασιστεί αποκλειστικά σε ενέδρες και επιδρομές, ενώ οι τοξότες του αυτοκρατορικού στρατού είχαν εντολές να σημαδεύουν τα άλογα των —βαρέως οπλισμένων— Λατίνων ιπποτών, όπως και τελικά συνέβη (Geanakoplos, 1969: 244).

(δ') Σε συμμαχίες και συμφωνίες (κυριολεκτικά στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα) που καταφέρνει να συνάψει, πρωτίστως μέσα από διπλωματία, και δευτερευόντως με επιγαμίες. Στην καταφυγή πολυδάπανων μέσων για συμμαχία με τον Πέτρο Γ' της Αραγονίας, και στην υποκίνηση της εξέγερσης στη Σικελία κατά του κατακτητή της Καρόλου, με επίσης επιτυχή κατάληξη (*Σικελικός Εσπερινός*, 1282). Και στην τελική φάση αυτού του σχεδίου, με την πυρπόληση εβδομήντα ανδεγαυικών πλοίων στον

⁸² Προέτρεψε τον λαό της Κωνσταντινούπολης να τολμήσει να δώσει πολιτική λύση «προτού ξεσπάσουν τα δεινά» από τη συμμαχία Καρόλου – Πάπα, προτάσσοντας τις παλαιότερες επαφές για Ένωση των Εκκλησιών επί Ιωάννη Γ' Βατάτζη. Ο τελευταίος είχε βοήθεια από τον κληρικό και λόγιο Νικηφόρο Βλεμμύδη, που μελέτησε την Αγία Γραφή και εντόπισε αρκετά σημεία σύγκλισης με το δόγμα των Λατίνων (Γρηγοράς, 1997: 143, 145). Πολλοί μοναχοί πρωτοστάτησαν στις αντιδράσεις. Αργότερα, κατά τη Σύνοδο Φερράρας-Φλωρεντίας (1431–1447), η ελληνική Εκκλησία κλήθηκε να λάβει μέρος στις συζητήσεις για την Ένωση, προκειμένου να αντιμετωπιστεί ο τουρκικός κίνδυνος (Κοτσίλης, 2019: 50). Αυτοκράτορας ήταν τότε ο Ιωάννης Η' Παλαιολόγος. Βλέπουμε λοιπόν, πόσο μπροστά έβλεπε ο Μιχαήλ Η', ήδη 170 χρόνια νωρίτερα, έχοντας επίγνωση των κινδύνων, αντιλαμβανόμενος την πολιτική αναγκαιότητα της Ένωσης.

⁸³ Το είχε ανακαταλάβει ο Παλαιολόγος το 1274 και αποτελούσε —μαζί με τα Κάνινα και την Αυλώνα— τη νότια οχυρωματική γραμμή της Αλβανίας. Οι Δυτικοί, βέβαιοι για τη νίκη, είχαν μοιραστεί από πριν τις ελληνικές περιοχές που θα καταλάμβαναν (Geanakoplos, 1969: 243). Εναντίον του επικεφαλής, και απεσταλμένου από τον Κάρολο, Βουργουνδού Ιππότη Hugues le Rousseau de Sully, ο Μιχαήλ Η' όρισε διοικητή τον Μέγα Δομέστικο Μιχαήλ Ταρχανειώτη.

⁸⁴ Τον οδήγησαν στην Κωνσταντινούπολη, και τον περιέφεραν αλυσοδεμένο στους δρόμους της, για να τον εξευτελίσουν μπροστά στον αυτοκράτορα.

ναύσταθμο Μεσσήνης· η ελληνική παροικία συνέδραμε στον αντικειμενικό σκοπό,⁸⁵ την εξουδετέρωση κάθε Ανδεγαυικής απειλής (ό.π., σ. 241, 267). Σημειωτέον ότι η συμμαχία Μιχαήλ Η΄ και Πέτρου Γ΄ λειτούργησε (και) ως αντίβαρο στην προσωπική σχέση-συμμαχία Πάπα Μαρτίνου Δ΄ – Καρόλου.

11.2 Εκλεκτική συγγένεια με θεωρία E. Luttwak

Ο Κάρολος Ανδεγαυός δεν υπολόγισε ποτέ μια κρίσιμη παράμετρο που ορίζει την ανθρώπινη φύση και τη δημιουργικότητα της σκέψης, αυτό που ο E. Luttwak αποκαλεί *παράδοξη και αντιφατική λογική*, η οποία φωλιάζει στα εσώτερα της υψηλής στρατηγικής (2001: 208). Πρόκειται για έννοιες αλληλοσυγκρουόμενες που, ωστόσο, αποδίδουν γλαφυρά μία αληθινή κατάσταση. Αντίστοιχα, ο Κάρολος δεν υπολόγισε την ευφυΐα του Μιχαήλ Παλαιολόγου. Και πώς μεταφράζεται αυτό στο πεδίο στρατηγικής;

Ο παράγων *αντίπαλος* δεν είναι ένα «manikin» για να εκπαιδευτεί κάποιος «σαν να βρίσκεται σε άσκηση», αναφέρει ο E. Luttwak· αλλά ο αντίπαλος αυτός «θα κάνει τα πάντα να ανατρέψει τα σχέδιά σου» (ό.π., σ. 3–4), καθώς η φύση είναι απρόβλεπτη. Στη στρατηγική δικαιολογούνται όλες ανεξαιρέτως οι επιλογές που θα μπορούσαν να εκπλήξουν δυσάρεστα τον αντίπαλο ή να τον καταστήσουν ανέτοιμο. Περισσότερο σύνθηες είναι να ακολουθηθεί η στρατηγική εκείνη που θα οδηγήσει τον αντίπαλο σε κατάσταση να μη μπορεί να αντιδράσει ταχέως ή να χρησιμοποιήσει όλη τη διαθέσιμη ισχύ του (ό.π., σ. 4).

Όπως εξελίσσεται η κατάσταση μεταξύ Μιχαήλ Η΄ και Καρόλου, επισφραγίζει αυτή την εκλεκτική συγγένεια με τη θεωρία του E. Luttwak (α), —του πάλαι ποτέ σχεδιαστή στρατηγικής των ΗΠΑ.

12. Η ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης μόνον «τυχαία» δεν είναι

12.1 Σχέδια ανάκτησης της πόλης

⁸⁵ Ο Κάρολος, ακόμη και μετά την εκδίωξη των Φράγκων από τη Σικελία, είχε ελπίδες για κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης, οι οποίες όμως αποδείχθηκαν φρούδες. Η Βενετία απέρριψε το αίτημα για βοήθεια, ενώ ο Σικελικός πόλεμος (1282) που συνεχίστηκε για 20 έτη, κατέστησε τα σχέδια για κατάκτηση του Βυζαντίου ανεδαφικά (Geanakoplos, 1969: 269). Ο Μιχαήλ Η΄, ακόμη και μία εικοσαετία μετά τον θάνατό του (1282), θα εξακολουθεί να τιμωρεί τον Φράγκο βασιλέα και αρχιεχθρό του Βυζαντίου.

Ο Αυτοκράτορας σχεδιάζει την ανακατάληψη της πρωτεύουσας από καιρό, και στα σχέδιά του είναι η διακριτική «παρουσία» γύρω από την πόλη, ώστε να βρεθεί η «κατάλληλη ευκαιρία». Σε αυτό συνηγορεί το γεγονός ότι ο Καίσαρας Στρατηγόπουλος δεν εμφανίζεται προ των τειχών της πρωτεύουσας (βλ. Εικόνες & Φωτογραφίες Α8–Β8) με πολυπληθή στρατό, ακριβώς επειδή οι Βυζαντινοί δεν θέλουν να εγείρουν ανησυχίες στους Λατίνους, που σίγουρα θα ζητήσουν ενισχύσεις από τη Δύση (Geanakoplos, 1969: 82). Κρατάει χαμηλούς τόνους απέναντι στους Δυτικούς, ενώ απεργάζεται σχέδιο εκδίωξης των «απειρόκαλων» κατακτητών, οι οποίοι έχουν λιώσει, μοιράσει μεταξύ τους και διασκορπίσει τα περισσότερα έργα τέχνης και πολύτιμα κειμήλια στις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες ή στα διάφορα κέντρα εξουσίας της Δύσης. Υπάρχουν ισχυρές ενδείξεις για προμελετημένο σχέδιο ανακατάληψης της πόλης, αφού συνεργάτες των Βυζαντινών διαμένοντες στην Κωνσταντινούπολη είχαν δωροδοκηθεί από τον αυτοκράτορα της Νίκαιας, τη στιγμή που διεξάγονταν παράλληλα μυστικές διαπραγματεύσεις με Θεληματάριους⁸⁶ και άλλους Έλληνες της περιοχής (ό.π., σ. 87).

12.2 Πόλεμος φθοράς κατά των Λατίνων

Λίγο αργότερα, προς τα τέλη του 1260 που ο κλοιός σφίγγει γύρω από την πρωτεύουσα, με τις παρενοχλήσεις να αποκτούν μεγαλύτερη ένταση και συχνότητα, ο Αρχηγέτης Μιχαήλ Η΄ περνάει στην ανατολική Θράκη όπου δοκιμάζει τις δυνάμεις του, φιλοδοξώντας να εισβάλει στα προτειχίσματα της Κωνσταντινούπολης, ενώ για κάποιο διάστημα παραμένει στην ύπαιθρο για να πολιορκήσει το φρούριο του Γαλάτου⁸⁷ (Γρηγοράς, 1997: 101). Το φρούριο σχεδιάζεται με τέτοιον τρόπο, ώστε να γίνει βάση εξορμήσεων στον *πόλεμο φθοράς* κατά των Λατίνων, αφού βρίσκεται σε απόσταση αναπνοής. Εντούτοις δεν κυριεύεται, παρόλο που στήνονται λιθοβόλα μηχανήματα (ό.π.). Και αυτή τη φορά, ο Αυτοκράτορας Νίκαιας δεν είναι διακριτικός με τους Λατίνους. Απροκάλυπτα πλέον επιτείνει την αγωνία τους και καλλιεργεί τον φόβο τους με διάφορα μέσα και τρόπους. Οι διαρκώς παρενοχλούμενοι και εν μέρει πολιορκούμενοι, θα ζητήσουν οικονομική ενίσχυση από Φράγκους και Βενετούς για να ισχυροποιήσουν την άμυνά τους. Η Λατινική Διοίκηση στην Κωνσταντινούπολη

⁸⁶ Μισθοφόροι του Βυζαντίου· μετά το 1204, παρέμειναν στα περίχωρα της Κωνσταντινούπολης για να καλλιεργούν τη γη.

⁸⁷ Πρόκειται για τον Γαλατά, απέναντι ανατολικά, στη Ασιατική πλευρά, όπου διαμένουν ως επί το πλείστον Γενουάτες.

αντιμετωπίζει πολλά προβλήματα διαφορετικής φύσης, με φλέγον την οικονομική της καχεξία.

Η «κίβδηλη χώρα» έχει περιπέσει σε μεγάλη δυσχέρεια λόγω των συχνών αποκλεισμών της από ξηρά και θάλασσα. Αναγκάζεται να βάλει ενέχυρο τον ανάδοχο Φίλιππο, γιο του Λατίνου αυτοκράτορα Βαλδουίνου,⁸⁸ για να λάβει δάνεια από τον εμπορικό οίκο της Βενετίας που θα της επιτρέψουν να αντεπεξέλθει στις ανάγκες της άμυνας. Και άλλα δάνεια λαμβάνει σε δεύτερη φάση, συγκεκριμένα από τον Γάλλο βασιλέα Λουδοβίκο ΙΑ΄ (Geanakoplos, 1969: 72).

13. Ο κύκλος εξουσίας του αυτοκράτορα και η ρεαλιστική του οπτική

Σήμερα, έχοντας στη διάθεσή μας τη θεωρητική ανάλυση από το πεδίο των διεθνών σχέσεων και της στρατηγικής, και την ουδετερότητα⁸⁹ που μας προσδίδει η χρονική απόσταση από τα γεγονότα, είμαστε σε θέση να σκιαγραφήσουμε τον ρόλο και την αλληλεξάρτηση των δρώντων στο ευρωπαϊκό και μεσανατολικό σύστημα ισχύος του 13^{ου} αιώνα. Πρόκειται για ένα σύστημα «πρωτόγονο», όπου δεν υπάρχει καμία αρχή επιβολής δικαίου. Εξαίρεση αποτελεί η μεγάλη επιρροή του Πάπα, που ορίζει τα πράγματα στη Δύση, αλλά όχι παντού. Πρέπει να λάβουμε υπ' όψιν τις προαναφερθείσες παραμέτρους, γιατί τότε και μόνον μπορούμε να εντοπίσουμε τις φαινομενολογικές αναγωγές της στρατηγικής των δρώντων στη διεθνή γεωπολιτική σκακιέρα.

13.1 Περί ρεαλισμού

Σύμφωνα με τον Κ. Υφαντή, η θεωρία του *ρεαλισμού* στις Διεθνείς Σχέσεις «ξεδιπλώνεται μέσα από διαφοροποιημένες επιστημολογικές αναζητήσεις». Όλες οι «εκφάνσεις» της θεωρίας «έκκινούν» από μία κοινή αφετηρία, η οποία αποτελείται από κεντρικές συστατικές υποθέσεις» 2012: 124), (βλ. Πίνακα Α4).

Για την εξεταζόμενη περίοδο, οι δομές του βυζαντινού κράτους εμφανίζονται περισσότερο πολύπλοκες στην εσωτερική διοίκηση. Στην εξωτερική πολιτική, τη διπλωματία, τις στρατιωτικές επιχειρήσεις και άλλα ζητήματα που άπτονται «διεθνών

⁸⁸ Ο Ακροπολίτης τον αποκαλεί «δήθεν αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης» (2003: 301).

⁸⁹ Απαιτείται, ώστε να κατανοήσουμε την πολιτική διάσταση της επιμονής του Μιχαήλ Η΄ για την Ένωση (και όχι με όρους φονταμενταλισμού, όπως έκαναν πολλοί μοναχοί στην εποχή του).

σχέσεων», τον λόγο έχει ο Αυτοκράτορας, αλλά όχι μόνον αυτός. Τον περιστοιχίζει ένα επιτελείο ανθρώπων που είναι λίγοι σε αριθμό, αλλά έμπιστοι και πολύπειροι. Είναι οι πρωτεργάτες της υψηλής στρατηγικής του.

Πρόκειται για τους: Γεώργιο Ακροπολίτη,⁹⁰ πολυμαθή, διπλωμάτη και λόγιο, *Μέγα Λογοθέτη* (σε θέση οιονεί Πρωθυπουργού)· Αλέξιο Στρατηγόπουλο, *Μέγα Δομέστικο*, στρατηγό και αρμόδιο για τα *Θέματα* και το στράτευμα (μετέπειτα καίσαρα)· Αλέξιο Δούκα Φιλανθρωπινό, *Πρωτοστράτορα*⁹¹ αρχηγό στόλου· Μιχαήλ Ταρχανειώτη, επίσης *Μέγα Δομέστικο*. Για την υλοποίηση των πολεμικών σχεδίων, τοποθετεί εκτελεστικό υπεύθυνο τον αδερφό του, *Δεσπότη* Ιωάννη.

ΤΑ ΑΞΙΩΜΑΤΑ* ΣΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 12ου ΑΙΩΝΑ	
Αξιώματα για την αυτοκρατορική οικογένεια	Άλλα αξιώματα
δεσπότης	πρωτονοβελίσσιμος
σεβαστοκράτωρ	νοβελίσσιμος
πρωτοσεβαστός	πρωτοκουροπαλάτης
πανυπερσέβαστος	κουροπαλάτης
σεβαστοϋπέρτατος	*Κατά την κατιούσα ιεραρχική τάξη.
σεβαστός	
Πηγή: (Cheynet, 2018: 176) / Προσαρμογή Δ.Κ	

Αυτά, όσον αφορά στην κεντρική διοίκηση και τον πυρήνα χάραξης στρατηγικής. Κατά το παρελθόν, στο περιβάλλον των αυτοκρατόρων διαβιούσαν πολλοί αυλικοί και μέλη υπηρετικού προσωπικού (Cheynet, 2018: 179). Επί Μιχαήλ Η', αυτοί φαίνεται να μην έχουν λόγο ή να εμφανίζονται σε τόσο μεγάλους αριθμούς. Οι ευνούχοι, επίσης, είναι είδος υπό εξαφάνιση⁹² στην Αυτοκρατορία της Νίκαιας και μετέπειτα (ό.π., σ. 181). Ο Αυτοκράτορας αναθέτει αρμοδιότητες στους συμβούλους, για να ασχολείται ο ίδιος με τις διπλωματικές υποθέσεις και τα διάφορα μέτωπα. Οι διαταγές του και τα επίσημα έγγραφα εκδίδονται μέσω της αυτοκρατορικής

⁹⁰ Ο Ακροπολίτης είχε βασανιστεί και διασυνθεί σε σημείο εξευτελισμού από τον προηγούμενο αυτοκράτορα Νίκαιας και —ίσως κληρονομικά— επιληπτικό, Θεόδωρο Β' Λάσκαρη (ήταν και ο πατέρας του Ιωάννη Γ' Δούκα Βατάτζης επιληπτικός, πλην αξιόλογος αυτοκράτορας).

⁹¹ Έτσι τον χαρακτηρίζει ο Καλλιγάς (1997: 253).

⁹² Μεταξύ των αυτοκρατόρων της Νίκαιας, ο Μιχαήλ Παλαιολόγος αποτελεί και εδώ την εξαίρεση. Ο Γ. Παχυμέρης αναφέρει ότι στη μάχη του Βερατίου (1281), ο ένας από τους τρεις υπαρχηγούς που έχει ορίσει ο αυτοκράτορας, προέρχεται από τάξη ευνούχων. Πρόκειται για τον Ανδρόνικο Ενοπολίτη (Geanakoplos, 1969: 244).

γραμματείας. Το πιο επίσημο, ο *Χρυσόβουλλος Λόγος*, σφραγίζεται με χρυσή βούλλα και προορίζεται για απονομή προνομίων, λόγου χάριν σε μία συμφωνία με ξένες δυνάμεις, όπως ανέκαθεν γινόταν με τη Βενετία. Η λέξη *λόγος*, η ημερομηνία και η υπογραφή του Αυτοκράτορα, όλα γράφονται με κόκκινο μελάνι (*κινναβάρι*) και αποκαλούνται *μηνολόγημα* (ό.π., σ. 241). Μία πρακτική που οι ίδιοι κληρονόμησαν, και κληροδότησαν στους επόμενους αυτοκράτορες.

Η ρεαλιστική οπτική του Παλαιολόγου αποτελεί ένα θεωρητικό σχήμα που δημιουργεί υψηλή στρατηγική για μία αυτοκρατορία που είναι σκιά του παλιού της εαυτού. Η γεωγραφική συρρίκνωση, ο κατακερματισμός εξαιτίας των κατακτήσεων εδαφών από Άραβες και Σελτζούκους, η εντεινόμενη πίεση από ληστρικές επιδρομές,⁹³ έστω μεμονωμένες, σωμάτων τουρκικού στρατού, η καταβύθιση της οικονομίας, καθώς και η απομύζηση από τη Βενετία, είχαν ως επιπτώσεις την αποσάθρωση κοινωνικών θεσμών και την απώλεια ισχύος του αυτοκρατορικού στρατού. Όλα αυτά, άλλοτε ως βιωμένες εμπειρίες και άλλοτε ως συλλογική μνήμη, διαμορφώνουν την ταυτότητα του Μιχαήλ Παλαιολόγου στη Νίκαια της Βιθυνίας. Μέσα στο κλίμα αβεβαιότητας για την επαύριον του Βυζαντίου, η μοίρα τον έφερε στο τιμόνι της —καθ' όλα ελληνικής πλέον— Ρωμανίας, αντιμέτωπο με την Ιστορία.

Ο Αυτοκράτορας Μιχαήλ Η΄ ακολουθεί πολιτική σύμφωνα με τον *ρεαλισμό*, καθώς:

- ✓ Αναγνωρίζει τη θέση και τον ρόλο στο γεωπολιτικό παιχνίδι ανταγωνιστικών ηγεμονιών, βασιλείων, δουκάτων και σουλτανάτων (σήμερα «κρατών»).
- ✓ Αντιλαμβάνεται την *αυτοβοήθεια* ως λύση μη επαρκή, καταφεύγοντας σε συμμαχίες («εξωτερική εξισορρόπηση») είτε για να αντισταθμίσει απειλή, είτε για να προωθήσει τις θέσεις των Βυζαντινών. Καταφεύγει σε «οιονεί αυτοβοήθεια» («εσωτερική εξισορρόπηση»), όταν οδηγείται από τις περιστάσεις και χρειάζεται να αντιπαλέψει άλλους Έλληνες τοπάρχες ή Λατίνους ηγεμόνες, κατά κύριο λόγο σε ελληνικά εδάφη, τα οποία και διεκδικεί δικαιωματικά (οι μισθοφόροι του

⁹³ Λανθασμένα πιστεύεται, από κάποιους, ότι η πίεση προερχόταν από το Σουλτανάτο του Rum (ή Ικονίου). Σύμφωνα με τον Α. Βασίλειφ, στη Μ. Ασία ο Μιχαήλ Η΄ δεν αντιμετώπισε καμία ιδιαίτερη απειλή. Αντίθετα, το μέγεθος της απειλής που προερχόταν από τον Κάρολο ήταν μεγάλο, και είναι λογικό να έχει στραμμένη την προσοχή στη Δύση. Το Σουλτανάτο αποτελούσε απλώς μια κτήση της Αυτοκρατορίας των Μογγόλων (1995: 304), και οι Μογγόλοι της Περσίας ήταν απασχολημένοι με τα δικά τους εσωτερικά προβλήματα. Ο τουρκικός κίνδυνος είχε εμφανιστεί στο Βυζάντιο πολύ νωρίτερα, επομένως ήταν μια κατάσταση γνώριμη στο παλάτι.

αυτοκρατορικού στρατού, σαν αστάθμητος παράγοντας, δεν υπάγονται στη συστατική υπόθεση της *αυτοβοήθειας*, κατά το έθος της εποχής).⁹⁴

- ✓ Ξέρει ότι το κράτος του δεν αποτελεί την πάλαι ποτέ μεγάλη δύναμη, γι' αυτό: (α) επιδιώκει να μεγιστοποιήσει την ισχύ με αναδιοργάνωση στρατού και στόλου, (β) τείνει στην απειλή ή χρήση βίας για να διασφαλίσει τις επιδιώξεις του, τις πιο πολλές φορές σε ελληνικό χώρο.⁹⁵
- ✓ Αντιλαμβάνεται ότι η στρατιωτική ισχύς καθορίζει τις συμπεριφορές διεθνών δρώντων. Έτσι, φροντίζει να αναπληρωθεί το έλλειμμα με πιο «ήπιες» μορφές ισχύος (που αφθονούν στη *Βασιλίδα Πόλιν*): διπλωματία, προσωπική πειθώ, επιγαμίες με ξένους, οικονομικές και πολιτικές συμμαχίες, κουλτούρα φιλοξενίας, επίδραση Βυζαντινής Γραμματείας.⁹⁶ όλα αυτά, ως αντίβαρο «ήπιας» ισχύος απέναντι στη Δυτική λογική της «σκληρής» ισχύος.

14. Οι *Μεικτές* υψηλές στρατηγικές του Μιχαήλ Η' – Αξιολόγηση

14.1 Ανάλυση

Η υψηλή στρατηγική της Κωνσταντινούπολης (1261–1282)⁹⁷ θεμελιώνεται στις *μεικτές* μακροσκοπικές στρατηγικές 1 έως και 5 του Πίνακα Α2, όπου εδράζεται επίσης η ανάλυσή μας. Εξαιρείται ο *κατευνασμός* στην 5 και η *συμμαχία* στην 1, καθότι και οι δύο ενυπάρχουν στις *μεικτές* μακροσκοπικές 3 και 4 αντίστοιχα. Έτσι έχουμε:

- ✓ Ο *κατευνασμός* της 5 που εξαιρείται, έχει τη μορφή του «μακροπρόθεσμου κατευνασμού» στη 3.
- ✓ Για τη *συμμαχία* στην 1 που εξαιρείται, ισχύει το ότι δεν ενεπλάκησαν ποτέ ξένα κράτη στη «συγκέντρωση δυνάμεων», ούτε για «απειλή ή χρήση ένοπλης βίας». Μολαταύτα, από τον Παλαιολόγο ασκήθηκε απειλή και ένοπλη βία,⁹⁸

⁹⁴ Όλοι οι στρατοί είχαν μισθοφόρους. Μοναδική εξαίρεση ο Θεόδωρος Β' Λάσκαρις (1254–1258), που επεδίωξε τον «εξελληνισμό» του στρατού (Βασιλιεφ, 1995: 214).

⁹⁵ Το 1264, έκανε ο ίδιος, επίδειξη στρατιωτικής ισχύος στον Δεσπότη Μιχαήλ Β', η οποία έλαβε χώρα στη Θεσσαλονίκη (Lock, 1998: 174) —μία πόλη που ο Μιχαήλ Η' αγαπούσε και είχε ιδιαίτερη σχέση μαζί της.

⁹⁶ Π.χ., στο πολιτικό επίπεδο· βλ. τη βαρύτητα των λόγων του Ακροπολίτη στη Σύνοδο της Λυών.

⁹⁷ Συμπεριλαμβάνεται η Νίκαια (1259 – 1261).

⁹⁸ Π.χ., σε Πελαγονία, Αχαΐα, Δημητριάδα, Νέες Πάτρες, Βεράτιο.

(με εκτελεστικό όργανο όμως τον αυτοκρατορικό στρατό, που πάντοτε είχε ξένους μισθοφόρους οι οποίοι δεν συγκαταλέγονται στη *συμμαχία*).

Στο έκτο κεφάλαιο, αναφερθήκαμε στην πολιτική Παλαιολόγου περί «ασφαλών εδαφών», και σε εκείνα που ανήκαν παλαιότερα στην αυτοκρατορία. Η *στρατιωτική ανάσχεση* λειτούργησε σύμφωνα με τον στόχο, αν όχι πλήρως, σίγουρα πολύ αποτελεσματικά σε Πελαγονία και Βεράτιο.

Η *στρατιωτική επέκταση* χρησιμοποιήθηκε λελογισμένα, χωρίς να υπερβεί στιγμή το —κατά τον E. Luttwak— «σημείο κορύφωσης της επιτυχίας» (culmination point of success), όπου μία νίκη, μπορεί να μετατραπεί σε ήττα από επενέργεια της υπερεπέκτασης (2009: 621).

Η *στρατιωτική ανάσχεση* με *κατευνασμό* χρησιμοποιήθηκε επίσης επιτυχώς απέναντι στις δημοκρατίες του ιταλικού Βορρά (κεφ. 10.2), όπου η απειλή χρήσης βίας και η παροχή προνομίων ισορροπούσε σε μια τριγωνική σχέση (κεφ. 5.1). Ο Μιχαήλ χρησιμοποιούσε τους Λατίνους στη διοίκηση του κράτους, άλλοτε ως διερμηνείς, άλλοτε ως μυστικούς πράκτορες, ή, ακόμη, δίνοντάς τους θέσεις στον στρατό και το ναυτικό. Μια ακόμη καινοτομία της βασιλείας του ήταν η ύπαρξη Λατίνων διοικητών στον στόλο («καρότο») (Geanakoplos, 1969: 19, 162). Ενίοτε, επέβαλλε ποινές σε κοινωνικές ομάδες των παροικιών τους, εκατέρωθεν του Κερατίου, όταν η κατάσταση εξέφευγε του ελέγχου («μαστίγιο»). Οι *συμμαχίες* του προσομοίαζαν περισσότερο σε *συνθήκες* που αφορούσαν τη διπλωματία, τη ναυτική υποστήριξη (Συμφωνία Νυμφαίου), συμφωνίες κύρους (κεφ. 10.1) , ανταλλαγές προϊόντων (κεφ. 9.3), και λιγότερο τα ζητήματα πολέμου.

Στη *στρατηγική των εξισορροπήσεων* βρίσκεται η μακροσκοπική υψηλή στρατηγική, η οποία συνταιριάζει απόλυτα με το ρευστό πολυπολικό σύστημα του 13^{ου} αιώνα (κεφ. 9.3). Ο βαθμός αβεβαιότητας είναι υψηλός, έτσι το «βάρος πέφτει στη διπλωματική δεξιοτεχνία της ηγεσίας» (Παπασωτηρίου, 2004: 27). Μελετώντας τον χάρτη για την ανάπτυξη της διπλωματίας (σ. 38), αντιλαμβανόμαστε το μέγεθος της εξάπλωσής της. Η διπλωματική δεινότητα του Αυτοκράτορα πανθομολογείται στις πηγές, πρωτογενείς και μεταγενέστερες. Μπορούμε να ισχυριστούμε ότι επέλεξε τους σωστούς συμμάχους, αναζητώντας πάντοτε εναλλακτικούς τρόπους για συμβιβασμό σε μία συνεκτική υψηλή στρατηγική (δεν ίσχυσε ποτέ για την περίπτωσή του η άποψη την οποία χαρακτηρίζει ο E. Luttwak «ανόητο αφορισμό», ότι δηλαδή «όταν

τα όπλα μιλούν οι διπλωμάτες πρέπει να σωπαίνουν») (2009: 626). Δεν εφήρμοσε εκτενώς το «διαίρει και βασίλευε», παρά μόνον σε τοπικό επίπεδο, με Γενουάτες, Πισάτες και Βενετούς. Αλλά χρησιμοποίησε επιτυχώς —επιφέροντας αναπόφευκτα μεγάλη οικονομική αιμορραγία στο κράτος— την *πρόκληση πολέμου για κατατριβή τρίτων*: ο υποκινητής του πολέμου οδηγεί δύο αντιπάλους σε παρατεταμένο πόλεμο ώστε να εξαντληθούν, ενώ ο ίδιος παραμένει θεατής, με ανέπαφη τη στρατιωτική του δύναμη (Mearsheimer, 2007: 321). Αυτό ακριβώς ακολουθεί και ο Παλαιολόγος με τον Σικελικό Εσπερινό (κεφ. 11.1), που μετεξελίσσεται σε μακροχρόνια *κατατριβή τρίτων*, αφού κράτησε μία εικοσαετία.

Ο *κατευνασμός* που ακολούθησε ο Παλαιολόγος απέναντι στη Δύση, πήρε μορφή «μακροπρόθεσμου κατευνασμού» μεταξύ δυο πολεμικών γεγονότων, της Πελαγονίας (1259) και του Βερατίου (1281)· δηλαδή, μεταξύ της αρχής και του τέλους της Βασιλείας του. Για να το επιτύχει, χρησιμοποίησε το δέλεαρ της Ένωσης των Εκκλησιών (κεφ. 7.2 & 11.1). Ως αντάλλαγμα, η Δύση θα ματαίωνε τη σχεδιαζόμενη Σταυροφορία κατά του Βυζαντίου, και θα δεσμευόταν με υπογραφές και όρκους «αιώνιας ειρήνης». Πρόκειται για μακροπρόθεσμο κατευνασμό, που στήθηκε εντέχνως από την Κωνσταντινούπολη μέσα από έναν μηχανισμό με δαιδαλώδεις διεργασίες και μόνιμες εκκρεμότητες.

Το σχέδιο ανάσχεσης κατέστη εφικτό χάριν των διασυνδέσεών του που εκτείνονταν στα όλα τα *κέντρα εξελίξεων*. Εις επίρρωσιν, μεταφέρουμε από τον Κ. Κολιόπουλο το παράδειγμα μιας χώρας Α που επιθυμεί να επιτεθεί σε μια χώρα Β για να αλλάξει το εδαφικό *status quo*. Έως ότου η χώρα Α πραγματοποιήσει την επίθεσή της, η χώρα Β καταφέρνει και διατηρεί το *status quo* επιτυγχάνοντας τον πολιτικό αντικειμενικό σκοπό της, ενώ η χώρα Α —τουλάχιστον για την ώρα— δεν τον επιτυγχάνει (2008: 163). Ακριβώς αυτό συμβαίνει μεταξύ Μιχαήλ Η΄ και Καρόλου. Ο Μιχαήλ Η΄ (χώρα Α) επινοεί συνδυαστικούς μηχανισμούς για διατήρηση του *status quo*, και το κατορθώνει αποτρέποντας τον Κάρολο (χώρα Β). Πιστεύουμε πως είναι ένα γεγονός άκρως ενδιαφέρον, που χρήζει περαιτέρω μελέτης στη στρατηγική ανάλυση.

14.2 Αξιολόγηση βάσει κριτηρίων

Πέντε γενικά κριτήρια αξιολόγησης της υψηλής στρατηγικής «που έχουν διαχρονική εφαρμογή και αξία» διατυπώνονται από τον Παπασωτηρίου (2004) (για μία πιο

αναλυτική περιγραφή, βλ. Πίνακα Α3). Για το πεδίο 1(α) του Α3 ακολουθούμε μεθοδολογία SWOT ANALYSIS (βλ. Πίνακα Α5).

Υπάρχει ένα μελανό σημείο στην στρατηγική που ακολούθησε για την Ένωση: Ο τρόπος προσαρμογής στις νέες αυτές πολιτικές συνθήκες και η πορεία που επιλέχθηκε για την επίτευξη του σκοπού της (κεφ. 7.2, σημ. 52), οδήγησαν σε εκφυλισμό και βία. Ανένδοτοι μοναχοί και κληρικοί συμπαρέσυραν τον λαό με μεθόδους λαϊκιστικού χαρακτήρα,⁹⁹ προκαλώντας την αντίδραση του Μιχαήλ Η΄, που κατέφυγε στην καταστολή. Όπως αναφέρει ο Ν. Γρηγοράς, ο Αυτοκράτορας προσπάθησε αρχικά με διάλογο να πείσει τους *ανθενωτικούς* (κεφ. 11.1, σημ. 74), χαρακτηρίζοντας την Ένωση των Εκκλησιών «οικονομία και όχι καινοτομία της πίστεως» (1997: 142–143). Η εσωτερική συνοχή υπονομεύτηκε από τη διαμάχη *Ενωτικών* και *Ανθενωτικών*. Οι άλλες πτυχές της υψηλής στρατηγικής της Κωνσταντινούπολης ήταν πολύ αποδοτικές (κεφ. 5.4 [οικονομία], 9.2 [παιδεία], 10.3 [συμφωνίες, πόροι, «ήπια ισχύς»]).

Ως προς την ικανότητα του κράτους, αυτή χαρακτηρίζεται πεπερασμένη, με πολύ μικρά όρια. Οι στόχοι της υψηλής στρατηγικής της αυτοκρατορίας συμβάδιζαν με αυτά, χάριν της ρεαλιστικής αντιμετώπισης του διεθνούς περιβάλλοντος από τη Βασιλεία του Μιχαήλ (κεφ. 10.1 & 13.1). Αυτοί οι στόχοι ποτέ δεν υπήρξαν τόσο φιλόδοξοι, ώστε να μετατραπούν σε «αχίλλειο πτέρνα» της αυτοκρατορίας. Και οι ηγετικές ικανότητες του αυτοκράτορα (που παρουσιάζονται ως αξιοθαύμαστες από λόγιους-ιστορικούς του 13^{ου} και 14^{ου} αιώνα), θα απέτρεπαν μια παρακινδυνευμένη υπερεπέκταση (κεφ. 14.1).

Η υψηλή στρατηγική του Μιχαήλ Η΄ είχε σφάλματα σε επιμέρους τομείς που στοίχισαν πόρους (κεφ. 9.1), αλλά χωρίς να κλυδωνίσουν ή να εκτροχιάσουν την πορεία της. Τα δίκτυα πληροφοριών που θα συντηρούσε η Κωνσταντινούπολη¹⁰⁰ λίγα χρόνια μετά την *ανάκτηση* του 1261, απλώνονταν από τον Γαλατά και τη Μ. Ασία, μέχρι τους Έλληνες επισκόπους της νότιας Ιταλίας και τις ελληνικές παροικίες της Σικελίας. Πληροφοριοδότες υπήρχαν και σε περιοχές της Ασίας, καθώς και στα

⁹⁹ «Πλανώντες και πλανώμενοι», οι περισσότεροι αποτελούσαν αγοραίο όχλο, ενώ άλλοι κήρυτταν προφητείες στα χωριά και στις πόλεις για να γεμίσουν τα βαλάντια και τα στομάχια τους (Γρηγοράς, 1997: 144).

¹⁰⁰ Παρόμοια δίκτυα πρακτόρων είχαν το Παπικό Κράτος με τους νούντσιους και τους κληρικούς απεσταλμένους τους σε κάθε χριστιανική αυλή, όπως και η Βενετία, με τα πλέον ενημερωμένα μέλη (*signoria*) σε όλη την Ευρώπη (Watson, 2010: 286).

Βαλκάνια. Όλοι παρείχαν πληροφορίες στον αυτοκράτορα, που συντηρούσε —με το αζημίωτο, φυσικά— κάποια από αυτά τα δίκτυα. Τελικά, οι οιοσδήποτε κακοτυχίες στο πεδίο δεν κατάφεραν να επιβραδύνουν την υψηλή της στρατηγική.

15. Προτάσεις – Συζήτηση

Υπάρχουν ορισμένα ζητήματα που χρήζουν περαιτέρω διερεύνησης, όπως: (α) ο απόηχος της Πελαγονίας, (β) μία στρατηγική ανάλυση του πεδίου και του κλεφτοπολέμου από την πλευρά του αυτοκρατορικού στρατού, (γ) η πολιορκία του Βερατίου και ο τρόπος που οι Βυζαντινοί βρήκαν λύσεις για να ανατρέψουν τις «σίγουρες» προβλέψεις του επικεφαλής Ιππότη Sully και των άλλων Δυτικών, σχετικά με την έκβαση της σύγκρουσης, (δ) τα δίκτυα πληροφοριών του Παλαιολόγου. Αυτά συνδέονταν με τις διπλωματικές αντιπροσωπεΐες που έφταναν από την Κωνσταντινούπολη στις ευρωπαϊκές ή ασιατικές πόλεις και, κατ' επέκταση, στα κατά τόπους σημεία επαφής (δίκτυα που είχε αναπτύξει και η Δύση· ο Αυτοκράτορας πώς μπορούσε να μην επινοήσει αντίμετρα, τη στιγμή που, τις πιο πολλές φορές, ήταν πληροφορημένος για τις προθέσεις ανταγωνιστικών δυνάμεων;).

Οι μελετητές που θα εγκύψουν στα γεγονότα μίας περιόδου ελάχιστα διερευνημένης ως προς την βυζαντινή/ελληνική υψηλή στρατηγική, δύσκολα θα μπορέσουν να παραγάγουν νέα γνώση μέσα από τις υπάρχουσες πηγές. Τα γεγονότα δεν δύνανται να εξηγηθούν με ισχνές περιγραφές ή κάποιες τυχαίες αναφορές ενός χρονικογράφου-ιστορικού, καθώς υπό το πρίσμα της στρατηγικής ανάλυσης αυτό δεν ισχύει. Η έρευνα χειρογράφων που δεν έχουν μελετηθεί (Μαρκιανή Βιβλιοθήκη της Βενετίας, Γαλλία, Γερμανία), συνιστά πρόκληση και ευκαιρία για νέα γνώση (δυσκολότερο το αντίστοιχο εγχείρημα για τη Μέση Ανατολή). Να σημειωθεί πως, εντός της επόμενης δεκαετίας, η ήδη χρησιμοποιούμενη τεχνολογία πολυφασματικής απεικόνισης (multispectral imaging), που αποκαλύπτει κείμενα *παλίμψηστων*, θα παρέχει δυνατότητες ανεύρεσης τέτοιων «σβησμένων» κειμένων, ίσως μέχρι και πέντε επίπεδα χαμηλότερα. Οι νέες πληροφορίες που θα έρθουν στο φως θα μας βοηθήσουν να κατανοήσουμε βαθύτερα το παρελθόν μας. Οι προτάσεις μας είναι οι ακόλουθες:

- Πρέπει να εγκριθούν υποτροφίες για έρευνα σε χειρόγραφα, που θα αποτελέσουν πρωτογενείς πηγές και θα προσθέσουν απαραίτητη γνώση για ζητήματα υψηλής στρατηγικής της υστεροβυζαντινής περιόδου.
- Στο μέλλον, όταν οι συνθήκες ωριμάσουν και οι σχέσεις Αθήνας–Τιράνων–Σκοπίων φτάσουν σε επίπεδο χωρών Ευρωπαϊκής Ένωσης, το ελληνικό κράτος, με την αρωγή των αρμόδιων για την Παιδεία, την Άμυνα και τον Πολιτισμό Υπουργείων, θα πρέπει να έλθει σε επαφή με τις δύο όμορες χώρες. Κονδύλια από το Εταιρικό Σύμφωνο για το Πλαίσιο Ανάπτυξης (ΕΣΠΑ) είναι εφικτό να χρηματοδοτήσουν μελέτες και ανασκαφές, για παράδειγμα, σε περιοχές όπως αυτές που περικλείονται από τα σημεία 1–7 στο σχεδιάγραμμα του Χάρτη Α7 (ο Α7 είναι ενδεικτικός). Οι περιοχές έρευνας θα ορισθούν από επιστήμονες εξειδικευμένους στο αντικείμενο. Τυχόν ευρήματα θα μπορούσαν κάλλιστα να εκτεθούν, π.χ., στο νέο Διαχρονικό Μουσείο Λάρισας.
- Η ελληνική Πολιτεία θα πρέπει να αναβαθμίσει τη θέση του Μιχαήλ Η΄ στην Στρατιωτική Ιστορία, αποδίδοντάς του ανάλογες τιμές ως μια ύστατη αναγνώριση της προσφοράς του. Η υψηλή στρατηγική του θα πρέπει να διδάσκεται στα εγχειρίδια στρατηγικής ανάλυσης.
- Η Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδος, με τη μεγαθυμία που τη διαπνέει, θα ήταν θεμιτό και δίκαιο να εξετάσει την πιθανότητα άρσης αφορισμού¹⁰¹ του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου.¹⁰²

Συμπεράσματα

Η υψηλή στρατηγική της Κωνσταντινούπολης στο δεύτερο ήμισυ του 13^{ου} αιώνα, μετά την *ανάκτηση*, υπήρξε δημιούργημα ανθρώπου υψηλής μόρφωσης, ενός πολύπειρου και ευφυούς στρατηγού, που ανδρώθηκε, όμως, σε περίοδο ζοφερή για τη συρρικνωμένη αυτοκρατορία. Γαλουχήθηκε με τις διηγήσεις των προγόνων του — πρόσφυγες στην ίδια τους τη χώρα — για την ξακουστή πρωτεύουσα που είχε υποστεί

¹⁰¹ Τα αναθέματα του Μιχαήλ Η΄ και του Πατριάρχη Βέκκου παραμένουν από τη Σύνοδο των Νέων Πατρών (1276–1277) (Κοτσίλης, 2019: 50).

¹⁰² Η Εκκλησία θα πρέπει να αγκαλιάσει και τον Πατριάρχη Ιωάννη Βέκκο. Το θέμα της άρσης του αφορισμού «ετέθη ατύπως προς κάποιους Δεσπότες της Εκκλησίας της Ελλάδος» από τον συγγραφέα Κων. Ι. Κοτσίλη από την Υπάτη, που μάλλον πρώτος το ανακίνησε. (Παρεμπιπτόντως, ετέθη ατύπως από τον ίδιο και προς την Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία, καθότι υφίσταται αφορισμός και από τη μεριά του Πάπα).

τα πάνδεινα από τους Δυτικούς ομοθρήσκους της Τέταρτης Σταυροφορίας, λίγα μόλις χρόνια πριν από τη γέννησή του στη Νίκαια της Βιθυνίας (1223).

Στην εργασία μας καταδείξαμε ότι ο Μιχαήλ Η΄ κράτησε ψηλά τη σημαία του Βυζαντίου, αναβάθμισε με εκτεταμένη διπλωματία το κύρος της Αυτοκρατορίας σε μεγάλο τμήμα της Ευρώπης και της Μέσης Ανατολής, ανέκτησε εδάφη, ανασυγκρότησε τις κρατικές δομές. Με συμφωνίες που συνήψε, π.χ., με Σουλτάνους της Αιγύπτου, προστάτευσε τους χριστιανούς του Ευξείνου Πόντου από τα σκλαβοπάζαρα των Μαμελούκων.

Οι προσπάθειες για Ένωση των Εκκλησιών δεν ήταν δική του επινόηση· είχαν πολιτικό πρόσημο στον αγώνα για την επίτευξη «αιώνιας ειρήνης» με τη Ρώμη. Προσπαθούσε να ενσωματώσει το Βυζάντιο στη μεγάλη Δυτική «συμμαχία», αφού η Ρώμη τον 13^ο αιώνα είχε ισχυρό λόγο στα πολιτικά πράγματα της Ευρώπης. Σημαντικότερο όλων, εξουδετέρωσε στρατηγικά τον ισχυρό και βασικό επιτιθέμενο —και πάτρωνα του Παπικού Κράτους— Φράγκο βασιλέα Κάρολο, τη μεγαλύτερη απειλή για το Βυζάντιο.

Στη στρατηγική σκέψη του Μιχαήλ απαντά η «αέναη ικανότητα του Βυζαντίου να γεννά στο πέρασμα των αιώνων δυσανάλογα μεγαλύτερη ισχύ σε σχέση με τον αριθμό στρατευμάτων που μπορούσε να συγκεντρώσει», κατά τον εύστοχο ορισμό του Luttwak. Στον τομέα των Γραμμάτων, ο Βασιλέας Μιχαήλ, όντας καλλιεργημένος άνθρωπος, έθεσε τις βάσεις της *Παλαιολόγιας Αναγέννησης* με την ανασύσταση θεσμών και δομών της πρωτεύουσας: δικαιοσύνη, παιδεία, προστασία μονών —σε αντίθεση με άλλους αυτοκράτορες που δήμευσαν περιουσίες τους—, νομισματική πολιτική, ανασύσταση στόλου, κ.ά. Ο Μυστράς με την ανάκτησή του έγινε μήτρα πολιτισμού, σε μια περίοδο που τα πανεπιστήμια στην Ευρώπη (όπως της Οξφόρδης και του Παρισιού) άρχισαν να καθιερώνουν στα προγράμματα σπουδών τα περισσότερα έργα του Αριστοτέλη.

Πρόκειται για έναν ολοκληρωμένο Ηγέτη, οξυδερκή κυβερνήτη και ευφυή διπλωμάτη. Σε μία ιστορική συγκυρία κατά την οποία η Αυτοκρατορία —ήδη συρρικνωμένη από ολέθρια λάθη προγενέστερων ανεπαρκών αυτοκρατόρων— τον χρειαζόταν περισσότερο από ποτέ. Ήταν η απαραίτητη συνθήκη για την επιβίωσή της.

Μοιάζει αρκετά βέβαιη η εκπόρθηση της «Νύμφης του Βοσπόρου» από Βουλγάρους, Μογγόλους ή τον Κάρολο Ανδεγαυό —το πιθανότερο—, αν δεν αποσοβούνταν όλοι αυτοί οι άμεσοι κίνδυνοι τόσο επιδέξια, χάρις στην υψηλή του στρατηγική. Κατά την άποψή μας, ο Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος δικαιωματικά διεκδικεί τον τίτλο του «σκακιστή» Αυτοκράτορα, ως ένας από τους μεγαλύτερους Ηγέτες του πανταχόθεν βαλλομένου Βασιλείου, στην απαρχή του Νεώτερου Ελληνισμού.

Πηγές – Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Ακροπολίτης Γ., ([1261+] 2003) *Χρονική Συγγραφή*, απόδ. στη ν. ελληνική Παναγιώτου Α., Αθήνα: ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΝΑΚΗ
- Αραμπατζής Θ.Χ., (2005) *Η Ορθόδοξη Αντιρρητική Γραμματεία τον 13^ο Αιώνα – Η γραμματεία και τα γεγονότα της Λυών (1274)*, τόμ. Β΄, Θεσσαλονίκη: ΕΚΔΟΣΕΙΣ Π. ΠΟΥΡΝΑΡΑ
- Αρβελέρ Ε. & Aymard Μ., (2009) *Οι Ευρωπαίοι, Αρχαιότητα, Μεσαίωνα, Αναγέννηση*, τόμ. Α΄, Αθήνα: ΣΑΒΒΑΛΑΣ
- Βασίλιεφ Α.Α., (1995) *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας (324 – 1453)*, τόμ. Β΄, μτφρ. Σαβράμης Δ., Αθήνα: ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΠΑΠΥΡΟΣ
- Γεωργιάδης Θ.Ν., (2007) *Τα Νομίσματα των Παλαιολόγων (1259 – 1453) - Εικονογραφική Προσέγγιση*, Θεσ/νίκη: ΒΑΝΙΑΣ
- Γεωργιάδης Θ.Ν., (2008) *Εισαγωγή στη Βυζαντινή Νομισματική*, Θεσ/νίκη: ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΑΔΕΡΦΩΝ ΚΥΡΙΑΚΙΔΗ Α.Ε.
- Γρηγοράς Ν., ([1335–1350] 1997) *Ρωμαϊκή Ιστορία Α΄ Περίοδος: 1204 – 1341*, απόδ. στη ν. ελληνική Μόσχος Δ., Αθήνα: «ΝΕΑ ΣΥΝΟΡΑ» ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΛΙΒΑΝΗ
- Cameron Α., (2017) *Η Αζία του Βυζαντίου*, μτφρ. Γεωργίου Π., Αθήνα: ΠΑΤΑΚΗΣ
- Cheynet J-C., (2018) *Ο Βυζαντινός Κόσμος, – Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία (641 – 1204)*, τόμ. Β΄, μτφρ. Καραστάθη Α., Αθήνα: ΠΟΛΙΣ
- Diehl C., (2007) *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, μτφρ. Χασιακού Α., Αθήνα: ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ – Α. ΚΑΡΔΑΜΙΤΣΑ
- Νικολαΐδης Ε., (2018) *Επιστήμες και Ορθοδοξία – Από τους Έλληνες Πατέρες στην εποχή της Παγκοσμιοποίησης*, Αθήνα: ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΡΟΠΟΜΠΟΣ
- Fallmerayer P.J., (2014) *Ιστορία της Χερσονήσου του Μοριά κατά το Μεσαίωνα*, μτφρ. Σοφτζόγλου Π., Αθήνα: ΜΕΓΑΛΗ ΠΟΡΕΙΑ
- Geanakoplos J.D., (1969) *Ο Αυτοκράτωρ Μιχαήλ Παλαιολόγος και η Δύσις (1258–1282) – Μελέτη επί των Βυζαντινο-Λατινικών Σχέσεων*, μτφρ. Πολίτης Κ., Αθήνα: Α. ΚΑΡΑΒΙΑ

- Haldon J., (2004) *Οι Πόλεμοι του Βυζαντίου*, μτφρ. Πρωτονοτάριος Ν., Αθήνα: ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΟΥΡΙΚΗΣ
- Hunger H., (2010) *Βυζαντινή Λογοτεχνία – Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, τόμ. Γ', [Μαθηματικά και Αστρονομία, Φυσικές Επιστήμες, Ιατρική, Πολεμική Τέχνη, Νομική Φιλολογία, Μουσική], μτφρ. Γ. Ν. Μακρής, Ι. Οικονόμου-Αγοραστού, Τ. Κόλιας, Ε. Παπαγιάννη, Σ. Τρωιανός, Δ. Γιάννου, Αθήνα: ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΗΣ
- Jackson R. & Sørensen G., (2006) *Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων – Η Σύγχρονη Συζήτηση*, μτφρ. Κωνσταντινίδης Χ., Αθήνα: GUTENBERG
- Καλλιγιάς Π., ([1894] 1997) *Μελέται Βυζαντινής Ιστορίας, Λασκαρίδαι – Παλαιοιολόγοι, Από της Πρώτης (1204) Μέχρι της Τελευταίας Αλώσεως (1453)*, Αθήνα: ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ, ΑΠ. Α. ΧΑΡΙΣΗΣ
- Καραγιαννόπουλος Γ., (2007a) *Το Βυζαντινό Κράτος Α'*, Αθήνα: ΕΡΜΗΣ
- Καραγιαννόπουλος Γ., (2007b) *Το Βυζαντινό Κράτος Β'*, Αθήνα: ΕΡΜΗΣ
- Καραμπελιάς Γ., (2011) *1204 – 1922 Η Διαμόρφωση του Νεώτερου Ελληνισμού, τόμ. Α' 1204 Η Γένεση*, Αθήνα: ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ
- Kaplan M., (2016) *Γιατί το Βυζάντιο; Μια Αυτοκρατορία Έντεκα Αιώνων*, μτφρ. Μίχα Κ. & Ντεκάστρο Μ., Αθήνα: ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ
- Keegan J., (1997) *Η Ιστορία του Πολέμου (Η κουλτούρα του πολέμου)*, μτφρ. Χαραλαμπίδης Λ., Αθήνα: «ΝΕΑ ΣΥΝΟΡΑ» ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΛΙΒΑΝΗ
- Κεκαυμένος, ([1075–1078] 1996) *Στρατηγικόν*, μτφρ. Τσουγκαράκης Δ., Αθήνα: ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΝΑΚΗ
- Κολιόπουλος Κ., (2007) *Η Υψηλή Στρατηγική της Αρχαίας Σπάρτης (750 – 192 π.Χ.)*, Αθήνα: ΠΟΙΟΤΗΤΑ
- Κολιόπουλος Κ., (2008) *Η Στρατηγική Σκέψη από την Αρχαιότητα έως Σήμερα*, Αθήνα: ΠΟΙΟΤΗΤΑ
- Konstam A., (2005) *Ιστορικός Άτλας της Μεσαιωνικής Ευρώπης*, μτφρ. Αυγουστίνου Π., Αθήνα: ΣΑΒΒΑΛΑΣ
- Konstam A., (2006) *Ιστορικός Άτλας των Σταυροφοριών*, μτφρ. Γεδεών Δ., Αθήνα: ΣΑΒΒΑΛΑΣ

- Κοτσίλης Ι.Κ., (2019) *Η Σύνοδος των Νέων Πατρών (1276/1277) – Ο Αφορισμός του Πάπα, του Πατριάρχη και του Αυτοκράτορα*, Αθήνα: ΗΡΟΔΟΤΟΣ
- Κουράκης Ε.Ν., (2012) *Διαχρονικές αρχές βυζαντινής στρατηγικής και τακτικής – Με έμφαση στο έργο «Τακτικά» του Λέοντος Στ΄ του Σοφού*, Αθήνα: ΠΟΙΟΤΗΤΑ
- Κριτόβουλος Μ., ([1467] 1999) *Βυζαντίου Άλωσις, Ξυγγραφή Ιστοριών Α΄ (17,1 – 72,3)*, απόδ. στη ν. ελληνική Καλαϊτζάκης Φ., Αθήνα: ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ
- Lindberg C.D., (1997) *Οι Απαρχές της Δυτικής Επιστήμης – Η Φιλοσοφική, Θρησκευτική και Θεσμική Θεώρηση της Ευρωπαϊκής Παράδοσης, 600 π.Χ.-1450 μ.Χ.*, μτφρ. Μαρκολέφας Η., Αθήνα: ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ Ε.Μ.Π.
- Lock P., (1998) *Οι Φράγκοι στο Αιγαίο*, μτφρ. Κουσούνελος Γ., Αθήνα: ΕΝΑΛΙΟΣ
- Luttwak N.E., (2009) *Η Υψηλή Στρατηγική της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, μτφρ. Μπλέτας Μ., Αθήνα: ΤΟΥΡΙΚΗΣ
- Λάζος Δ.Χ., (2005) *Μηχανική και Τεχνολογία στο Βυζάντιο – Ι. Αστρονομία, Όργανα Μέτρησης του Χρόνου*, Αθήνα: ΑΙΟΛΟΣ
- Λάζος Δ.Χ., (1997) *Τηλεπικοινωνίες των Αρχαίων Ελλήνων*, Αθήνα: ΑΙΟΛΟΣ
- Mearsheimer J.J., (2007) *Η Τραγωδία της Πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων*, μτφρ. Κολιόπουλος Κ., Αθήνα: ΠΟΙΟΤΗΤΑ
- Μόσχος Δ. στο Γρηγοράς Ν., ([1335 – 1350] 1997) *Ρωμαϊκή Ιστορία Α΄ Περίοδος: 1204–1341*, απόδ. στη ν. ελληνική Μόσχος Δ., Αθήνα: «ΝΕΑ ΣΥΝΟΡΑ» ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΛΙΒΑΝΗ
- Nicol M.D. (2012) *Οι Τελευταίοι Αιώνες του Βυζαντίου 1261 – 1453*, μτφρ. Κομνηνός Σ., Αθήνα: Δ. Ν. ΠΑΠΑΔΗΜΑΣ
- Nicol M.D. (2015) *Βυζάντιο και Βενετία*, μτφρ. Μουτσοπούλου Χ. Α., Αθήνα: Εκδόσεις Δ. Ν. ΠΑΠΑΔΗΜΑΣ
- Νικολαΐδης Ε., (2018) *Επιστήμες και Ορθοδοξία – Από τους Έλληνες πατέρες στην εποχή της Παγκοσμιοποίησης*, Αθήνα: ΠΡΟΠΟΜΠΟΣ
- Norwich J.J., (1999) *Σύντομη Ιστορία του Βυζαντίου*, μτφρ. Κωστελένος Π. Δ., Αθήνα: ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΓΚΟΒΟΣΤΗ

- Ντάμπλιας Γ.Χ., (2002) *Η Ιστορία της Θεσσαλίας το 13^ο αιώνα μ.Χ. – Ιστορικά γεγονότα, προσωπογραφική προσέγγιση και έγγεια ιδιοκτησία από το 1204 ως το 1303*, Αθήνα: ΗΡΟΔΟΤΟΣ
- Ντούρου-Ηλιοπούλου Μ., (2019) *Ανδεγαυοί και Αραγώνιοι στη Μεσόγειο – Πολιτικές και οικονομικές αντιπαραθέσεις δύο δυτικών δυνάμεων (13^{ος} – 15^{ος} αιώνες)*, Αθήνα: ΗΡΟΔΟΤΟΣ
- Ostrogorsky G., (2015) *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, τόμ. Γ', μτφρ. Παναγόπουλος Ι., Αθήνα: ΠΑΤΑΚΗΣ
- Παπασωτηρίου Χ., (2004) *Βυζαντινή Υψηλή Στρατηγική 6^{ος} – 11^{ος} αιώνας*, Αθήνα: ΠΟΙΟΤΗΤΑ
- Πιτσάκης Γ.Κ., (Επιμ.) στο Αρμενόπουλος Κ. ([1344 – 1345] 1971) *Πρόχειρον Νόμων ή Εξάβιβλος*, Αθήνα: ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΔΩΔΩΝΗ» - Ε. Κ. ΛΑΖΟΣ
- Read P.P., (2003) *Οι Ναΐτες Ιππότες*, μτφρ. Κουσούνελος Γ., Αθήνα: ΕΝΑΛΙΟΣ
- Ροβέρτος του Κλαρί, (1990) *Η Κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης*, μτφρ. Λυκούδης Μ., Αθήνα: ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΗ
- Ρούκουνας Ε., (2019) *Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο*, Αθήνα: ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
- Σαββίδης Γ.Κ. ΑΛ. & Hendrickx B., (2019) *Εισαγωγή στη Βυζαντινή Ιστορία (284 – 1461)*, μτφρ. από τα αγγλικά Κονδύλης Ν. Α., Αθήνα: ΗΡΟΔΟΤΟΣ
- Σαββίδης Γ.Κ. ΑΛ., (2007) *Τα Βυζαντινά Επτάνησα, 11^{ος} – αρχές 13^{ου} αιώνα. Το ναυτικό Θέμα Κεφαλληνίας στην υστεροβυζαντινή περίοδο*, Αθήνα: ΒΙΒΛΙΟΦΙΛΙΑ
- Σαρηγιάννης Μ.Γ., (2018) *Η Βυζαντινή Πόλη – Πόλη και Πολεοδομία στο Βυζάντιο*, Αθήνα: ΗΡΟΔΟΤΟΣ
- Σιμόπουλος Κ., (2016) *Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα 333 – 1500 μ.Χ., Δημόσιος και ιδιωτικός βίος, λαϊκός πολιτισμός, Εκκλησία και οικονομική ζωή, από τα περιηγητικά χρονικά*, Αθήνα: ΠΠΡΟΓΑ
- Υφαντής Κ., (2012) *Διεθνής Πολιτική Θεωρία – Η γοητεία του ρεαλιστικού λόγου*, Αθήνα: ΕΚΔΟΣΕΙΣ Ι. ΣΙΔΕΡΗΣ
- Waltz N.K, (2011) *Θεωρία Διεθνούς Πολιτικής*, μτφρ. Κολιόπουλος Κ., Αθήνα: ΠΟΙΟΤΗΤΑ

- Watson A., (2010) *Η Εξέλιξη της Διεθνούς Κοινωνίας – Μια συγκριτική ιστορική ανάλυση*, μτφρ. Στροϊκού Η., Αθήνα: ΠΟΙΟΤΗΤΑ

Ξενόγλωσση

- Laiou E.A. & Morrisson C., (2007) *The Byzantine Economy*, Edinburgh: CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS
- Laiou E.A. & Mottahedeh P. R., (2001) *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World*, Washington, D.C.: DUMBARTON OAKS RESEARCH LIBRARY AND COLLECTION
- Lindberg C.D. & Shank H. M., (2013) *The Cambridge History of Science, Vol. 2, Medieval Science*, New York: CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS
- Lower M., (2018) *The Tunis Crusade of 1270: A Mediterranean History*, Oxford: OXFORD UNIVERSITY PRESS
- Luttwak N.E., (2001) *Strategy – The Logic of War and Peace*, Cambridge, Massachusetts: THE BELKNAP PRESS OF HARVARD UNIVERSITY PRESS
- Mahnken G.T. *Strategic Theory* in Baylis J. et al., (2016) *Strategy in the Contemporary World*, New York: OXFORD UNIVERSITY PRESS
- Shepherd R.W., (1911) *Historical Atlas*, New York: HENRY HOLT AND COMPANY

Άλλες πηγές & Διαδίκτυο

- Αγίου Ιωσήφ, Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, [1273 (2018)] *Απολογία προς τον αυτοκράτορα Μιχαήλ Η' τον Παλαιολόγο περί των αξιώσεων του Πάπα της Ρώμης, Ιούνιος 1273*, (επιμ.) Μοναχός Παΐσιος Καρεώτης, Καρυές – Άγιον Όρος: ΙΕΡΟΝ ΚΕΛΛΙΟΝ ΑΓΙΩΝ ΑΡΧΑΓΓΕΛΩΝ
- Αποστολίδης Η.Ρ., στο «'Το Χρονικόν του Μορέως'» (1989), Αθήνα: ΕΚΑΤΗ
- Καλονάρος Π., στο «'Το Χρονικόν του Μορέως'» (1989), Αθήνα: ΕΚΑΤΗ
- Κωνσταντινίδη Χ., (2011) Η Παναγία των Βλαχερνών ως εχέγγυο της Δικαιοσύνης: η σφραγίδα του Σεκρέτου με τον Μιχαήλ Η' Παλαιολόγο και ο Μιχαήλ Κακός Συναχηρείμ. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 27, 445-454. doi: <https://doi.org/10.12681/dchae.502>
[Προσπελάστηκε στις 13 Σεπτ. 2020]

- National Geographic Society, (2011) *Οι Πατρίδες του Ελληνισμού, Κωνσταντινούπολη, Ελληνικά & Βυζαντινά Μνημεία*, τόμ. 1&4, Αθήνα: 4π
- Παπασωτηρίου Χ., (2019) *Στρατηγική Ανάλυση (ΔΣΣΣ)*, Θεωρητική παράδοση μαθήματος, Αθήνα: ΙΔΙΣ
- G. Platias & C. Koliopoulos, (2010) *Grand Strategy: A Framework for Analysis*, pp. 1 – 21, London: Hurst
- Swift E., (1935) The Latins at Hagia Sophia. *American Journal of Archaeology*, 39(4), 458-474. <https://doi:10.2307/498154>
[Προσπελάστηκε στις 20 Νοε. 2020]
- Σκλαβενίτη Α. (2018) Nikephoros Gregoras’ “didaskaleion”. *Byzantina Symmeikta*, 28, 141-167. doi: <https://doi.org/10.12681/byzsym.15743>
[Προσπελάστηκε στις 18 Οκτ. 2020]
- Τσουγκαράκης Δ., (1996) στο *Κεκαυμένος Στρατηγικόν*, μτφρ. Τσουγκαράκης Δ., Αθήνα: ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΝΑΚΗ
- <https://www.naval-encyclopedia.com/medieval-ships/>
[Προσπελάστηκε στις 21 Νοε. 2020]
- <https://classic.searoutes.com/>
[Προσπελάστηκε στις 2 Δεκ. 2020]
- R. Snezhana, (2008) «Βενετοί στην Κωνσταντινούπολη», μτφρ. Πέτρακα Ε., *Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Κωνσταντινούπολη*
<http://www.ehw.gr/l.aspx?id=11679>
[Προσπελάστηκε στις 16 Αυγ. 2020]

ΙΔΕΟΤΥΠΟΙ ΜΑΚΡΟΣΚΟΠΙΚΩΝ ΥΨΗΛΩΝ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΩΝ	
Α. Στρατηγική της στρατιωτικής ανάσχεσης-επέκτασης	
ΜΕΣΑ ΕΠΙΤΕΥΞΗΣ	Απειλή ή χρήση ένοπλης βίας για ανάσχεση ή επεκτατισμό.
ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ	Η ένοπλη ισχύς είναι το πλέον δραστικό μέσο ελέγχου της συμπεριφοράς των διεθνών δρώντων, αποτελεί δε μια ύστατη κύρωση στη διεθνή πολιτική.
ΜΕΙΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ	Επιφέρει δυσβάστακτο βάρος, αφού οι ένοπλες δυνάμεις καλούνται να αντιμετωπίσουν το σύνολο των δυνητικών αντιπάλων.
Β. Στρατηγική των συμμαχιών	
ΜΕΣΑ ΕΠΙΤΕΥΞΗΣ	Ένωση μερικών δυνάμεων ενός υποσυνόλου κρατών που αποσκοπεί στη βελτίωση της θέσης τους στα πλαίσια των διεθνών ανταγωνισμών.
ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ	«Η ισχύς εν τη ενώσει» για την επίτευξη κοινών στόχων.
ΜΕΙΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ	Συμμαχίες ευάλωτες ως προς τη συνοχή τους, εξαιτίας όσων από τα μέλη μεγιστοποιούν το όφελος και ελαχιστοποιούν το βάρος που τους αναλογεί (οι λεγόμενοι και «free riders»).
Γ. Στρατηγική των εξισορροπήσεων	
ΜΕΣΑ ΕΠΙΤΕΥΞΗΣ	Ευέλικτες και γρήγορες προσαρμογές των δυνάμεων στις εκάστοτε συνθήκες που διαμορφώνονται από συσχετισμούς ισχύος και απειλών. (Ιδανική επιλογή στρατηγικής σε ρευστά πολυπολικά συστήματα).
ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ	Το κόστος για την εξουδετέρωση των απειλών είναι χαμηλό. «Διαίρει και βασίλευε» ώστε να προκληθούν αντιπερισπασμοί μπρος σε απειλητικές δυνάμεις, χρησιμοποίηση μέσων στήριξης των αντιπάλων μιας αναδυόμενης δύναμης.
ΜΕΙΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ	Υψηλός βαθμός αβεβαιότητας. Αναξιοπιστία συμμαχίας κατά τη διάρκεια ευκαιριακών εξισορροπητικών συνεργασιών. Το βάρος πέφτει στη διπλωματική δεξιότητα της ηγεσίας.
Δ. Στρατηγική του κατευνασμού	
ΜΕΣΑ ΕΠΙΤΕΥΞΗΣ	Δύο άκρα: Στο ένα, ο δρών χρησιμοποιεί τον βραχυπρόθεσμο κατευνασμό ενός ελάσσονος αντιπάλου, ώστε να καταφέρει να συγκεντρώσει τις δυνάμεις του ενάντι στις μείζονες απειλές. Στο άλλο, ο δρών χρησιμοποιεί μακροπρόθεσμο κατευνασμό ώστε να καταφέρει να εξαλείψει πλήρως μια αντιπαράθεση.
ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ	Εφόσον ο κατευνασμός είναι επιτυχής, επαφίεται κατόπιν στα οφέλη που θα προέλθουν από την αποκλιμάκωση του συγκρουσιακού στοιχείου στις εξωτερικές σχέσεις ενός κράτους. Η υπέρβαση του «διλήμματος των φυλακισμένων» θα αποτελούσε ένα ιδανικό μοντέλο οφελών για όλους τους εμπλεκόμενους.
ΜΕΙΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ	Ενδέχεται να εκληφθεί από τον αντίπαλο ως ένδειξη αδυναμίας, ωθώντας τον να αυξήσει τις απαιτήσεις του ή την επιθετικότητά του.
(Παπασωτηρίου, 2004: 23 – 29) [Σχεδίαση πίνακα, προσαρμογή: Δ.Κ./ 1219Μ005]	

ΜΕΙΚΤΕΣ ΜΑΚΡΟΣΚΟΠΙΚΕΣ ΥΨΗΛΕΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ	
1. Συνδυασμός στρατιωτικής ανάσχεσης-επέκτασης με συμμαχία	
ΠΡΟΫΠΟΘΕΤΕΙ	Στρατιωτική στρατηγική ικανή να προστατεύσει μέχρι και το πιο αδύναμο μέλος της συμμαχίας.
ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ	Συγκέντρωση δυνάμεων ενάντια σε έναν κοινό αντίπαλο.
ΜΕΙΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ	Ευάλωτος συνδυασμός στην περίπτωση που δύο ή περισσότερα μέλη έλθουν σε αντιπαράθεση.
2. Συνδυασμός στρατιωτικής ανάσχεσης-επέκτασης με τη στρατηγική των εξισορροπήσεων	
ΠΡΟΫΠΟΘΕΤΕΙ	Εσωτερική νομιμοποίηση, ενίοτε μέσω ιδεολογικής, θρησκευτικής ή εθνικιστικής φόρτισης που αντιμετωπίζει τον κόσμο ως μανιχαϊκά διαιρεμένο σε «άσπρο και μαύρο».
ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ	Χαμηλό κόστος με δυνητικά μεγάλη απόδοση των εξισορροπήσεων σε συνδυασμό με μετριασμό του ρίσκου λόγω της στρατιωτικής ανάσχεσης-επέκτασης.
ΜΕΙΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ	Κίνδυνος υπονόμησης του συνδυασμού ή δυσλειτουργίας του εξαιτίας προβλημάτων στο πεδίο της εσωτερικής νομιμοποίησης.
3. Συνδυασμός στρατιωτικής ανάσχεσης-επέκτασης με κατευνασμό	
ΠΡΟΫΠΟΘΕΤΕΙ	Μια απλή έκφανση του μείγματος «μαστίγιο και καρότο»:
ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ	Παρέχει τον συνδυασμό της στρατιωτικής απειλής («μαστίγιο») με την προσφορά κινήτρων για συμβιβασμό («καρότο»).
ΜΕΙΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ	Δυνητική αλληλοϋπονόμευση των δύο στρατηγικών: (α) υπονόμηση αξιοπιστίας του κατευνασμού εξαιτίας της στρατιωτικής απειλής, (β) υπονόμηση αξιοπιστίας της στρατιωτικής απειλής εφόσον ο κατευνασμός εκληφθεί ως ένδειξη αδυναμίας. Επιπρόσθετα, ο συνδυασμός ενδέχεται να προκαλέσει προβλήματα εσωτερικής νομιμοποίησης.
4. Συνδυασμός συμμαχίας και εξισορροπήσεων	
ΠΡΟΫΠΟΘΕΤΕΙ	Επιτυχή μείξη των συμμαχικών δεσμεύσεων αφενός και την ελευθερία δράσης των εξισορροπητικών ελιγμών αφετέρου.
ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ	Στην απρόσκοπτη εφαρμογή-λειτουργία του συνδυασμού, ο δρών αποποιείται τα οφέλη της ευέλικτης διπλωματίας των εξισορροπήσεων μόνον για τα συμμαχικά κράτη και όχι για τον διεθνή χώρο, κρατώντας τα οφέλη της συμμαχίας.
ΜΕΙΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ	(α) Δυνητική απώλεια ελευθερίας δράσης για εξισορροπητικούς ελιγμούς λόγω των (όποιων) συμμαχικών δεσμεύσεων, (β) δυνητική υπονόμηση της συμμαχίας εξαιτίας των εξισορροπητικών ελιγμών του δρώντος.
5. Συνδυασμός κατευνασμού και εξισορρόπησης	
ΠΡΟΫΠΟΘΕΤΕΙ	Ισχυρή και εκτεταμένη διπλωματία. Είναι όμως εξαιρετικά δύσκολο να συντελεστεί.
ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ	Χαμηλό κόστος επίτευξης σε κάθε επίπεδο.
ΜΕΙΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ	Η επιδίωξη αυτών των δύο προσεγγίσεων ενδέχεται να επιφέρει αποδυνάμωση της καθεμιάς.
(Παπασωτηρίου, 2004: 29 – 33) [Σχεδίαση πίνακα, προσαρμογή: Δ.Κ./ 1219M005]	

A3.

ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ ΥΨΗΛΗΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗΣ	
1. Καταλληλότητα	
(α) Ο βαθμός προσαρμογής στις ευκαιρίες και στις απειλές (που παρουσιάζονται στο διεθνές περιβάλλον). (β) Η προσαρμογή στις εσωτερικές πολιτικές συνθήκες και η καθοδήγησή τους προς τους σκοπούς εξωτερικής πολιτικής.	
2. Εσωτερική συνοχή	
Ο βαθμός που οι επί μέρους πτυχές της υψηλής στρατηγικής αλληλοϋποστηρίζονται ή αλληλοϋπονομεύονται. (Καθοριστικός παράγων επιτυχίας ή αποτυχίας αντίστοιχα).	
3. Αποδοτικότητα	
Για την επίτευξη των πολιτικών σκοπών, γίνεται χρήση πόρων με φειδώ. Οι εξισορροπήσεις αποτελούν αποδοτική στρατηγική, όμως ενέχουν αβεβαιότητα. Η στρατιωτική ανάσχεση-επέκταση έχει λιγότερο ρίσκο καθώς ο δρων είναι αυτός που έχει το μεγαλύτερο έλεγχο.	
4. Συσχετισμός ικανοτήτων και στόχων	
Ο βαθμός που οι ικανότητες της χώρας συμβαδίζουν με τους στόχους της υψηλής στρατηγικής. Υπερβολικά φιλόδοξοι στόχοι ή στρατηγική υπερεπέκταση, μπορούν να οδηγήσουν σε κατάρρευση ή να αποτελέσουν «αχίλλειο πτέρνα» αντίστοιχα.	
5. Αντοχή σε σφάλματα	
Μια υψηλή στρατηγική έχει ανοχή και αντοχή σε σφάλματα, όταν υφίσταται απρόβλεπτες κακοτυχίες και τις συνέπειές τους που είναι ισχυροί κλυδωνισμοί χωρίς να χρειάζεται να αναδιπλωθεί ή να εκτροχιαστεί.	
(Παλασσωτηρίου, 2004: 33 – 35) [Σχεδίαση πίνακα, προσαρμογή: Δ.Κ./ 1219Μ005]	

A4.

ΚΕΝΤΡΙΚΕΣ ΣΥΣΤΑΤΙΚΕΣ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΤΟΥ ΡΕΑΛΙΣΜΟΥ ΣΤΙΣ ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ	
i. Μονάδες πολιτικής οργάνωσης	
Οι μονάδες πολιτικής οργάνωσης είναι ο πλέον σημαντικός παράγοντας στη διεθνή πολιτική. Σημασία έχει η μελέτη και η ερμηνεία της συμπεριφοράς των κρατών και λιγότερο η δράση των ατόμων.	
ii. «Αυτοβοήθεια» (self-help)	
Σε ένα διεθνές σύστημα άναρχο, χωρίς νομιμοποιημένη εξουσία, κυριαρχεί στα κράτη η έννοια 'αυτοβοήθεια' (self-help) για την προώθηση των συμφερόντων και της προστασίας τους.	
iii. Επιδιώξεις στο άναρχο διεθνές σύστημα	
Σε αυτό το άναρχο σύστημα, (α) τα κράτη επιδιώκουν να μεγιστοποιήσουν την ισχύ ή/και την ασφάλειά τους, (β) οι (εκάστοτε) Μεγάλες Δυνάμεις τείνουν στην απειλή ή τη χρήση βίας για να διασφαλίσουν τις επιδιώξεις τους.	
iv. Κατανομή ισχύος και αλληλεπίδραση	
Η αλληλεπιδραστική αμφίδρομη διαδικασία μεταξύ δρώντων του διεθνούς συστήματος ανάγεται, πρωτίστως, στην κατανομή της ισχύος τους.	
(Υφαντής, 2012: 124 – 125) [Σχεδίαση πίνακα, προσαρμογή: Δ.Κ./1219Μ005]	

A5.

Εσωτερικό και εξωτερικό περιβάλλον Κωνσταντινούπολης (από τα μέσα του 13ου αιώνα, 1259 - 1282)

S

Strengths
(Δυνατά
σημεία)

- Ευφυής και αποφασιστικός αυτοκράτορας
- Ισχυρό διπλωματικό σώμα/αξιωματούχοι
- Υποστήριξη αριστοκρατίας στον Μιχαήλ Η΄
- Αναδιοργάνωση σε κάθε επίπεδο
- Συνεργάτες παντού/ κατασκοπεία
- Συμμαχίες/επιγαμίες

W

Weaknesses
(Αδύναμα
σημεία)

- Οι Βενετοί απομυζούν οικονομικούς πόρους
- Μικρός στρατός/ ναυτικό έναντι της Δύσης/ & μισθοφόροι
- Αρχικά, μεγάλο μέρος του κλήρου εναντιώνεται στα σχέδια του Μιχαήλ Η΄

O

Opportunities
(Ευκαιρίες)

- Οι Δημοκρατίες του ιταλικού Βορρά μόνιμως σε διαμάχη για τη Μεσόγειο
- Διαμάχη μεταξύ παπισμού και Γερμανών βασιλέων Χοενστάουφεν
- Διαμάχη Πέτρου Γ΄ της Αραγωνίας και Καρόλου για Σικελία/ υποκίνηση Σικελικών Εσπερινών από Μιχαήλ Η΄

T

Threats
(Απειλές)

- Ηγεμόνες και Δεσπότες στην ηπειρωτική Ελλάδα αντιτάσσονται στον Μιχαήλ Η΄ και συμμαχούν με τους Δυτικούς
- Διαχρονικά η Παπосύνη εναντίον του Μιχαήλ Η΄
- Νο1 απειλή ο πανίσχυρος Κάρολος Ανδεγαυός
- Επαπειλούμενα ανατολικά σύνορα

Ανάλυση SWOT από τον συγγραφέα / AM 1219M005 /

σε

A6.
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΩΝ (13ος ΑΙΩΝΑΣ)

Βυζαντινοί Αυτοκράτορες	Λατίνοι Αυτοκράτορες Κωνσταντινούπολης	Λατίνοι Πρίγκιπες της Αχαΐας	Δεσπότες της Ηπείρου	PONTIFICES (Πάπες)
Αλέξιος Γ' Άγγελος (1195 - 1203)	Βαλδουίνος Α' (1204 - 1205)	Γουλιέλμος Σαμπλίτ (1205 - 1209)	Μιχαήλ Α' Κομνηνός Δούκας (1204 - 1214)	Ονώριος Γ' (1216 - 1227)
Ισαάκιος Β' & Αλέξιος Δ' Άγγελος (1203 - 1204)	Ερρίκος (1206 - 1216)	Γοδεφρείδος Α' Βίλλεαρδουίνος (1209 - 1228)	Θεόδωρος (1214 - 1230)	Γρηγόριος Θ' (1227 - 1241)
Αλέξιος Ε' Μούρτζουφλος (1204)	Πέτρος του Κουρτεναί (1216 - 1217)	Γοδεφρείδος Β' Βίλλεαρδουίνος (1228 - 1246)	Μιχαήλ Β' Δούκας (1230 - 1268/71)	Τσελεστίνο Δ' (1241)
Κωνσταντίνος ΙΑ' Λάσκαρις (1204)	Γιολάντα του Κουρτεναί (1217 - 1219)	Γουλιέλμος Β' Βίλλεαρδουίνος (1246 - 1278)	Νικηφόρος Α' (1271 - 1297)	Ιννοκέντιος Δ' (1243 - 1254)
Θεόδωρος Α' Λάσκαρις (1204 - 1222)	Ροβέρτος του Κουρτεναί (1221 - 1228)	Κάρολος Α' του Ανζού (1278 - 1285)	Λατίνοι Βασιλείς της Θεσσαλονίκης	Αλέξανδρος Δ' (1254 - 1261)
Ιωάννης Γ' Δούκας Βατάτζης (1222 - 1254)	Βαλδουίνος Β' (1228 - 1261) [Έως το 1273 μόνο τυπικά]	Κάρολος Β' του Ανζού (1285 - 1289)	Βονιφάτιος Μομφερατικός (1204 - 1207)	Ουρβανός Δ' (1261 - 1264)
Θεόδωρος Β' Λάσκαρις (1254 - 1258)	Φίλιππος του Κουρτεναί (1273 - 1301 μόνο τυπικά)	Ισαβέλλα Βίλλεαρδουίνη (1289 - 1307)	Δημήτριος Μομφερατικός (1207 - 1224) [1224 - 1230 μόνο τυπικά]	Κλήμης Δ' (1265 - 1268)
Ιωάννης Δ' Λάσκαρις (1258 - 1261)*	Λατίνοι Ηγεμόνες των Αθηνών	Λατίνοι Δούκες του Αιγαίου	Φρειδερίκος Β' Χοενστάουφεν (1230 - 1239 μόνο τυπικά)	Γρηγόριος Γ' (1271 - 1276)
Μιχαήλ Η' Παλαιολόγος (1259 - 1282)**	Όθων ντε λα Ρος (1205 - 1225)	Μάρκο Α' Σανούδο (1207 - 1227)	Βονιφάτιος Β' του Μομφεράτου (1239 - 1253)	Ιννοκέντιος Ε' & Αδριανός Ε' (1276)
Ανδρόνικος Β' Παλαιολόγος (1282 - 1328)	Γκι Α' ντε λα Ρος (1225 - 1263)	Αντζέλο Σανούδο (1227 - 1262)	Γουλιέλμος του Μομφεράτου (1253 - 1284)	Ιωάννης ΚΑ' (1276 - 1277)
	Ιωάννης Α' ντε λα Ρος (1263 - 1280)	Μάρκο Β' Σανούδο (1262 - 1303)	Ούγος Δ' της Βουργουνδίας (1266 - 1271/3)	Νικόλαος Γ' (1277 - 1280)
	Γουλιέλμος Α' ντε λα Ρος (1280 - 1287)		Ροβέρτος Β' της Βουργουνδίας (1273 - 1305)	Μαρτίνος Δ' (1281 - 1285)

* Συναντοκράτωρ ο

Μιχαήλ Η'

** Με κόκκινο κείμενο οι
σύγχρονοι του Μιχαήλ Η'

Δημιουργία πίνακα: Καλούσης Δ. / ΑΜ: 1219005 / Αθήνα (2020)

A7.

Σχεδίαση από τον συγγραφέα, 1219M005 / Image credit: 2020 CNES / Airbus & Maxar Technologies

Συνυπολογίζοντας τις γραπτές πηγές και το ανάγλυφο της περιοχής, συμπεραίνουμε ότι η τοποθεσία της μάχης βρισκόταν κοντά σε πυκνό δάσος με μικρή ανοικτή πεδιάδα και πολλά νερά (ποτάμι, χείμαρρος ή λίμνη). Οι απόψεις για το σημείο δίστανται, και δεν μπορεί να προσδιοριστεί με αποφαντικού χαρακτήρα εκτιμήσεις από συγκεχυμένες αναφορές. Η μαρτυρία για σύλληψη του Βιλαρδουνίνου στην Καστοριά δεν αποτελεί από μόνη της ισχυρό τεκμήριο. Η κάλυψη μεγάλων αποστάσεων με άλογα ήταν υπόθεση λίγων ωρών, τη στιγμή μάλιστα που ο αυτοκρατορικός στρατός μετά τη μάχη καταδίωξε κάποιους διαφυγόντες ως την περιοχή του Πλαταμώνα.

Το μικρό κάστρο που βρισκόταν ΒΑ της Καστοριάς —και ταυτίζεται από πολλούς με τον «Βορίλλα Λόγγο» (Ακροπολίτης)— βρίσκεται, αν όχι σε επισφαλή τοποθεσία, τουλάχιστον σε μέρος που ενέχει κίνδυνο περικύκλωσης και εγκλωβισμού. Το σημείο της σύγκρουσης θα είχε επιλεγεί ώστε να παρέχει διέξοδο διαφυγής. Το συγκεκριμένο δεν παρέχει καμία τέτοια δυνατότητα και δεν προσφέρεται για τακτικό στρατό. Επιπρόσθετα, ο Μιχαήλ Η΄ —όπως αναφέρεται στις πρωτογενείς πηγές— είχε δώσει σαφείς οδηγίες στον αδελφό του Ιωάννη, που ήταν επικεφαλής του αυτοκρατορικού στρατού: υπήρχε σχέδιο κατατριβής και υπονόμησης των μέσων του αντιπάλου, με συνεχείς παρενοχλήσεις. Οι εξορμήσεις ξεκινούσαν από κοντινούς λόφους ή οροπέδια που βρίσκονταν εκατέρωθεν του στρατοπέδου των Δυτικών.

Σχετικά με την κινητοποίηση στρατών, ο J. Keegan αναφέρει: Τα περάσματα ανάμεσα από φυσικά σύνορα, όπως για παράδειγμα οι ποταμοί, τα δάση, τα φαράγγια κ.ά., είναι «λεωφόροι από όπου διέρχονται οι στρατοί, αλλά σπανίως είναι ελεύθεροι να κινηθούν όπως θα ήθελαν» (1997: 157).

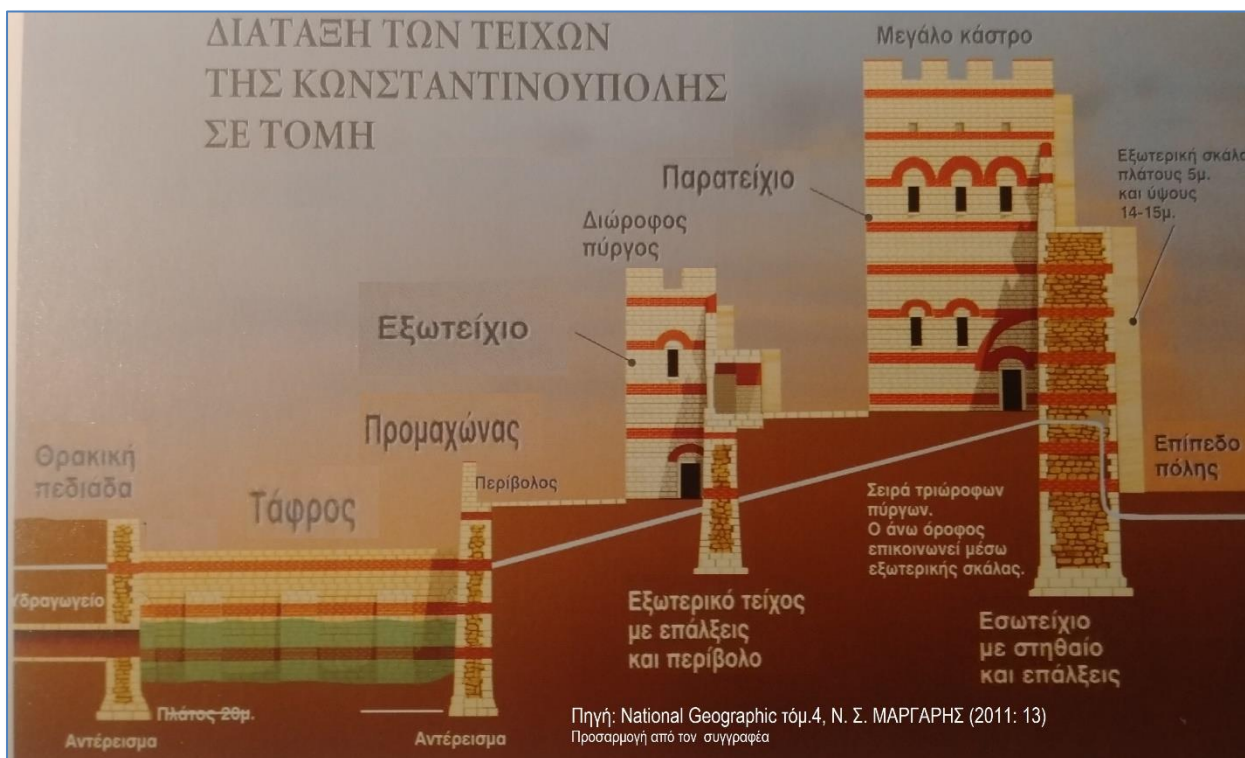
A8.

Μέρος των βυζαντινών τειχών όπως είναι σήμερα

(Σε πολλά σημεία αναστηλωμένα)

Πηγή: National Geographic τόμ. 1, Ν. Σ. ΜΑΡΓΑΡΗΣ (2011: 20) / Προσαρμογή από τον συγγραφέα

B8.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ

(Εναέρια λήψη)

Προσαρμογή από τον συγγραφέα / 1219M005

Photo credit: István Pi Tóth <https://www.flickr.com/photos/cybermacs/33851164496/in/photostream/>

A9.

Εξωτερικό τείχος Κωνσταντινούπολης: Η Χρυσή Πύλη (Golden Gate). Η φωτογραφία είναι τραβηγμένη στις αρχές του 21^{ου} αιώνα. Πάνω σε έναν πύργο πίσω από την Χρυσή Πύλη, ο μητροπολίτης Γεώργιος Κυζίκου (Κλειδάς), έχοντας μαζί του την εικόνα της Οδηγήτριας (από τη μονή Οδηγών που υπαγόταν στο Πατριαρχείο Αντιοχείας), διάβασε εις επήκοον όλων δεκατρείς ευχές και έναν λόγο. Αυτά κλήθηκε να συγγράψει μέσα σε ένα μερόνυχτο, ειδικά για την περίπτωση, ο Γεώργιος Ακροπολίτης. Οι ευχές αυτές με τον λόγο δεν έχουν διασωθεί.

Καθώς η πόλη είχε κυριευθεί έναν μήνα νωρίτερα, ο αυτοκράτορας στρατοπεδεύει στη μονή Κοσμιδίου, που βρίσκεται κοντά στη μονή Βλαχερνών, μία ημέρα πριν εισέλθει έφιππος στην πόλη, στις 14 Αυγούστου. Θέλει για τη μία και οριστική αυτή νίκη έναν πάνδημο εορτασμό. Γι' αυτό οργανώνει μια θριαμβευτική είσοδο, που θα σημαίνει από εδώ και στο εξής την αιώνια υπόμνηση του Θεού ότι αυτή η νίκη δόθηκε κάποτε από το χέρι Του, και πως ο Ίδιος επανήλθε τότε στη θέση Του. Άλλωστε, ο ίδιος ο Μιχαήλ το πιστεύει ακράδαντα: Ο Θεός επέλεξε αυτόν για να δώσει πίσω στη Χριστιανοσύνη την έδρα της.

Προσαρμογή κειμένου από τον συγγραφέα 1219M005 / Πηγές: (Ακροπολίτης, 1997: 303, 305 & Nicol, 2012: 79)

Photo Credit: István Pi Tóth <https://www.flickr.com/photos/cybermacs/33079776113/in/photostream/>

Γεωγραφικές συντεταγμένες (GPS Coordinates) : N 40° 59' 34.8' - E 028° 55' 19.5'

Η ΧΡΥΣΗ ΠΥΛΗ

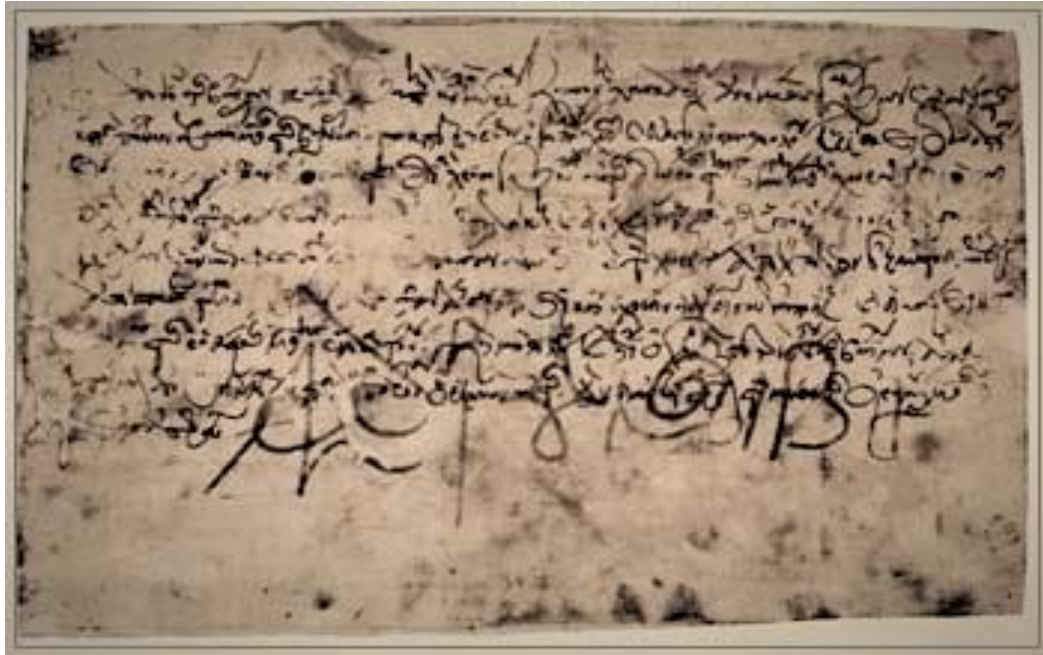
Στις 15 Αυγούστου του 1261, ο Γενάρχης της Δυναστείας των Παλαιολόγων, αυτοκράτορας Μιχαήλ Η', διαβαίνει την Χρυσή Πύλη, εισερχόμενος, για πρώτη φορά, στην πατρογονική εστία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Βαδίζει προς την Αγία Σοφία, με την εικόνα της Θεοτόκου Οδηγήτριας να βρίσκεται στην κεφαλή μίας μεγάλης πομπής, που έχει τόσο καλά προετοιμαστεί μέχρι την παραμικρή λεπτομέρεια, για να επιτύχει την ψυχική ανάταση του ευσεβούς λαού του. Ο αυτοκράτορας βγάζει τότε την καλύπτρα και γονατίζει· το ίδιο κάνει όλη η συνοδεία του και ο κόσμος που έχει έρθει από τη Νίκαια. Οι περισσότεροι θα μουν για πρώτη φορά στην ένδοξη πόλη τους, για την οποία έχουν ακούσει τόσα από τους προγόνους τους. Ο Μιχαήλ θα φτάσει σύντομα στη μονή Στουδίου, θα αποθέσει εκεί την εικόνα της Θεοτόκου και, έφιππος, θα κατευθυνθεί στο ναό της Αγίας Σοφίας για να προσκυνήσει.

Σε στιγμές όπως αυτή, η εμπειρία που βιώνεται συμβαίνει μια φορά στη ζωή: οι άνθρωποι παρακολουθούν την τελετή με κατάνυξη, με μία συναισθηματική φόρτιση που βρίσκεται στα ύψη. Σύσσωμος ο Λαός της Κωνσταντινούπολης φαίνεται να φτάνει στο τέρμα ενός δρόμου ανηφορικού, πρότυπο ενός νόστου που είχε κρατήσει για δύο γενιές Ελλήνων. Επαναπαυμένοι όλοι, αφού στο Μεγάλο Παλάτι κάθεται ξανά ένας ορθόδοξος αυτοκράτορας, και στην Κεφαλή της Εκκλησίας ορθόδοξος πατριάρχης, ατενίζουν το μέλλον με περίσσια αισιοδοξία. Δυστυχώς, το όνειρό τους δεν θα κρατήσει για πολύ...

Προσαρμογή κειμένου από τον συγγραφέα 1219M005 / Πηγές: (Ακροπολίτης, 1997: 303, 305 & Nicol, 2012: 79)

Photo credit: István Pi Tóth <https://www.flickr.com/photos/cybermacs/33507881870>

A10.

«Ορισμός Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου»

(το έγγραφο στα Μοναστηριακά Αρχεία και Έγγραφα Αγίου Όρους και Πάτμου)

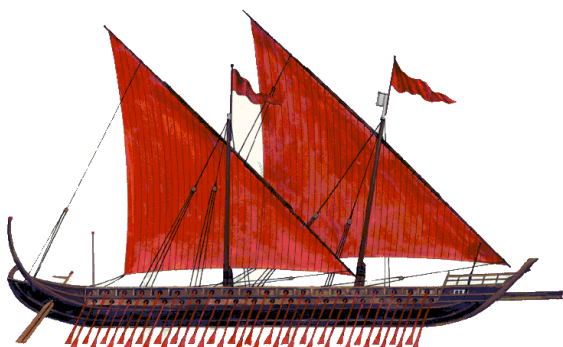
<http://pandektis.ekt.gr/pandektis/handle/10442/121254#dcId=1601854576142&p=1>

[Προσπελάστηκε: 29/9/2020]

A11.

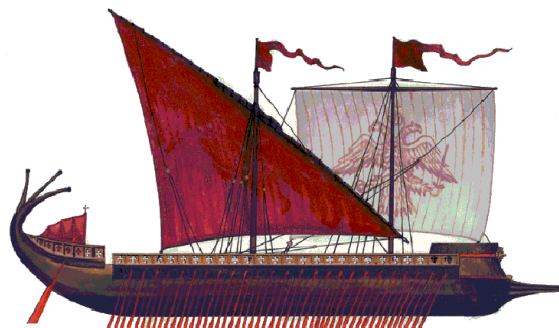
I.

ΔΡΟΜΩΝ

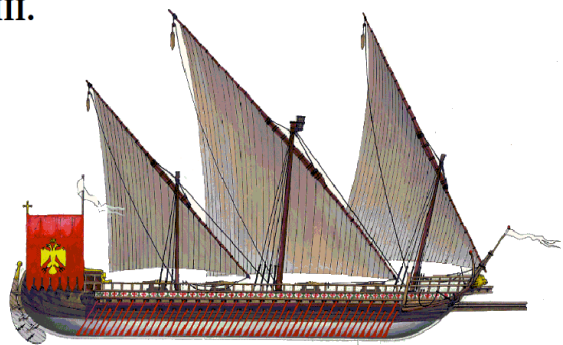
II.

ΛΙΒΥΡΝΙΣ

III.

ΧΕΛΑΝΔΡΙΟΝ

IV.

Πολεμικό 13ου αιώνα
(Sandwich, England)

Πλοία του βυζαντινού αυτοκρατορικού στόλου (I, II & III). Για λόγους σύγκρισης, και ένα πολεμικό (IV) του Βασιλείου της Αγγλίας (13^{ος} αιώνας).

Οι περιορισμοί στη ναυσιπλοία λόγω αλλαγής κατεύθυνσης ανέμων ήταν πολλοί, ενώ δεν υπήρχε το σύστημα ελέγχου με συστοιχίες πανιών, το οποίο θα αρχίσει σταδιακά να εξελίσσεται από τις αρχές του 14^{ου} αιώνα (Dutch cog). Έτσι, όταν άλλαζαν οι άνεμοι, το αποτέλεσμα ήταν η μη γραμμική πλευση με συνεχές «ζικ ζακ» από τη διαρκή παρέκκλιση, ιδιαίτερα κοντά στις ακτές ή μεταξύ νήσων, το οποίο και μεταφραζόταν σε χρονοτριβή.

Κάποια από τα βυζαντινά σκάφη εκτελούσαν χρέη επιμελητείας παράλληλα με την πολεμική τους διαμόρφωση. Τα περισσότερα διέθεταν ισχυρούς καταπέλτες (ballista ή catapult), για να εκτοξεύουν καιόμενα υλικά —μέχρι και ζωντανά φίδια!—, περισσότερο για να κάμψουν το ηθικό του εχθρού. Διέθεταν έμβολο στην πλώρη (spur) για εμβολισμό εχθρικού πλοίου, σίφωνες για το υγρόν πυρ (siphon flamethrowers), ενώ είχαν δυνατότητα να μεταφέρουν μέχρι και τέσσερις άγκυρες για πλήρη σταθεροποίηση.

Πηγή εικόνων I, II & III: <https://www.naval-encyclopedia.com/medieval-ships/>

Πηγή εικόνας IV: Lionel Casson (1964), *Illustrated History of Ships & Boats*, σ. 66

[Προσαρμογή/κείμενο από τον συγγραφέα, 1219M005 / ΔΚ]

A12.

Το σημείο που η αλυσίδα έφραζε την είσοδο του Κεράτιου & η Γενουατική αποικία

Πηγή: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Byzantine_Constantinople-en.png / Προσαρμογή από τον συγγραφέα, ΔΚ, 9/2020

Η αλυσίδα του Κεράτιου

Πηγή: Archaeological Museum of Istanbul

ΧΙΛΙΟΜΕΤΡΙΚΕΣ ΑΠΟΣΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΚΤΙΜΩΜΕΝΟΙ* ΧΡΟΝΟΙ ΤΑΞΙΔΙΩΝ
(13ος αιώνας)
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ

ΠΡΟΟΡΙΣΜΟΣ	Διάρκεια ταξιδιού (μέρες)	Απόσταση σε χλμ. & (NM+Χλμ.)
<i>Συνδυασμός μέσου (χερσαίου & θαλάσσιου)</i>		
Αραγονία (Min)	40 (20 via sea route)	2900 (1496 NM+228 Χλμ.)
Αραγονία (Max)	60	3250
Δαμασκός (Min)	11 (10-12 via sea route)	1260 (843 NM+180 Χλμ.)
Δαμασκός (Max)	18	1680
Μογγόλοι, Khan Hulagu	20	+/- 1850
Τύνιδα	15-25 comb. (11 via sea route)	+/- 2000 (1500 NM)

ΠΡΟΟΡΙΣΜΟΣ	Διάρκεια ταξιδιού (μέρες)	Απόσταση σε NM
<i>Με θαλάσσιο μέσο</i>		
Ρόδος (Με ούριο άνεμο)	5	445
Ρόδος	10	—
Γάζα (Με ούριο άνεμο)	10	1000
Γάζα	20	—
Αλεξάνδρεια (Με ούριο άνεμο)	7,5	733
Αλεξάνδρεια	15	—
Βενετία (Με ούριο άνεμο)	12	1166
Βενετία	25	—

* Οι τιμές είναι ενδεικτικές. Οι διπλωματικές αποστολές μετέφεραν δώρα προς τις συνδιαλεγόμενες πλευρές, και πολλά προσωπικά αντικείμενα των ανθρώπων της αντιπροσωπείας. Επομένως, οι αποστάσεις που καλύπτονταν καθημερινά, ήταν σαφώς μικρότερες από ό,τι συνήθως ίσχυε για ένα μέσης διάρκειας ταξίδι με άλογα. Οι καιρικές συνθήκες, επίσης, η μικρότερη διάρκεια της ημέρας σε σχέση με την καλοκαιρινή περίοδο (υπήρξαν αποστολές που έγιναν κατά τη διάρκεια χειμώνα), και άλλα απρόσμενα γεγονότα (π.χ., ναυάγια ή επιδρομές πειρατών στη θάλασσα και ληστών στη στεριά), δυσχέραιναν τα ταξίδια και αύξαναν δραματικά τη διάρκειά τους. Χαρακτηριστικό της εποχής εκείνης, και περισσότερο των επόμενων δύο αιώνων, τα θαλάσσια ταξίδια προς τους Αγίους Τόπους, που αποτελούσαν μεγάλη πρόκληση για τους προσκυνητές και ύστατη δοκιμασία για την πίστη τους: πολλοί ληστεύονταν, αιχμαλωτιζόνταν για να πουληθούν σκλάβοι, ή έχαναν τη ζωή τους για το παραμικρό. Βλ. και Σιμόπουλος (2016), σ. 93-97 & 86-87.

Κείμενο και έρευνα από τον συγγραφέα, 1219M005 / ΔΚ /
 Υπολογισμός αποστάσεων: <https://classic.searoutes.com/>

A14.

Μολυβδόβουλλο Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου. NM 2032/1998

Σε αυτή τη μοναδική αυτοκρατορική μολύβδινη βούλλα εικονίζεται στη μπροστινή όψη ο Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος με την πιο επίσημη αυτοκρατορική ενδυμασία. Πάνω από την κεφαλή του κρατάει εικόνα της Θεοτόκου. Την πίσω όψη της βούλλας καταλαμβάνει επιγραφή εννέα στίχων. Το μολυβδόβουλλο χρονολογείται μετά την ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης το 1261 και την αναδιοργάνωση του κράτους από το Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγο, καθώς σε αυτό αναφέρεται η επαναλειτουργία του Σεκρέτου, του βασιλικού ανώτατου δικαστηρίου, το οποίο λόγω της λατινικής κατοχής, 1204-1261, είχε παύσει τη λειτουργία του. Η εικονογραφία του μολυβδοβούλλου είναι μοναδική και πρωτότυπη. Η παράσταση του αυτοκράτορα, ο οποίος κρατά την εικόνα της Θεοτόκου πάνω από την κεφαλή του, αποτελεί μία σαφή αναφορά στην θριαμβευτική είσοδο του Μιχαήλ στην Κωνσταντινούπολη στις 15 Αυγούστου 1261.

Συντάκτης Νομισματικό Μουσείο

Προσαρμογή από τον συγγραφέα / [1219M005]

A15.

ΝΕΟΣ ΤΥΠΟΣ ΑΡΓΥΡΟΥ ΤΡΑΧΕΟΣ ΤΟΥ ΜΙΧΑΗΛ Η΄
ΤΥΠΟΣ 17

Πηγή: Ν. Θ. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ, *Τα Νομίσματα των Παλαιολόγων*, σ. 341, Εκδ. Βάνιας 2007

A16.

ΜΙΧΑΗΛ Η΄ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ [Μικρογραφία του Κρητὸς Γεωργίου Κλόντζα
(1590) εἰς τὸν Cod. CL. VII. 22 (φ. 59β) τῆς Μαρκανῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βενετίας.]

A17.

Αδριάντας του Καρόλου του Ανζού στο Palazzo Reale της
Νάπολης / National Geographic, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ.16, [1204 - 1341]